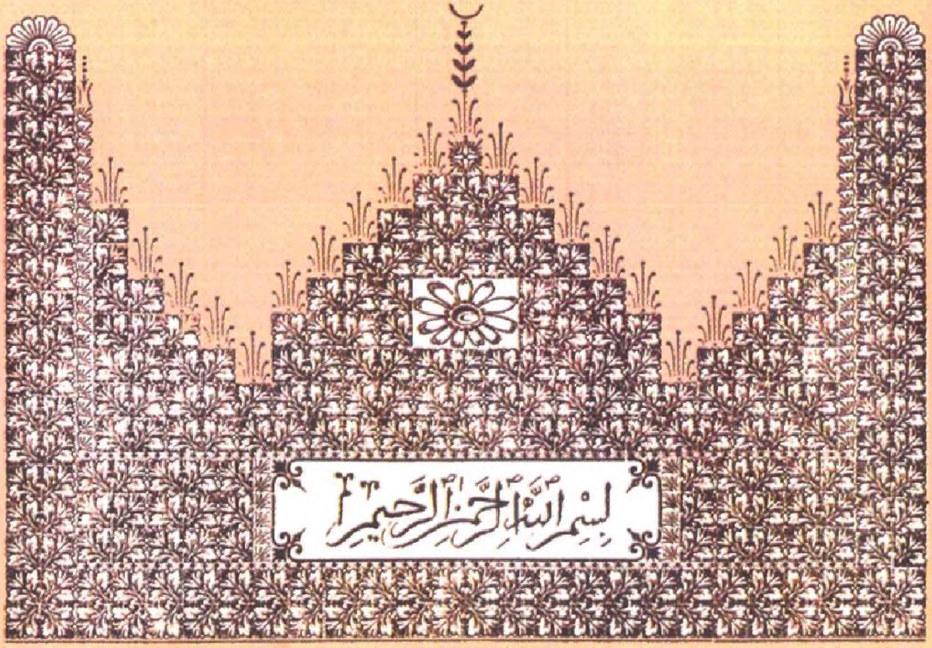

Ризаитдин
Фәхретдинов

НӘСИХӘТТӘР

УДК [37] 470.57
ББК 74.03 (2) (2 Рәс.Баш)
Ф 31

Башҡортостан Республикаһы Фәндәр академияһы
Фундаменталь тикшеренеүҙәр фондының матди ярҙамында баҫыла

Фәхретдинов Ризаитдин. Нәсихәттәр / Тәржемәсеһе һәм төҙөүсеһе Ә.F.Сәлихов. Өфө: Fилем, 2003. 104 б.

ISBN 5-7501-0395-1

Китапта күренекле башҡорт ғалимы Ризаитдин Фәхретдиновтың (1859-1936) этнопедагогика өлкәһенә ҡараған өс әҫәре – «Ир балалар өсөн нәсихәт», «Ҡыҙ балалар өсөн нәсихәт», «Ололар өсөн нәсихәт» баҫыла.

Йыйынтыҡ ғилми хеҙмәткәрҙәргә, уҡытыусыларға, студенттарға һәм педагогика мәсьәләләре менән ҡыҙыҡһыныусыларға тәғәйенләнә.

Рецензенттар:
БР Фәндәр академияһының академигы З.F. Ураҡсин,
БР Фәндәр академияһының мөхбир ағзаһы И.F. Fәләүетдинов

© Төҙ., тәрж. Сәлихов Ә.F., Сәлихова С.З., 2003
ISBN 5-7501-0395-1
© «Fилем» нәшриәте, 2003

ИНЕШ ҺҮҘ

Ризаитдин Фәхретдинов 1859 йылдың 4 ғинуарында Ырым губернаһы Бөгөлмә өйәҙе Кисеүсат (Юлдаш) ауылында Фәхрет мулла ғаиләһендә тыуған. Тәүҙә ул атаһының мәҙрәсәһендә белем һуңынан күрше Шилселе ауылында уҡый. Мәҙрәсәне тамамла Минзәлә өйәҙе Илбәк ауылында мулла була. Һуңынан Ризаит хәҙрәт Өфөгә күсә һәм Диниә назаратына ҡаҙый итеп тәғәйенл Быға тиклем инде үҙен бер-нисә китап авторы булараҡ танытып өл гән Р.Фәхретдинов был дәүерҙә донъя күргән әҫәрҙәрен йыш ҡ «Риза ҡаҙый» тип имзалай. 1906 йылда уны Ырымбурға ағай-эн миллионерҙар Шәкир һәм Закир Рәмиевтар сығарған «Ваҡыт» г таһы редакцияһына эшкә саҡыралар. Шулай итеп, уға журналист менән шөғөлләнеүгә юл асыла. 1908 йылда Рәмиевтар «Шура» ж налын сығара башлайҙар. Уның мөхәррире итеп Р.Фәхретди тәғәйенләнә. Революция йылдарында журнал ябылғанға тиклем йыл буйына ул журналдың мөхәррире булып эшләй. «Шура»ла у байтаҡ мәҡәләләре донъя күрә. 1918 йылда Р.Фәхретдинов Өф әйләнеп ҡайта. 1922 йылдан башлап вафатына тиклем ул мөфтөй зифаһын башҡара.

Ризаитдин Фәхретдинов XIX быуаттың аҙағы – XX башы йәшәгән күренекле ғалим, яҙыусы, мәғрифәтсе, журналист. У ижады ғәжәйеп киң һәм күп яҡлы. Ул төрлө тарихи, әҙәби, д фәлсәфәүи, лингвистик әҫәрҙәр тыуҙырған. Мәшһүр ғалим пед гика фәненә лә ҙур иғтибар бирә. Уның тарафынан «Ғаҡи, «Ғаилә», «Ир балалар өсөн нәсихәт», «Ҡыҙҙар өсөн нәсихәт», «С лар өсөн нәсихәт», «Тәрбиәле ана», «Тәрбиәле ата», «Тәрбиәле ба «Шәкертлек әҙәбе», «Әҙәбе тәғлим» исемле китаптар яҙыла. У революцияға тиклем ҡат-ҡат донъя күрә. Мәҙрәсәләрҙә дәреслек к ҡулланыла. Китаптарҙа балаларҙы тәрбиәләү буйынса файҙ кәңәштәр бирелә, ата-әсәләрҙең бурыстары ентекләп асыҡлана, лаларға матур һөйләшергә, төрлө урындарҙа үҙен нисек тото өйрәтә, белем кәрәклеген аңлата. Р.Фәхретдиновтың «Сәлимә, й Ғиффәт», «Әсмә, йәки Ғәмәл һәм яза» исемле әҙәби әҫәрҙәренд

тәрбиәүи урындар байтаҡ. Шулай итеп, ул яңы быуынды үҫтереү эшенә өлөш индерә. Ғөмүмән, Ризаитдин Фәхретдинов халыҡтың ижтимағи фекер үҫешенә ҙур йоғонто яһаған, уның тарихында юйылмаҫлыҡ эҙ ҡалдырған бөйөк шәхес.

Түбәндә Р.Фәхретдиновтың малайҙар, ҡыҙҙар һәм ололар өсөн тәғәйенләнгән нәсихәттәре тәҡдим ителә. Ул минең тарафтан иҫке төрки теленән башҡортсаға тәржемә ителде. Был эшкә тотоноуыма Башҡортостан Республикаһы мосолмандарының диниә назараты мөфтөйө Нурмөхәмәт хәҙрәт Ниғмәтуллин сәбәпсе булды. Ул был әҫәрҙәрҙе халыҡтың киң ҡатламы аңларлыҡ телгә әйләндереүҙе тәҡдим итте. Файҙалы кәңәш биргәне һәм тәржемәмде бик ентекләп ҡарап сыҡҡаны өсөн уға ҙур рәхмәтемде белдерәм.

Әхәт Сәлихов,
Рәсәй фәндәр академияһы
Өфө фәнни үҙәге
Тарих, тел һәм әҙәбиәт институтының
ғилми хеҙмәткәре

Ризаитдин Фәхретдинов эш бүлмәһендә

РИЗА ФӘХРЕТДИНОВТЫҢ НӘСИХӘТТӘРЕ ХАҠЫНДА

Риза Фәхретдинов – башҡорт халҡының күренекле фекер эйәһе, алдынғы ҡарашлы оло шәхес, үҙ заманының иң мәҙәниәтле һәм уҡымышлы кешеләренең береһе. Ул көнсығыш һәм көнбайыш мәҙәниәттәре менән яҡшы таныш, төрки, ғәрәп, фарсы, рус телдәрендә иркен аралашҡан. Уның тарафынан күтәргән мәсьәләләр бөгөнгө көндә лә ҡиммәтен һәм әһәмиәтен юғалтмаған. Былар бөтәһе лә Риза Фәхретдиновтың ижади мираҫына әленән-әле байҡау яһап, яңы яҡтарын күҙалларға мөмкинлек бирә.

Мәшһүр ғалим Р.Фәхретдинов йәш быуынды тәрбиәләүгә, халыҡты ағартыуға тос өлөш индергән. Мәғрифәтселек рухында яҙылған әҫәрҙәрендә, йәштәр төплө белем һәм матур тәрбиә алғанда ғына, уларҙың гүзәл хыялдары тормошҡа ашып, киләсәге яҡты була һәм, ғөмүмән, кеше бәхетле була ала, тигән фекер ята. Уның шундай әҫәрҙәренең береһе «Нәсихәт» тип атала. Ул өс китаптан тора. Беренсеһе уның – ир балаларға, икенсеһе – ҡыҙ балаларға, өсөнсөһө – ололарға тәғәйенләнгән. «Ир балалар өсөн нәсихәт» – 35, ә «Ҡыҙ балалар өсөн нәсихәт» 27 бүлексәнән тора. Был ике китапта бүлексәләр бер үк баш аҫтында бирелһә лә, эстәлеге айырым енси үҙенсәлектәрен күҙ уңында тотоп яҙылған. Тәүге бүлексәләрҙә атаәсәһе, туғандары, яҡын ҡарындаштары, күршеләре, өй эсендәгеләр, мөғәллим, шәкерттәр, дуҫтар менән аралашыу ҡағиҙәләреентекләп өйрәтелә. Артабан гигиена, зарядка тураһында мәғлүмәт бирә автор. Йөҙ, күҙ, ауыҙ, танау, ҡолаҡ, ҡул, баш, сәс кеүек һәр ағзаға айырым бүлексә бағышлана. Ашау-эсеү, мәжлес, табын ҡағиҙәләре лә ситтә ҡалмай. Ауырыуҙың хәлен белергә, ҡайғы уртаҡлашырға, һөйләшеү, дин ҡағиҙәләренә лә өйрәтә балаларҙы Фәхретдинов. Ә бына был белем алыу һәм һөнәр үҙләштереү тураһындағы нәсихәтте:

«Мөбәрәк динебеҙгә зарар килтермәҫлек, әхләгегеҙҙе боҙмаҫлыҡ һәм белгәндәрегеҙ менән тәкәбберләнмәҫлек шарт менән нимә генә булһа ла уҡығыҙ, нимә генә булһа ла өйрәнегеҙ һәм ни булһа ла белегеҙ. Былар өсөн һис кем алдында ғәйепле булмаҫһығыҙ һәм бер ваҡытта ла үкенмәҫһегеҙ. Бәлки һеҙ ата-әсә, бөтә ҡарындаштар һәм ҡәбилә, ҡәүем һәм милләт өсөн олуғ шәрәф эшләнгән һәм бөйөк ядкәр ҡалдырған кеше булырһығыҙ», – иң мөһиме итеп билдәләй мәғрифәтсе.

«Ололар өсөн нәсихәт» 15 бүлексәнән һәм 11 өгөттән төҙөлгән. Өйләнеүҙең маҡсатын асыҡлауҙан башланып киткән «Нәсихәт», артабан нисек итеп ышаныслы ғаилә башлығы һәм гүзәл холоҡло ҡатын булырға өйрәтә. Әгәр инде Йәнәб-и-Аллаһ балалар бирһә, уларға «яҡшылыҡ һәм әҙәп өйрәтеп, күркәм тәбиғәткә ғәҙәтләндереп, холоҡтарын матурлап, өҫ-баштарынан артыҡ аҡылдарын тәрбиәләргә» кәрәклекте иҫкәртә автор. «Ата һәм әсә ҡағиҙәләре» аҫтында бирелгән был бүлексәләрҙә 22 өгөт-нәсихәттә баланы тыуғандан алып өйләнгәнгә тиклем нисек ҡарарға, ниндәй тәрбиә бирергә икәнлеге һыйған. Артабанғы бүлексәләрҙә үҙләштергән һөнәреңдә, белемеңдә тырышлығыңды ҡушып ғаилә иҡтисадын алып барыу буйынса файҙалы кәңәштәр табырға була.

Кешелек сифатын бөтөрөүсе һәр төрлө боҙоҡлоҡтарға ҡаршы ғүмере буйы көрәшә Фәхретдинов. Китап аҙағында бирелгән 11 өгөттә лә шулар тураһында һүҙ бара. Мәҫәлән, һигеҙенсе өгөттә ул бигерәк тә бөтә бысраҡлыҡтың башы булған эскелеккә, иҫерткес эсеүсе бәғзе кешеләргә үҙенең кире ҡарашын белдереп: «Был боҙоҡ ғәҙәт ни ҡәҙәр ҡыҙғаныс һәм күңелдәргә йәрәхәт бирәсәк хәлдер», – ти.

Бөгөнгө йәмғиәттә «әхлаҡ» тигән юғары төшөнсәнең дәрәжәһе түбән төшкән мәлдә, китап аҙағында бирелгән әҙәп, әхләк, изгелек, кешелеклелек, намыҫ, ғәҙеллек һәм башҡа төшөнсәләр хаҡындағы 11 өгөттөң әһәмиәте бик ҙур.

Халыҡ педагогикаһы яңы быуынды ата-бабалар тарихында, улар-ҙың тәжрибәһендә, халыҡтың матди, рухи, мәҙәни ҡиммәттәрендә һәм традицияларында тәрбиәләй. Риза Фәхретдиновтың «Нәсихәттәр»ендә лә халыҡ педагогикаһының өлгөләре тупланған. «Нәсихәт һөйләүгә һәм китап яҙыуға аҡыл эйәләре өҫтәрендә булған бурыстарын төшөрөү, аҙмы-күпме файҙалы әйберҙәрҙе киләсәк быуындарға ядкәр ҡалдырыу мәғәнәһе бирә», – тип аңлата автор.

Халыҡ педагогикаһында яҙылмаған ҡанундар йәшәп килә. Уларҙы үҙләштергән, йәғни тәрбиәле, әҙәпле кеше халыҡ ихтирамын яулаһа, үҙ итмәгәнен, киреһенсә, һанға һуҡмайҙар. Был хаҡта бына нимә ти Риза Фәхретдинов: «Әҙәпле кешеләрҙе Йәнәб-и-Аллаһ һөйә, халҡы ла һөйә, исемдәре онотолмай, донъяла хөрмәтле һәм әхирәттә бәхетле булыр. Һәр кем уларҙы үрнәк итер, һәр кем хәйер-доға менән иҫкә алыр, һағыныр. Әҙәпһеҙ кешеләр иһә уларҙың киреһе, Аллаһы Тәғәлә ҡаршында хөрмәтһеҙ, халыҡ күҙендә дошман күренә, исемдәре һөйләнмәй, донъянан үткәндәренә һәр кем рәхәтләнер, бер-ике

сәғәт үткәс тә тулыһынса онотормар һәм гүйә донъяға килмәгән ке-
үек иҫәпләрҙәр».

Ошондай халыҡ урынлаштырған ҡанундарҙың тәүгеһе, моғайың, Тыуған илгә, милләтеңә ҡарата һөйөүҙер. «Ололар өсөн нәсихәт»тә «Ватан һәм милләт» бүлексәһендә ошондай өгөт бирә Риза Фәхретдинов: «Күге аҫтында йәшәгән, һауаларын еҫкәгән, һыуын эскән, икмәген ашаған ватаныбыҙҙы ныҡ һөйөгөҙ, уның исемен бөйөк итеү өсөн тырышығыҙ. Ватан – кешеләрҙең хөрмәте һәм һәр кем алдында ғорурланырлыҡ хазина. Шуға күрә ватан өсөн малығыҙҙы ҡыҙғанмағыҙ һәм көстәрегеҙҙе аямағыҙ. Ватан хаҡында быңдай фиҙәкәрлек күрһәтмәгән кеше унда йәшәргә лайыҡ түгел. Ата-әсәгеҙҙе, яҡын ҡәрҙәштәрегеҙҙе нисек һөйһәгеҙ, милләтегеҙҙе лә шулай һөйөгөҙ. Милләтегеҙ өсөн хеҙмәт итеүҙе йәнегеҙ өсөн бәхет тип белегеҙ».

Икенсе ҡанун – ул ата-әсәгә ҡарата хөрмәт һәм ихтирам. Юҡҡа ғына балалар өсөн яҙылған ике «Нәсихәт» тә «Ата һәм әсә» бүлексәләренән башланмайҙыр. «Ата-әсәгеҙ һеҙгә ҡарата иң ауыр һәм мәшәҡәтле хеҙмәттәрҙе башҡарған һәм һаман да үтәй. Һәр ваҡыт ҡайғығыҙҙы уртаҡлашып, бәхетегеҙ өсөн тырыша, һеҙҙең өсөн Аллаһы Тәғәләгә ялбара һәм доға ҡыла. Шуның өсөн, мөмкин тиклем уларҙың хеҙмәттәренә ҡаршылыҡ күрһәтмәгеҙ, мәшәҡәттәренең хаҡын ҡайтарыу мөмкин булмаһа ла, уларға ихласлыҡ менән хеҙмәт итеүсе һәм хөрмәт күрһәтеүсе булығыҙ!».

Халыҡтың «Олоно оло ит, кесене кесе ит» мәҡәле өсөнсө ҡанунды билдәләй. Ололар менән һәр ваҡыт әҙәпле һәм мәрхәмәтле булып, итәғәтле генә һөйләшергә әйҙәһә Фәхретдинов, ә «кеселәренә шәфҡәтле булығыҙ, уларҙы һис рәнйетмәгеҙ һәм ҡаты күңелле булмағыҙ. Оятһыҙлыҡ һәм тәрбиәһеҙлектә уларға үрнәк күрһәтмәгеҙ, уларҙы һүкмәгеҙ», – тип өгөтләй.

Шулай итеп, «Нәсихәт»тәрҙә Риза Фәхретдинов бөтәһенә лә мәғлүм булған тормош һабаҡтарын, әхләҡи ҡанундарҙы һәр кем аңларлыҡ ябай телдә өгөт-нәсихәт ҡыла. Халыҡ педагогикаһына таянып яҙылған әҫәрҙә дөйөм фекерҙәр һәм идеялар ғына тупланылмаған, ә фәнгә нигеҙләнгән һәм практик яҡтан байытылған педагогик ҡанундар бирелгән.

Сәриә Сәлихова,
Башҡортостан мәғарифты
үҫтереү институты методисы

ناشری: ,,ادریسف، علییف وشریکلری،، نلك تجارتخانه‌سی.
قزان و وفا.

نصیحت

بورنچی

بالالر ایچون

(علم اخلاقدن برنچی جزء)

اثر:

رضاءالدین بن فخرالدین

اوفا.

دوردنچی طبع

خاریطونف مطبعه‌سی

قزان

Лито-Типографія И. Н. Харитонова. Казань.

«Ир балалар өсөн нәсихәт» китабының (Ҡазан, 1911) титул бите

ИР БАЛАЛАР ӨСӨН НӘСИХӘТ

БИСМИЛЛӘҺИР - РАХМӘНИР - РАХИМ

АТА ҺӘМ ӘСӘ

1. Хөрмәтле балалар! Эшһөйәр, изгелекле, яҡшы күңелле кешеләр һәр ваҡыт хөрмәтле була һәм яҡын күренә, быны иһә үҙегеҙ ҙә беләһегеҙ. Ата-әсәгеҙ һеҙгә ҡарата иң ауыр һәм мәшәҡәтле хеҙмәттәрҙе башҡарған һәм һаман да үтәй. Һәр ваҡыт ҡайғығыҙҙы уртаҡлашып, бәхетегеҙ өсөн тырыша, һеҙҙең өсөн Аллаһы Тәғәләгә ялбара һәм доға ҡыла. Шуның өсөн, мөмкин тиклем уларҙың хеҙмәттәренә ҡаршылыҡ күрһәтмәгеҙ, мәшәҡәттәренең хаҡын ҡайтарыу мөмкин булмаһа ла, уларға ихласлыҡ менән хеҙмәт итеүсе һәм хөрмәт күрһәтеүсе булығыҙ!

Бигерәк тә Аллаһы Тәғәлә хәҙрәттәре улар менән матур һөйләшеүҙе васыят иткән. Рәсүлуллаһ Әкрәм әфәндебеҙ, саллаллаһу ғәләйһи үә сәлләм хәҙрәттәре «Ата-әсәләрен риза итеүсе балаларҙан Аллаһы Тәғәлә лә риза булыр», – тигән.

2. Киләсәктә хөрмәтле һәм файҙалы кеше булыуығыҙҙы ата-әсәгеҙ һәр ваҡыт өмөт итә һәм Аллаһы Тәғәлә хәҙрәттәренән һорай. Инде һеҙ бындай изгелектәргә ҡаршы яуызлыҡ итеүсе булмағыҙ. Шулай уҡ уларҙың нәсихәттәрен ҡурҡып һәм өркөп түгел, ә мөхәббәт һәм ихласлыҡ менән тыңлағыҙ. Сөнки улар был донъя хәлен ҙур тәжрибәләре менән яҡшы аңлай һәм һеҙ белмәгән күп серҙәрҙе белә.

3. Кешенең итәғәтле (буйһоноусы) булыуы уның яҡшы күңелле булыуын күрһәтә. Һеҙгә лә иң яҡын кешеләр – ата-әсәгеҙ. Шуның өсөн уларға һәр ваҡыт итәғәтле булығыҙ. Ғәмәл һәм һүҙҙә уларға ҡаршы килмәгеҙ. Ошо сәбәптән уларҙың күңеленә рәхәт булыр, үҙегеҙҙең күңелегеҙ һәм тормошоғоҙ ҙа гүзәл булыр.

4. Ата-әсәгеҙ алдында бик әҙәпле булығыҙ, уларҙың һүҙҙәрен яҡшы тыңлағыҙ, өйрәткәндәрен аңлағыҙ, улар менән артыҡ ҡысҡырмай, әҙәпле, асыҡ һөйләшегеҙ. Улар аяҡ өҫтөндә торған ваҡытта һеҙ ҙә ултырмағыҙ!

5. Баһадирлыҡ – әҙәм балаларында хөрмәтле бер сифат. Ололар мәжлесендә булып, уларҙың хикмәтле һүҙҙәрен ишетеү аҡылды арттыра һәм ғилемде күбәйтә. Хатта кесе балаларҙы бөйөк кешеләр мәртәбәһенә яҡынайта. Шуның өсөн йөрәкһеҙ балалар кеүек атайығыҙ мәжлесендә ултырыуҙан ҡурҡмағыҙ һәм белмәгән, аңламаған нәмәләрегеҙҙе уларҙан һорағыҙ, һәр нәмәнең асылын белергә тырышығыҙ.

6. Йөрөгән ваҡытта атайығыҙ осраһа, уға һәм уның менән бергә булғандарға сәләм биреп, әмерҙәрҙер көтөп тороғоҙ! Әгәр ултырған ваҡытта килһә, асыҡ йөҙ менән аяҡ өҫтө тороғоҙ!

7. Атайығыҙ бер нәмә бирер булһа, үҙенең мәрхәмәттәре менән бирер. Шуның өсөн нимә булһа ла һораған ваҡытта, янында сит кеше булмаған ваҡытта, әҙәпле генә һорағыҙ. Әгәр теләгәнегеҙҙе бирмәһә, борсолмағыҙ. Сөнки һеҙгә нәмә кәрәк һәм кәрәкмәгәнде, ниндәй әйбер яраған һәм ярамағанды ул яҡшыраҡ белә.

8. Атайығыҙҙың яҡын дуҫы булһа ла атайығыҙҙан башҡа кешенән һорау ғәйеп. Ул ғаилә хөрмәтен ебәрә. Шуның өсөн нимә эшләргә теләһәгеҙ ҙә атайығыҙҙан һорағыҙ.

9. Бала саҡта аҡса тоторға өйрәнмәгән кеше олоғайғас та аҡса тота алмай. Ғүмер түгел, көн дә үткәрә алмай. Бәлки бар байлығын исраф итеп бәхетһеҙ булып ҡалыр. Шуның өсөн атайығыҙ тарафынан бирелгән аҡсаларҙы тота белергә өйрәнегеҙ. Һаҡ булығыҙ. «Был аҙ ғына аҡса», – тип уйламағыҙ, сөнки бөгөн һеҙгә аҙ аҡса кәрәк.

10. Ҡайһы бер балалар шулай була. Атаһының малына ышанып һис кәсеп һәм эш юлына кермәй. Ялҡаулыҡҡа ғәҙәтләнәләр. Ахыр ҙа бер көн килер, аҡсалары ла бөтөр, йәшәр өсөн ҡулда һөнәрҙәре лә булмаҫ. Шуның өсөн, ата малына ышанып тормай, ни ҡәҙәр бай балаһы булһағыҙ ҙа, фәкир кешенең балаһы кеүек, һөнәр өйрәнеү өсөн тырышығыҙ.

11. Донъяла торған ваҡытта шатлыҡтарҙы һөйләр, ҡайғыларҙы сисер, йәғни бушатыр өсөн иң яҡын бер кешегә мохтажлыҡ була. Ата-әсәгеҙҙән башҡа бындай яҡын кеше булмаҫ. Сөнки улар баланың шатлығы һәм хәсрәттәре өсөн ҡулдан килгән бөтә сараларҙы алдан күрергә тырыша. Шуның өсөн серҙәрегеҙҙе ата-әсәгеҙгә һөйләгеҙ, серҙәрегеҙҙең хазиналары һәр ваҡыт уларҙың күңелдәрендә булһын!

12. Күҙгә күренгән һәр нәмәгә ҡыҙығыусы булмағыҙ. Әсәйегеҙ йыйып ҡуйған нәмәләр, ҡунаҡтар өсөн тип әҙерләнгән әйберҙәр янында йөрөмәгеҙ һәм зарар итмәгеҙ! Сөнки әсәйҙән рөхсәтһеҙ йәше-

рен эштәр эшләүсе балалар бындай эшкә ғәҙәтләнә. Һәм көндән-көн арттырып (Аллаһы Тәғәлә һаҡлаһын!) уғыры булып китеүҙәре мөмкин.

13. Тәнегеҙ үҫеп, көс кергәс, ҡулығыҙҙан килгән эштәрҙә ата-әсәгеҙгә ярҙамсы булығыҙ. Улар ҡартайғас, уларға һис асыуланмағыҙ. Шәфҡәт һәм хеҙмәттәрегеҙҙе тағы ла арттырығыҙ, сөнки улар һеҙҙе бәләкәй булғанығыҙҙа, йәш ваҡытығыҙҙа, тәрбиәләп үҫтерҙе. Бер көн һеҙ ҙә атай булырһығыҙ, уйлап ҡарағыҙ, балаларығыҙ хөрмәтегеҙҙе һаҡламаһа, быға риза булырһығыҙмы? Рәсүл Әкрәм саллаллаһу ғәләйһи үә сәлләм әфәндебеҙ хәҙрәттәре: «Аталарығыҙға изгелек итһәгеҙ, һеҙгә балаларығыҙ изгелек итер», – тип әйткән.

14. Ҡайһы бер бала шулай була. Атаһының тәрбиәһендә, мәрхәмәттәре күләгәһендә рәхәт-рәхәт үҫә лә, үҫкәс, атаһының фекерҙәренә ҡаршы килә, һүҙҙәрен ишетмәй, уларҙың ғәмәлдәрен аҙ тип көлә. (Һеҙ шулай инсафһыҙ булмағыҙ). Атайығыҙ иһә һеҙҙең өсөн яуаплы булмай, бәлки улар өсөн һеҙ яуаплы буласаҡһығыҙ. Көн артынан көн үтеү менән, ғилемдәр алға барыу сәбәпле, бөгөнгө бөйөк ғалим иртәгә шәкерт дәрәжәһендә ҡалыуы тәбиғи.

15. Ярамаған эш ҡушҡан ваҡытта һис тартынмай һәм күңелде йәрәхәтләмәй, киреһенсә әҙәпле, инсафлы итеп, эштең дөрөҫөн белдерергә тырышығыҙ.

ТУҒАНДАР

16. Ата-әсәгеҙҙән һуң туғандарығыҙ – иң яҡын кешеләр. Шуның өсөн улар менән һәр ваҡыт әҙәпле һәм мәрхәмәтле булығыҙ. Уларҙың ололарын ата-әсә кеүек иҫәпләп һөйләшегеҙ, итәғәтле ғәмәл итегеҙ. Кеселәренә шәфҡәтле булығыҙ, уларҙы һис рәнйетмәгеҙ һәм ҡаты күңелле булмағыҙ. Оятһыҙлыҡ һәм тәрбиәһеҙлектә уларға үрнәк күрһәтмәгеҙ, уларҙы һүкмәгеҙ, ҡулдарында булған әйберҙәрен тартып алмағыҙ. Сөнки был уларҙың холҡон боҙоуға һәм ата-әсәне асыуландырыуға сәбәп булыр.

17. Туғандарығыҙҙа ярамаған эш күренһә, яҡшы һүҙ менән: «Былай булмағыҙ, ғәйептер!» – тип ҡаршылыҡ күрһәтегеҙ һәм бындай эштең килешмәүен аңлатығыҙ, матур юлға күндерегеҙ.

18. Туғандарығыҙ өҫтөнән ата-әсәгеҙгә һүҙ әйтмәгеҙ. Сөнки бындай балалар ошондай эштәргә ғәҙәтләнә, ҙурайғас та һүҙ йөрөтөүсе була. Әгәр була ҡалһа, матур яҡтан ғына һөйләгеҙ.

19. Туғандарығыҙҙың әйтеүҙәрен көтөп тормай һәр эштәрендә ярҙамсы булығыҙ, кулығыҙҙан килгән изгелектәрҙе уларҙан һис ҡыҙғанмағыҙ.

20. Туғандарығыҙҙың серҙәрен матур һаҡлағыҙ, уларға шатлыҡлы хәбәрҙәр һөйләгеҙ. Әгәр уларға зарар килтерә торған булһа, яманларын һөйләмәгеҙ. Һүҙ һәм фиғелдәрегеҙ менән уларға ихлас булығыҙ. Ғәйептәрен йәшерегеҙ. Һәр ваҡыт асыҡ йөҙ һәм киң күңел менән ҡаршы алығыҙ.

21. Ҡайһы бер балалар шулай була. Аталары үлгәс, мал бүлеү өсөн туған һәм ҡарындаштары менән асыуланыша. Бер-береһе менән әҙәпһеҙ була. Ҡиммәтле ваҡыттарын һәм ғәзиз малдарын тәләф итә. Үҙҙәренең ҡан һәм тән ҡарындаштарын рәнйетеп, сит кешенең ҡорһағын туйҙыра. Ошо юлдан китһәләр, үҙҙәре лә бәхетһеҙ булырҙар. Ата-әсәләренең исемдәрен дә хөрмәтһеҙ итерҙәр, ғаилә һәм ырыуҙарын мәсхәрәлеккә ҡалдырырҙар. Һеҙ үҫкәс, бындай балалар кеүек булмағыҙ. Юғиһә оят була. Киреһенсә, туғандарығыҙ менән һәр ваҡыт бергә булығыҙ, нәжесте (боҙоҡ холоҡ һәм асыу сәбәптәрен) һәр ваҡыт тупраҡ аҫтына күмегеҙ. Бындай булғанда аҙ мал да оҙаҡ һаҡлана, ҡыҫҡа ғүмер ҙә ҡатмарһыҙ үтер.

ЯҠЫН ҠАРЫНДАШТАР

22. Ата-әсә һәм туғандарығыҙҙан һуң һеҙгә иң яҡын кешеләр үҙегеҙҙең ҡарындаштарығыҙ булыр. Улар ҙа һеҙгә бәхет һәм рәхәтлек теләй. Шуның өсөн уларға ата-әсә һәм туғандарығыҙға булған кеүек мөнәсәбәттә булығыҙ. Бөтәһен дә бер тигеҙ, дуҫ күрегеҙ. Ауырыһалар, хәлдәрен һорағыҙ, шатлыҡ-ҡайғыларын уртаҡлашығыҙ. Үтенестәрен матур итеп үтәгеҙ.

23. Ялкау һәм боҙоҡ холоҡло заттарға изгелек итеү ялҡаулыҡтарын арттырыуға, боҙоҡлоҡтарын көсәйтеүгә сәбәп булған өсөн, яҡын ҡарындаштарығыҙға изгелек иткән ваҡытта, мәхрүм ҡалғандарҙы һәм саф күңелleләрҙе айырып ҡарағыҙ. Йәғни изгелекте тейешле урындарҙа сарыф итергә тырышығыҙ.

КҮРШЕЛӘР

24. Ҡарындаштарығыҙҙан һуң иң яҡын кешеләр күршеләрегеҙ була. Шуның өсөн күршеләр менән матур мөнәсәбәттә булығыҙ. Улар

менән дуҫ торороҙ, шатлыҡ һәм хәсрәттәрен уртаҡлашығыҙ, ауырыған һәм сирләгән ваҡыттарында хәлдәрен һорағыҙ, үтенестәре булһа, үтәгеҙ, улар өсөн даими доға ҡылыусы булығыҙ.

25. Күршеләрегеҙҙең ҡатындарына күҙ һалмағыҙ, ҡойма ярыҡтарынан ҡарамағыҙ, һәр эштә лә уларҙың хәтерен ҡалдырмағыҙ! Хөрмәтле һәм аҡыллы кешеләр шулай була.

ӨЙ ЭСЕНДӘГЕЛӘР

26. Өй эсендә булғандар менән матур мөнәсәбәттә булыу шәриғәт алдында иң яуаплы эш. Ошоноң өсөн өй эсендә булыусыларға әҙәпле һәм миһырбанлы булығыҙ. Өй эсендәгеләр рәхәт һәм шат булһалар, һеҙ ҙә рәхәт һәм шат булырһығыҙ.

27. Өй эсендә хеҙмәтселәр булһа, уларҙы хурламағыҙ. Күңелдәрен бойоҡтормағыҙ, йомош ҡушҡанда: «Шулай ҙа былай эшлә», – тип түгел, ә шулай итә күрегеҙ, мәрхәмәт итеп, былай итһәгеҙ ине. Шулай итһәгеҙ, матур булыр ине», – тип әйтегеҙ. Был күркәм холоҡло булыуҙы күрһәтә. Тәрбиәле кешеләрҙең ғәҙәте шулай була. Йомшаҡ һүҙле булыу әҙәм улы өсөн бөйөк байлыҡ.

28. Хеҙмәтселәргә мәрхәмәтле булығыҙ, улар алдында баһағыҙҙы һаҡлағыҙ. Хата булһа, ғәфү итегеҙ. Улар менән шаярмағыҙ, көлкөлө әйбер һөйләмәгеҙ, зарур булмағанда, уларҙың һүҙенә ҡатнашмағыҙ. Сөнки бындай нәмәләр, беренсенән, тәрбиәһеҙлек билдәһе һәм, икенсенән, уларҙан яман һүҙ ишетергә, холоҡ боҙолоуға сәбәп була.

29. Хеҙмәтселәр – өй эсендә булған серҙәрҙең асҡысы, улар күргәндәрен һөйләй, ишеткәндәрен фашлай. Шуның өсөн һаҡ булығыҙ, ситтәрҙән йәшереләсәк һүҙҙәрҙе улар алдында һөйләмәгеҙ, аҡса һәм байлыҡтарығыҙҙы уларға белдермәгеҙ, эшләгәндәрен күҙәтеп торороҙ, ошо юл менән уларҙың мәкеренән имен булырһығыҙ.

30. Өй эсендә булған серҙәрҙе сит кешегә һөйләмәгеҙ.

31. Йоҡонан иртә торороҙ һәм торғас, сәләмәтлегегеҙ өсөн Аллаһы Тәғәләгә шөкөр итегеҙ, һуңынан тәһәрәтләнеп, намаҙ уҡығыҙ.

МӘКТӘП

32. Сәй эскәндән һуң, кейемдәрегеҙҙе кейеп, уҡырға барығыҙ. Сығыр алдынан, ата-әсәгеҙҙең ҡулдарын үбеп, ризалыҡтарын

алығыҙ, туғандарығыҙ менән көрәшеп: «Аллаһы Тәғәлә юлына сыҡтым, Аллаһы Тәғәлә миңә тәүфиҡ бирһә ине», – тип нескә күңел һәм ихласлыҡ менән мәктәпкә китегеҙ.

33. Мәктәп юлында уйнамағыҙ, ғәжәп нәмәләргә тамаша итеп тормағыҙ. Осраған балалар менән һөйләшмәгеҙ, тәрбиәһеҙ балалар һәм боҙоҡ әҙәмдәр менән бергә йөрөмәгеҙ, урамда уйнамағыҙ. Бындай нәмәләр арҡаһында ваҡытығыҙ юғалыр, үҙегеҙ һиҙмәйенсә холҡоғоҙ боҙолор. Шуның өсөн оло кешеләр кеүек аҡыллы булығыҙ. Мәктәптән ҡайтҡанда ла, башҡа ергә барғанда ла әҙәпле булығыҙ.

34. Мәктәпкә кергәндә аяҡ кейемдәрегеҙҙе, бүрек, тун кеүек тыш кейемдәрегеҙҙе билдәле ергә ҡуйып, мөғәллим һәм башҡа иптәштәрегеҙгә асыҡ йөҙ менән сәләм бирегеҙ, һәм улар менән дәрес уҡырға башлағыҙ.

35. Дәрес башланасаҡ ваҡыт етһә, һис кемде ҡыҫтамай, рәнйетмәй, әҙәпле генә урындарығыҙға ултырығыҙ. Әгәр урындарығыҙ ҡыҫтау булһа, көс ҡулланмай, төртөшмәй, бәлки: «Шулай итһәгеҙ ине», – тип иптәшегеҙҙән урын һорағыҙ.

36. Үҙегеҙ һис бер яҡҡа ауышмай, туп-тура мөғәллимгә ҡарап, иптәштәрегеҙ менән бер тигеҙ булып, тирә-яҡҡа ҡарамай, боролмай, күңелегеҙҙән шатланып ултырығыҙ. Мәктәпкә инеп-сығып йөрөгәндә инсафлы булығыҙ.

37. Мәктәп эсендә булған тауыштарға ҡатнашмағыҙ, шаярыусы һәм тәрбиәһеҙ балалар менән иптәш булмағыҙ. Улар менән бер урында ултырмағыҙ, үҙегеҙгә билдәләнгән урындан рөхсәтһеҙ күсмәгеҙ.

38. Дәрес бирелгәндә, икенсе дәрестәргә ҡарамағыҙ. Мөғәллим тарафынан бирелгән дәрескә тулыһынса күңел һалығыҙ. Һәр нәсихәтте зиһенегеҙгә урынлаштырығыҙ. Дәрес ваҡытында һөйләшмәгеҙ, башҡа нәмәләргә күңелдәрегеҙҙе ебәрмәгеҙ. Бының өсөн остаздарығыҙҙан ризалыҡ алығыҙ. Ғилемегеҙҙән файҙа күрерһегеҙ.

39. Мөғәллим һораған ваҡытта аяҡ өҫтө тороп, ҡулдарығыҙҙы күкрәгегеҙгә ҡуйып, хөрмәт менән мөғәллимгә ҡарап тороғоҙ, һорағанын яҡшы аңлағыҙ, һуңынан белгәндәрегеҙ менән асыҡ һәм яраған тауыш менән яуап бирегеҙ. Иптәштәрегеҙгә бирелгән һорауға ҡыҫылмағыҙ.

40. Һүҙҙәрегеҙҙә йәки яҙыуҙарығыҙҙа булған яңылышлыҡтарығыҙҙы мөғәллимдәр төҙәтһә, ҡайғырмағыҙ. Сөнки мөғәллимдәр һеҙҙе ярата һәм яңылышлыҡтарығыҙҙы бөтөрөргә тырыша.

41. Мөғәллимдәрегеҙ уҡырға, яҙырға ҡушҡан эштәренең барыһын да мөхәббәт менән еренә килтерегеҙ.

42. Кескенә ваҡыттан таҙалыҡ һәм тәртипте хөрмәт итеүсән булыу – баланың аҡыллы һәм тәрбиәле буласағына олуғ билдә. Шуның өсөн кейемдәрегеҙ таҙа, билдәле урында, китап һәм яҙыу әйберҙәрегеҙ тәртипле булһын. Бармаҡтарығыҙ һәм дәрес әсбабтарығыҙ ҡараға буялып йөрөмәһен.

43. Ҡәләмдәрегеҙҙе кейемдәрегеҙгә йәки сәстәрегеҙгә һөртмәгеҙ, ауыҙығыҙға ҡабып йөрөмәгеҙ, бындай нәмәләр бысраҡ йөрөүгә һәм ауырыуға сәбәп була. Ҡәләм һөртөр өсөн яныығыҙҙа айырым киндер киҫәге булһын.

44. Әгәр ҡулығыҙ ҡараға йәки башҡа нәмәгә буялһа, тиҙ генә йыуып, таҙарынығыҙ. Кейемдәрегеҙ һәр ваҡыт таҙа йөрөһөн.

45. Мәктәп һәм башҡа урындарҙың бүрәнә һәм стеналарына, асып ҡуйылған карталарға йәки китаптарға, урамда йөрөгәндә ҡойма һәм ҡапҡаларға, баҡсаларҙағы эскәмйәләргә яҙмағыҙ.

46. Туп һәм тағанда атланыу кеүек уйындар һеңерҙәрҙе ҡеүәтләндерә, тәнде сәләмәтләндерә. Шуның өсөн бындай уйындарға ҡатнашығыҙ.

47. Уйындарығыҙ ял сәғәттәрендә, дәрестәрегеҙ һәм башҡа эштәрегеҙгә зыян килтермәҫлек сиктәрҙә һәм таҙа, яҡшы һауалы урындарҙа, бик әҙәпле булһын.

48. Мәктәптән ҡайтҡас, ата-әсәгеҙгә сәләм биреп, китаптарығыҙҙы һәм дәреслек әйберҙәрегеҙҙе билдәле урынға ҡуйығыҙ. Уйнағығыҙ килһә, әҙәпле генә уйнағыҙ, дәрестәрегеҙҙе эшләмәйенсә йоҡламағыҙ.

49. Мәктәп эсендә лә, башҡа урында ла әҙәпһеҙ һүҙ һөйләмәгеҙ, ярамаған ишараттарҙа булмағыҙ. Сөнки бындай нәмәләрҙән тәрбиәле кешеләр нәфрәт итә.

50. Дәрестәрен ҡалдырған йәки билдәләнгән сәғәткә һуңлап йөрөгән шәкерттәр өсөн һабаҡтар ҡыйын була. Иптәштәренән артта ҡала. Шуның өсөн дәрестәрегеҙҙе ҡалдырмағыҙ, һуңламағыҙ.

51. Мәктәпкә йөрөүҙең һәм уҡыуҙың маҡсаты – иман белеү, тәрбиәле һәм камил кеше булыу икәнен хәтерегеҙҙән сығармағыҙ һәм ошо маҡсат өсөн ихлас йөрөгөҙ. «Нисек мәктәпкә бараһығыҙ һәм нисек уҡыйһығыҙ?» – тип һораусы булһа, һеҙ: «Аллаһы Тәғәләнең бойороғон еренә килтереү өсөн, ата-әсәмә доғасы булыу, туғандарым һәм ҡарындаштарыма, ырыуҙаш һәм диндәштәремә файҙалы кеше булыуҙы өмөт итәм», – тип яуап бирегеҙ. Бындай яуап биреү баланың аҡыллы икәненә дәлил була.

52. Мәктәптәрҙә дәрестәр бөткәс: «Инде уҡыу ваҡыты үтте, белем дә етәрлек булды», – тип белемдән һәм китаптарҙан айырылмағыҙ. Буш ваҡытығыҙҙа яңы китаптар (кәбәк һәм сүп-сар булғандарынан башҡаларын), әҙәби әҫәрҙәр уҡығыҙ. Уҡыһағыҙ, зиһенегеҙ асылыр, аҡылығыҙ артыр, фекерҙәрегеҙ дөрөҫ булыр.

БЕЛЕМ

53. Белем күңел күҙен аса, наҙанлыҡ, ҡараңғылыҡты бөтөрә, оло дәрәжәләргә тоташтыра, дошмандарға ҡаршы ҡорал була. Тормошто һаҡлай, донъя көтөү сәбәптәрен белдерә, йорт эсендә һәм, ғөмүмән, халыҡтар менән нисек булырға кәрәк икәнде өйрәтә. Белем ғалимдарҙың зиннәте, кешеләрҙең хөрмәте була. Урланыуынан ҡурҡылмаған мөлкәт – бөтмәй торған байлыҡ.

54. Ғалимдар – пәйғәмбәрҙең варистары, донъяның нурҙары була. Наҙандар донъяға тыуһалар ҙа – үлектәр кеүек, сөнки улар Аллаһы Тәғәләнең ғәжәйеп нәмәләренә кәрәккәндә генә күҙ һала, ләкин ғибрәт ала белмәй. Кәрәк ваҡытта һыу эсәләр, әммә һыуҙың нисек хасил булыуын, шишмәләрҙең ҡайҙан килеп, ҡайҙа китеүҙәрен белмәй.

55. Белеме күп кешеләр алдында аҙ ғилемле булыуҙан оялмағыҙ. Ҡулығыҙҙан килгән нәмәләрҙе белмәй ҡалыуҙан оялығыҙ. Сөнки был ғәйептер.

56. Белем әһелдәренә нәфсе артынан йөрөү һис килешмәй. Шуның өсөн шәриғәт үлсәүенән тыш мал һөймәгеҙ. Нәфсегеҙгә әсир булмағыҙ.

57. Һәр ваҡыт белемде яратығыҙ. Өйрәткәндәрҙе ихлас тыңлағыҙ, һуңынан кәрәккәнен өйрәнегеҙ, һәр ғилемдән матур нәмәләрҙе белегеҙ, һис бер ваҡыт ғилемгә тәкәбберлек күрһәтмәгеҙ.

58. Белем алыу матур эш булһа ла, боҙоҡ ниәт менән уҡығанда матурлығы кәмей. Шуның өсөн: «Беҙҙән Аллаһы Тәғәлә риза булһын һәм яҡшы эштәргә сәбәп булһын ине», – тип ниәт итегеҙ. Был яҡшы ниәт. «Имам, мәзин, ҡазый, мөғәллим, мөдәррис йәки ниндәй булһа ла бер мәртәбәгә ирештерһәң ине», – тип ниәт итмәгеҙ. Күңелегеҙҙә бындай әйберҙәр булһа, сығарығыҙ. Сөнки былар яҡшы ниәт түгел. Белемдең маҡсаты дәрәжәлә түгел, ә файҙалы кеше булыу.

59. Хазинағыҙҙа булған белемдән артығын дәғүә итмәгеҙ. Үҙегеҙгә ололоҡ менән хөкөм итмәгеҙ. Күрмәйһегеҙме, бойҙайҙары күп

һәм эре башаҡтар һәр ваҡыт баштарын түбән эйеп тора. Бойҙайһыҙ йәки аҙ бөртөклө башаҡтар баштарын юғары күтәрә. Аҙ ғына һауа һалҡынайһа, һелкенә башлайҙар. Хәлбуки: утҡа яндырыуҙан башҡа файҙалары юҡ.

КИТАП ҺӘМ УҠЫУ

60. Матур китаптар – ғәжәйеп нәмәләр күренәсәк күҙгә, аулаҡтағы серҙәш, яңғыҙлыҡта иптәш, көсһөҙлөктә ярҙамсы, хәсрәттәрҙә шатлыҡ килтереүсе, фекерҙәрҙе нурландырыусы, үткән замандарҙың хәлдәрен һөйләп тороусы, тарихты хикәйәт итеүсе, аҡыллы кешеләрҙең аҡылдарын күҙгә күрһәтеүсе, хаҡы арзан, файҙаһы күп нәмә. Шуның өсөн китап алғанда һаранланмағыҙ. Китаптарҙан айырылмағыҙ.

61. Ләкин китаптар араһында юҡ нәмәләр яҙылған, мәғәнәһеҙ нәмәләр менән тулғандары ла бар. Уларҙы уҡыу – ҡиммәтле ғүмерҙе бушҡа үткәреү. Шуның өсөн фекерҙәрҙе нурландырасаҡ, холоҡто пакларға ярҙам бирәсәк, аҡылды арттырасаҡ китаптарҙы һайлағыҙ, башҡаларынан йыраҡ булығыҙ. Файҙалы китаптарҙы уҡыу күңелгә шатлыҡ килтерә, фекергә аҙыҡ була, зиһенгә ҡеүәт бирә.

62. Ҡайһы бер кешеләр шулай була: «Китабы күп», – тип халыҡ араһында исемен сығарыр өсөн генә китап йыя. Тик уларҙы үҙе лә файҙаланмай, башҡаларға ла бирмәй. Хатта эстәрендә ни булғанын да белмәй. Улар йөк ташыусылар кеүек. Шуның өсөн һеҙ алырға теләгән китаптарҙы үҙегеҙгә файҙа алыу өсөн һайлағыҙ.

63. Уҡыу кешенең йөҙөнә нур, күңеленә шатлыҡ килтерә. Шуның өсөн зиһен хеҙмәте менән шөғөлләнеүселәр арыҡ булһалар ҙа, аҡылдары һимеҙ һәм йөҙҙәре мөхәббәтле була.

ОСТАЗ ҺӘМ МӨҒӘЛЛИМ

64. Остаз һәм мәктәп етәкселәре һеҙҙең эшегеҙҙе юлға ҡуйыусылар һәм һеҙҙең өсөн хәсрәт сигеүселәр була. Остазығыҙҙың һеҙгә ҡарата олуғ хаҡтары бар. Шуның өсөн уларҙың әмерҙәрен кәмселекһеҙ үтәгеҙ. Улар тыйған эштәрҙе эшләмәгеҙ.

65. Улар менән әҙәпле һөйләшегеҙ, артыҡ ҡысҡырмағыҙ, алдап һәм кешене ғәйбәт итеп һис һөйләмәгеҙ.

66. Атайҙарығыҙ тәнегеҙҙе тәрбиәләп үҫтергән кеүек, остаздарығыҙ йәндәрегеҙҙе тәрбиәләп үҫтерә. Шуның өсөн остаздарығыҙ – бөйөк атайығыҙҙыр. Һеҙ быны ысын күңелдән ҡабул итегеҙ. Нәсихәттәрен тыңлағыҙ, ауырыуығыҙҙы табипҡа тапшырған кеүек бөтә ихтыярығыҙҙы уларға тапшырығыҙ, уларҙың морат-теләктәренә ҡаршы килмәгеҙ.

67. Мөғәллимдәргә буйһоноғоҙ, ҡаршыларында әҙәпле ултырығыҙ, нәсихәттәре буйынса ғәмәл ҡылығыҙ, сауаплы булыу өсөн ҡушҡан эштәрен еренә еткереп башҡарығыҙ, уларға ялынығыҙ, башҡа урында ялыныу мөьмин сифаты булмаһа ла, ғилем өйрәнеү өсөн ялыныу мөьмин сифаты була.

68. Мөғәллимдәргә ҡаршы килмәгеҙ, улар менән ҡысҡырышмағыҙ, уларҙың һәр матур эшенә йәнегеҙ һәм тәнегеҙ менән эйәрегеҙ. Аңламаған урынығыҙ булһа, шул килеш ташлап китмәйенсә, әҙәп һәм сабырлыҡ менән: «Әфәндем, ошо урынды аңламаным, ошо һүҙҙе белмәнем», – тип ҡабатлап һорағыҙ.

69. Мөғәллимдәрегеҙ йәки мәктәп етәкселәре янығыҙға килгән ваҡытта әҙәп һәм хөрмәт менән ҡаршы алығыҙ. Әфәнделәр берәй нәмә һораһалар, һүҙегеҙҙе үлсәп кенә, хуш яуап бирегеҙ.

70. Дәрестәр тамамланғас та, мәктәпте бөтөргәс тә мәктәп етәкселәре, мөғәллимдәр һәм йыйыштырыусыларҙың хөрмәттәрен хәтерегеҙҙән сығармағыҙ. Осраған ваҡытта хөрмәт итеүҙә кәмселек күрһәтмәгеҙ. Һәр намаҙҙан һуң һәм күңелегеҙ күтәренке саҡтарҙа улар өсөн хәйер-доға булығыҙ.

ШӘКЕРТТӘР

71. Мәктәптә бергә уҡыған шәкерттәр менән матур йәшәгеҙ. Уларҙы туғандарығыҙ кеүек күрегеҙ. Улар менән йомшаҡ һөйләшегеҙ. Осрашҡан ваҡытта шатланып ҡаршы алығыҙ. Шатлыҡ һәм ҡайғыларығыҙҙы уртаҡлашығыҙ.

72. Яман холоҡ йоғошло була. Шуның өсөн яман холоҡло шәкерт барлығын белһәгеҙ, унан айырылығыҙ.

73. Атайығыҙҙың байлығы йәки һөнәре, кейемегеҙ, дәрес әсбабтарығыҙ менән башҡа шәкерттәргә маҡтанмағыҙ. Улар менән һәр ваҡыт ихтирамлы һәм кеселекле булығыҙ.

74. Шәкерттәр менән бергә ойошторған мәжлесегеҙ мөхәббәт һәм белем мәжлесе булһын. Шуның өсөн унда күңел ҡарайтасаҡ

хикәйәләр, әҙәпһеҙ һүҙҙәр һөйләмәгеҙ, кәрәкмәгән урында ҡысҡырышмағыҙ, һүҙ көрәштермәгеҙ, хәтерҙәрен ҡалдырасаҡ эштәр эшләмәгеҙ, бигерәк тә ҡул күтәреүҙән һаҡланығыҙ.

75. Мәктәп тәртиптәренә ярамаған йыйылыштар ойоштормағыҙ. Кәрәкмәгән эштәр арҡаһында дәрестәрегеҙҙе ҡалдырмағыҙ.

76. Иптәштәрегеҙҙә күргән әйберҙәргә ҡыҙыҡмағыҙ, уларҙы һорамағыҙ. Белегеҙ: бөйөклөк алыуҙа түгел, биреүҙә.

77. Мәктәптән айырылғандан һуң, мәктәптә бергә көн кисергән иптәштәрегеҙҙе онотмағыҙ. Уларҙы ихтирам итегеҙ. Иң олуғ дәрәжәләргә ирешһәгеҙ ҙә, иң түбәндәре алдында ололанмағыҙ. Был әҙәпһеҙлектең билдәһе икәнен иҫегеҙҙән сығармағыҙ.

ДУҪ

78. Әҙәм балаһының шатлыҡлы һәм ҡайғылы ваҡыттарында таянасаҡ урыны, файҙа күрһәтеп, файҙа күрәсәк урыны, дуҫтары булырға тейеш. Шуның өсөн дуҫтарығыҙҙы йәше һәм башҡа яҡтан үҙегеҙгә тура килгән кешеләр араһынан һайлағыҙ.

79. Дуҫлыҡ – күңелдәр араһында йөрөгән илсе, ауыр ваҡыттарҙа бер-береңә ярҙамлашыуға сәбәп булған нәмә, аралағы яҡшы мөнәсәбәт. Әгәр яҡшы мөнәсәбәт ике яҡтың ихласлыҡ һәм мөхәббәте бер-беренә иш булғанда тыуһа, ул даими була. Ваҡытлы файҙа күреү өсөн генә булһа, алдау була. Шуның өсөн мөхәббәтегеҙҙең ысын булыуы өсөн тырышығыҙ һәм дуҫтарығыҙҙы камил һәм яҡшы кешеләр араһынан һайлағыҙ. Дине бөтөн, аҡылы камил, нәсәбе асыл, фекере дөрөҫ, әҙәбе урынында булған кешеләрҙе табығыҙ. Бындай кешеләр ауырығанығыҙҙа дауа, сәләмәт булғанығыҙҙа зиннәт, мәшәҡәтле ваҡытығыҙҙа таяныс, бойоҡҡан сәғәттәрегеҙҙә рәхәтләндереүсе кеше булыр. Бындай кешеләр йыраҡҡа киткәнегеҙҙә доға ҡылыусы, яҡын торғанығыҙҙа хәлегеҙҙе белеүсе булыр, байлыҡҡа ирешһәләр, араны өҙмәҫ, ауырлыҡҡа төшһәгеҙ, айырылмаҫ. Дуҫтың ысын дуҫ булыуы һүҙҙәренән, фиғел һәм ғәмәлдәренән күренә. Улар ҙур изгелекте бәләкәй иҫәпләй, аҙ ғына изгелегегеҙҙе ҙур күрә.

80. Әгәр яҡшы дуҫтарығыҙ булһа, уларҙы юғалтмағыҙ. Һеҙҙән шикәйәт итерлек кәмселек булдырмағыҙ. Уларға ысын күңелдән ҡарағыҙ. Һеҙҙе, уларҙан әхирәттә осрашыу шарты булған үлемдән башҡа, бер нәмә айырмаһын.

81. Дуҫлыҡ күрһәтеүсе бөтәһе менән дә дуҫ булмағыҙ. Дошманлығы бар, тип шөбһәләнгән кешеләрҙең барыһын да дошманым тип иҫәпләмәгеҙ. Мөхәббәте саф булмаған заттар менән дуҫ булмағыҙ. Дуҫлығының дөрөҫлөгөнә шөбһәләнгән кешеләр менән дуҫ булыуҙан, һис дуҫһыҙ тороу яҡшы икәнен онотмағыҙ.

82. Кәрәккәндә генә вәғәҙә итеүсе кешеләргә ихлас күңелле булыуҙарын тикшереп ҡарамайынса ышанып, дуҫ булмағыҙ. Тел күп ваҡытта күңелгә ҡаршы һөйләй. Ихтимал ки бындай кешеләр маҡсаттарына етер өсөн төрлө вәғәҙәләр бирә. Маҡсаттарына еткәс, һеҙҙең менән эштәре лә бөтә.

83. Дуҫтарығыҙҙы шелтәләргә ашыҡмағыҙ, туған һәм ҡарындаштарығыҙ менән асыуланышыуҙы еңел күрмәгеҙ. Бындай эштәрҙә сабырлы булығыҙ. Асыуланышырға ниәт иткән кешеләр менән асыуланышмай һәм араларағыҙҙы боҙмай бер-ике көн сабыр итеп тороғоҙ. Күп ваҡытта бындай ниәттең хаталы икәне асыҡлана, сабыр иткәнегеҙ өсөн үҙегеҙ шатланырһығыҙ.

84. Бик ҙур сәбәптәр булмаһа, дуҫтар менән араны боҙоу әҙәпһеҙлек була. Шуның өсөн юҡ сәбәптән дуҫығыҙҙан айырылмағыҙ.

85. Һәр ваҡыт хөрмәт күрһәтеп тороу, хоҡуҡтарын ихтирам итеү дуҫлыҡты нығыта. Шуның өсөн дуҫтарығыҙға һәр ваҡыт ярҙамсы һәм таяныс булығыҙ. Инсан бер үҙе аҙ булһа, дуҫтары менән күп була. Дуҫтар ауыр һәм мәшәҡәтле көндәрҙә ярҙамсы булыу өсөн кәрәк.

86. Боҙоҡ кешеләр менән ҡатнашмағыҙ, уларҙың юлына кермәгеҙ, уларға ышанмағыҙ. Сөнки улар өсөн иң ләззәтле эш боҙоҡлоҡ эшләү һәм әҙәм балаларын һәләкәткә төшөрөү була. Әҙәм балалары ашамай һәм эсмәй тора алмаған кеүек, күңеле боҙоҡ булғандар ҙа уҫаллыҡ эшләмәй тора алмайҙар һәм зарар итмәһәләр, тыныс йоҡламайҙар.

Яҡшы бәндәләр тулыһынса уларҙың ҡапма-ҡаршыһы була. Шуның өсөн яҡшы кешеләр юлына керегеҙ һәм уларға дуҫ булығыҙ.

87. Боҙоҡ кешеләр менән ҡатнашыу бик зарарлы булһа ла, улар менән дошман да булмағыҙ. Тура килһә, улар менән йомшаҡ мөнәсәбәттә булығыҙ. Шуның арҡаһында имен булырһығыҙ.

ЙӨҘ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

88. Йөҙ – күңелдең йомшаҡ йәки ҡаты булыуын күрһәтеүсе көҙгө. Шуның өсөн йөҙөгөҙгә иғтибарлы булығыҙ һәм ошо ҡағиҙәләрҙе үтәгеҙ!

89. Һөйләшкәндә ситкә ҡарап һөйләмәгеҙ һәм күҙегеҙҙең сите менән ҡарамағыҙ.

90. Һытыҡ һәм ҡараңғы йөҙлө булыуҙан, еңел йәки мәсхәрәле ҡараш ташлауҙан һаҡланығыҙ. Дуҫ-иштәрегеҙ тартынмай, иркенләп һөйләшһен өсөн һәр ваҡыт асыҡ йөҙлө булығыҙ.

КҮҘ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

91. Һәр нәмәне ҡәнәғәт күҙ менән ҡарағыҙ. Берәй кешелә Аллаһы Тәғәлә хәҙрәтенең олуғ нiғмәтен күрһәгеҙ, көнләшмәгеҙ. Кирәкһенсә, тағы ла артыуын теләгеҙ, үҙегеҙҙә лә шундай нiғмәттәрҙең булыуы өсөн доға ҡылығыҙ.

92. Фәҡир һәм ауырыу кешеләргә мәсхәрә күҙе менән ҡарамағыҙ, гонаһлы һәм ғәйепле эштәргә тамаша итеп тормағыҙ.

93. Ҡойма ярыҡтарынан, пәрҙә араларынан, тәҙрә һәм башҡа урындарҙан сит кешеләрҙең өйҙәренә, ярамаған нәмәләргә, кешеләрҙең яҙыуҙарына, хаттарына рөхсәтһеҙ ҡарамағыҙ.

94. Китап яҙған һәм уҡығанда күҙегеҙҙе бер ҡарыштан кәм тотмағыҙ, шәм һәм лампаларҙы һул яҡтан ҡуйығыҙ, насар яҡтыла, икенде менән аҡшам араһында уҡымағыҙ.

95. Күҙҙәрегеҙҙе мөмкин булғанда һәр көн иртә һабын менән йыуығыҙ, һәр ваҡыт саф тотоғоҙ, йыраҡ йәки бик нескә, ҡояш йәки ай, лампа кеүек артыҡ нурлы нәмәләргә ҡарап тормағыҙ, аҡ, ҡыҙыл төҫтәргә оҙаҡ ҡарамағыҙ, йәшел һәм күк төҫтәр күҙ өсөн зарарһыҙ.

АУЫҘ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

96. Мәжлестәрҙә, бигерәк тә туй һәм тантана мәжлестәрендә булғанда көлөү һәм ғәҙәттән тыш уйын-көлкөлө әйберҙәр һөйләүҙән тыйылығыҙ. Дәрәжәле, сабырлы һәм асыҡ йөҙлө булығыҙ.

97. Хәсрәтле һәм асыулы кешенең йөҙөнә ҡарап көлмәгеҙ. Хәсрәтле кешеләргә күңелдәрен баҫтырырлыҡ нәмәләрҙән башҡа һүҙ һөйләмәгеҙ.

98. Мөмкин булғанда кеше алдында кикермәгеҙ. Ҡулығыҙ йәки ҡулъяулығығыҙ менән ҡапламайынса иҫнәмәгеҙ[1]. Ауыҙығыҙҙы асып

---

[1] Ауыҙығыҙға зарарлы микробтар кермәһен өсөн шулай ҡапларға кәрәк.

тештәрегеҙҙе соҡомағыҙ. Иҫнәгән һәм йүтәлләгән ваҡытта һөйләмәгеҙ. Бындай саҡта йөҙөгөҙҙө бер яҡҡа бороғоҙ.

99. Әгәр иҫнәү һәм йүтәлләү ҡат-ҡат булһа, башҡаларға ҡамасауламаҫ өсөн, мәжлестән сығып тороғоҙ.

100. Һөйләгән ваҡытта ауыҙығыҙҙан төкөрөк сәсмәгеҙ. Ҡулығыҙҙы болғамағыҙ, берәүҙең һүҙе тамам булмайынса, һөйләшмәгеҙ.

101. Ергә һәм кешеләргә төкөрөү һәм ҡаҡырыуҙан һаҡланығыҙ. Бының өсөн янығыҙҙа ҡулъяулыҡ йөрөтөгөҙ.

102. Һуған, һарымһаҡ йәки башҡа нәмәләр ашап, ауыҙығыҙҙы еҫләндермәгеҙ.

103. Һәр көн иртә, бигерәк тә тәһәрәт алған ваҡытта һәм ашағандан һуң ауыҙығыҙҙы яҡшылап сайҡағыҙ. Теш араһында әйбер ҡалдырмағыҙ, мисүәк менән матур итеп таҙартығыҙ.

ТАНАУ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

104. Ҡулығыҙ менән танауығыҙҙы тотоп ултырмағыҙ, бармағығыҙ менән соҡомағыҙ, буш ҡулығыҙ менән һемгергәндән һуң ҡулығыҙҙы башҡа әйберҙәргә һөртмәгеҙ, кейемегеҙгә һемгермәгеҙ, танау һемгереү өсөн янығыҙҙа таҙа ҡулъяулыҡ йөрөтөгөҙ.

105. Ашаған ваҡытта танауығыҙҙы һемгерергә кәрәк булһа, бер яҡҡа боролоп, тауышһыҙ ғына ҡулъяулыҡҡа һемгерегеҙ, һөйләшкәндә, сәләм биргәндә һәм сәләм ҡайтарғанда сабыр итеп, тыйылып тороу кәрәк.

106. Сөскөргән ваҡытта йөҙөгөҙҙө бер яҡҡа бороғоҙ һәм ҡулъяулыҡ менән ҡаплағыҙ.

107. Танауығыҙҙы һәм ауыҙығыҙҙы тәһәрәт алған ваҡытта һыу менән йыуығыҙ. Башҡа ваҡыттарҙа ла ҡулъяулыҡ менән һөртөнөп, таҙа йөрөгөҙ.

ҠОЛАҠ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

108. Аллаһы Тәғәлә ҡолаҡтарҙы файҙалы нәмәләр ишетер өсөн яратҡан. Шуның өсөн улар менән Ҡөрьән Кәрим, мөбәрәк хәҙистәр, ғибрәтле һүҙҙәр тыңлап ғәмәл итегеҙ. Ата-әсә һәм остаздарығыҙҙың нәсихәттәрен тыңлағыҙ.

109. Боҙоҡ әйберҙәрҙе ишетеү аҡылға боҙоҡлоҡ килтерә. Шуның өсөн яман һүҙҙәр ишетмәгеҙ, йәшерен һөйләнгән һүҙҙәрҙе тыңлап йөрөмәгеҙ. Һис кемдең дә күңеле быға риза булмаҫ.

110. Һүҙ йөрөтөүселәр һәм ғәйбәт һөйләүселәрҙе тыңламағыҙ. Әгәр бындай кешеләр йәше һәм дәрәжә йәһәтенән һеҙҙән оло булһа, күҙегеҙҙе түбән әйеп тик тороғоҙ. Һеҙҙең менән тиң булһалар, бындай эштәр ярамай, тип әҙәпле итеп әйтегеҙ. Һеҙҙән кесе булһа, мәрхәмәт менән туҡтатығыҙ.

111. Ә ишеткән һүҙҙәрҙең фетнәгә сәбәп буласаҡтарын һис кемгә һөйләмәгеҙ.

112. Әҙәпһеҙ урындарға барып, гонаһҡа төшәсәк рәүештә тауыштар тыңламағыҙ.

113. Ҡолағығыҙҙы һәр ваҡыт, бигерәк тә йоҡонан торғас, таҙартығыҙ, мөмкин булһа, уны таҙартыр өсөн фил һөйәгенән яһалған ҡолаҡ таҙартҡысын янығыҙҙа йөрөтөгөҙ.

114. Йөҙөгөҙҙө йыуғанда ҡолағығыҙҙың эсен һәм тышын йыуығыҙ һәм таҫтамал менән ҡоротоғоҙ.

115. Көслө тауыштар ҡолаҡҡа зарарлы булған өсөн, уларҙан һаҡланығыҙ.

ҠУЛ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

116. Күрешер өсөн кешегә уң ҡулығыҙҙы һуҙығыҙ.

117. Хоҡуғығыҙ булмаған нәмәләргә һис бер ваҡыт ҡул һуҙмағыҙ һәм кешеләргә лә бирмәгеҙ. Шуны асыҡ белегеҙ: мосолман кешенең ҡулынан һәм теленән мосолмандарға сәләмәтлек килә.

118. Кешеләр алдында ҡулығыҙ менән уйнамағыҙ, бармаҡтарығыҙҙы шыртлатмағыҙ, аралаштырмағыҙ, тырнаҡтарығыҙҙы киҫмәгеҙ.

119. Ситтән бер кешене саҡырырға булһағыҙ, ҡулығыҙҙы болғап саҡырмағыҙ. Кешеләрҙе тынысһыҙламаҫлыҡ әкрен тауыш менән саҡырығыҙ.

120. Бысраҡ нәмә тотҡандан йәки ашағандан һуң ҡулығыҙҙы матурлап йыуығыҙ. Йыуынғанда кейемегеҙҙе еүешләмәгеҙ. Ҡулығыҙҙы яҡшылап һөртөгөҙ.

121. Тырнағығыҙҙы оҙон итеп йөрөтмәгеҙ, аҫтындағы керҙәрен таҙартығыҙ.

БАШ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

122. Башығыҙҙы юғары күтәреп, түбән һалып йәки бер яҡҡа бороп йөрөргә ғәҙәтләнмәгеҙ. Уҡығанда, яҙғанда ҡулығыҙ менән эйәгегеҙгә таянмағыҙ. Халыҡ алдында башығыҙҙы һәм башҡа ағзаларығыҙҙы тырнамағыҙ.

123. Халыҡ алдында яланбаш булмағыҙ. Аулаҡта башығыҙ асыҡ ултырған хәлдә кеше килеп керһә, кәләпүштәрегеҙҙе кейегеҙ, башығыҙҙы ҡаплағыҙ.

124. Йәй көндәре сәсегеҙҙе мөмкин тиклем ҡыҫҡа йөрөтөгөҙ. Уларҙы һәр ваҡыт һабын менән йыуығыҙ. Эҫе көндәрҙә ҡат-ҡат йыуығыҙ.

125. Башығыҙҙы йыуғандан йәки ғөсөл ҡылғандан һуң яланбаш һалҡын һауаға сыҡмағыҙ.

ҒӨСӨЛ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

126. Ғөсөл ҡылғанда тәнегеҙҙе яҡшылап ҡоротоғоҙ һәм тиҙерәк кейемегеҙҙе кейегеҙ йәки ятып тәнегеҙҙе йылытығыҙ. Өшөгән, тирләгән ваҡыттарҙан тыш башҡа ваҡыттарҙа һалҡынырaҡ һыу менән ғөсөл ҡылығыҙ.

127. Һалҡын һыу менән ғөсөл ҡылғанда бер минуттан артыҡ йыуынмағыҙ һәм тәнегеҙҙе ҡаты ыумағыҙ. Йомшаҡ ҡына йыуынығыҙ, тәнегеҙҙе һөртмәй, кейем менән бөркәнеп ятығыҙ, һуңынан аҙыраҡ йөрөгөҙ, йәки тәнегеҙҙе ҡыҙҙырғансы хәрәкәтләнегеҙ. Быларҙы эшләмәһәгеҙ, тәнегеҙ тулыһынса ҡороғанға тиклем ябынып ятып тороғоҙ.

ЙӨРӨҮ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

128. Йөрөгәндә тәнегеҙҙе тура һәм төҙ тотоғоҙ. Кәрәкмәгәндә артыҡ ашығып йә яйлап йөрөмәгеҙ, ә ғәҙәттәгесә йөрөгөҙ.

129. Ҡалала йөрөгәндә урам уртаһынан түгел, юл ситенән йөрөгөҙ, ҡаршы килеүселәр булһа, уң тарафтан үтегеҙ, артығыҙға, тирәяҡтарға ҡарап йөрөмәгеҙ. Был ахмаҡлыҡтың билдәһе. Күҙегеҙ алға ҡараһын.

130. Кәрәкмәһә, туҡтап тормағыҙ, ҡаршы килгәндәргә теклән ҡарамағыҙ, уларға ҡағылмағыҙ. Ҡапыл ҡыҫтаулыҡ була ҡалһа, уң яҡта туҡтап, иркенәйгәнде көтөгөҙ.

131. Зәғиф һәм көсһөҙҙәрҙе осратҡанда ҡулығыҙҙан килгәнсе ярҙамдан мәхрүм итмәгеҙ. Ауыр әйберҙәр күтәреп килеүселәргә юл бирегеҙ.

132. Ҡысҡырышыусы һәм дәғүәләшеүселәр осрағанда араларына ҡыҫылмағыҙ, бер яҡтан урап үтегеҙ.

133. Туралығына ҡыҙығып ҡарлы һәм бысраҡ юлдан йөрөмәгеҙ. Юлдарҙың тураһы тура түгел, ә яҡшы һәм саф һауалы булғаны тура була. Быны бер ваҡытта ла онотмағыҙ.

134. Ҡыҫтау урындарҙа кеҫә, сәғәт һәм башҡа әйберҙәрегеҙҙе яҡшы һаҡлағыҙ.

135. Кәрәкмәгәндә зонтиктарығыҙҙы күтәрмәгеҙ, күтәргәндә күҙегеҙҙе ҡапламағыҙ.

136. Дуҫ һәм таныштар осрағанда хөрмәтләп сәләм бирегеҙ. Әгәр улар алдан бирһәләр, ихтирам менән ҡайтарығыҙ. Бөйөк кешеләр булһа, хөрмәт күрһәтегеҙ. Әгәр риза булһалар, ҡулдарын үбегеҙ. (Ләкин ҡалаларҙа, баҙарҙар һәм төрлө мәҙһәптәр күп булған урындарҙа үбеү килешмәй).

137. Урамда йөрөгәндә ашамағыҙ. Хәжәт өсөн ултырмағыҙ. Бындай нәмәләр тәрбиәһеҙлек билдәһе.

138. Бөйөк кешеләр менән һөйләшеп йөрөгәндә, уларҙың һул яғынан бер тигеҙ йөрөгөҙ.

139. Ололар менән өйҙәргә, пароходтар һәм вагондарға ингән һәм сыҡҡан ваҡытта юл күрһәтеү өсөн уларҙың алдарынан йөрөгөҙ.

140. Кемгә булһа ла зарар килтереү, шәриғәткә һәм әҙәпкә ҡаршы эштәрҙе эшләү өсөн бер аҙым да эшләмәгеҙ.

ТИМЕР ЮЛ ҺӘМ ПАРОХОД ТӘРТИПТӘРЕ

141. Пароход һәм тимер юлы менән сәфәр итергә булһағыҙ, сәфәр китеү ваҡытын белегеҙ. Унан ярты сәғәт элек әҙер булығыҙ, кешеләр менән төрткөләшмәгеҙ, әйберҙәрегеҙҙе тәртип менән урынлаштырығыҙ, юлдаштарығыҙ менән мөләйем ултырығыҙ, әҙәпле булығыҙ, берәүгә лә яман һүҙ һөйләмәгеҙ, мәсхәрә итмәгеҙ, ихтирамһыҙлыҡ күрһәтмәгеҙ. Һеҙҙең менән һөйләшергә теләүсе кеше менән ихтирамлы һөйләшегеҙ. Ләкин дин һәм мәҙһәп низағтары сығарырға те-

ләүселәрҙән ғәфү үтенегеҙ. Сөнки бындай низағтар һис бер ваҡытта ла файҙа килтермәй.

142. Пароходта ултырғанда уның исемен, ҡайһы ширкәттеке йәки кешенеке булыуын, ултырған вагондың номерын белегеҙ. Уларҙы белгәндә әйберегеҙ онотолоп ҡалһа, йәки үҙегеҙ тороп ҡалһағыҙ, әйберҙәрегеҙҙе табырға һәм телеграмма ебәрергә еңел була.

142. Барасаҡ урынығыҙға яҡынлашҡас, әйберегеҙҙе йыйып бәйләгеҙ, нисә киҫәк булғанын хәтерләгеҙ. Поезд йәки пароход туҡтамайынса сыҡмағыҙ.

ЙОҠО ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

144. Тәбиғәт ҡушҡанса кискеһен йоҡлағыҙ. Йөҙ түбән һәм салҡан ятмағыҙ, бер яҡҡа ятығыҙ. Сөнки тәүге ике рәүештә ятыу ҡурҡыныс төштәр күреүгә сәбәп була.

145. Йоҡо ваҡытын тәртипкә һалығыҙ. Туғыҙ йәки ун сәғәттән дә ҡалмай ятып, биштә йәки алтыла тороғоҙ. Йоҡоғоҙ бөткәндән һуң ятмағыҙ, кәрәккән йоҡоно ла ҡалдырмағыҙ. Сөнки йоҡо ҡалдырыу ашҡаҙан һәм аҡыл ауырыуҙарына, аҙаҡтан нервы ауырыуҙарына килтерә.

146. Ҡарттарға – биш, утыҙ йәштән юғары булғандарға – алты, йәштәргә – һигеҙ, бәләкәйҙәргә 10 сәғәт йоҡларға тәҡдим ителә.

147. Йоҡлағанда өҫтөгөҙгә берәй нәмә ябынып ятығыҙ, һалҡындан һаҡланығыҙ. Һауа йөрөгән һәм еүеш урындарҙа ятмағыҙ. Тәҙрәләрҙе асыҡ ҡалдырмағыҙ.

148. Мәжбүри хәл тыумаһа, бер бүлмәлә күмәкләп йоҡламағыҙ. Йоҡлаған ерҙә сәскәләр һәм гөлдәр булмаһын. Ҡайғылы йәки бик шатлыҡлы ваҡыттарығыҙҙа йоҡламағыҙ.

149. Йоҡлағанда тар кейемдәрегеҙҙе сисегеҙ. Ҡыҫҡан урындарын бушатып, ҡан хәрәкәтен тотҡарлатмаҫлыҡ итеп ҡуйығыҙ.

150. Йоҡлағанға тиклем һәм һуңынан йоҡо бүлмәләренең тәҙрәләрен асып, һауаһын яңыртығыҙ.

МӘЖЛЕС ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

151. Халыҡ алдында әҙәпле итеп үҙегеҙгә лайыҡлы урынға ултырығыҙ. Хөрмәтле кешеләр булғанда уларҙы ихтирам итеп бер аҙ

йырағырак ултырығыҙ. Әгәр яндарына ултырырға мохтаж булһа ғына йәки улар теләһә, эргәләренә ултырығыҙ.

152. Ултырғысығыҙға ятмағыҙ, бер якка ауышмағыҙ, аяктарығыҙҙың береһен икенсеһе өҫтөнә куймағыҙ, ергә типмәгеҙ, уйнамағыҙ.

153. Һөйләүсе булһа, якшы тыңлағыҙ. Тауышығыҙҙы кеше тауышынан өҫтөн күтәрмәгеҙ. Кәрәкмәһә, көлмәгеҙ, мәжлескә лайык булмағанды һөйләмәгеҙ, һөйләүсенең һүҙен бүлмәгеҙ, мәжлестәгеләрҙең хәрәкәтендә кәмселек эҙләмәгеҙ.

154. Халык алдында иң мөхәббәтһеҙ кеше мәжлестә үҙен оло итеп күрә. Шуның өсөн үҙегеҙҙе башкаларҙан оло тип иҫәпләмәгеҙ, үҙегеҙҙең дәрәжәгеҙҙе белегеҙ.

АШАУ КАҒИҘӘЛӘРЕ

155. Ашауға ултырыуҙан алда кулығыҙҙы йыуығыҙ һәм якшылап һөртөгөҙ.

156. Үҙегеҙҙән оло кешеләр булһа, уларҙан алдарак ултырмағыҙ.

157. Аш янындағы нәмәләр менән уйнамағыҙ, әҙәпле булығыҙ, туймайынса туктамағыҙ.

158. Таҫтамалды тубыктарығыҙға һалығыҙ. (Кайһы берәүҙәр күкрәккә куйыуҙы дөрөҫ тип иҫәпләй). Аштан бик йырак һәм бик якын ултырмағыҙ. Күршеләрегеҙҙе кыҫтамағыҙ, бер нәмәгә лә таянмағыҙ, тура ултырығыҙ. Ашағанда аҙ ғына эйелегеҙ.

159. Башлағанда бисмилла укып, уң кулығыҙ менән ашағыҙ. Бөткәс, Аллаһы Тәғәләгә шөкөр итегеҙ.

160. Күп итеп алмағыҙ, ашыкмағыҙ, якшы сәйнәгеҙ, кул һәм кейемдәрегеҙҙе буямағыҙ. Табактан үҙегеҙ өсөн нәмә һайламағыҙ, башкаларҙың ашағанына карап ултырмағыҙ. Комһоҙ булмағыҙ, күп ашарға ғәҙәтләнмәгеҙ, ашауҙан теләгегеҙ бөтмәйенсә туктамағыҙ. Бындай нәмәләрҙең сәләмәтлек өсөн файҙаһы күп булыуын үҙегеҙ ҙә белерһегеҙ.

161. Фекерегеҙҙе гел ашау өсөн сарыф итмәгеҙ. Максатығыҙ йәшәү өсөн ашау булһын, ә ашау өсөн йәшәү булмаһын.

162. Һөйләшеп ашаған аш еңел һеңһен өсөн, кыскырышмай, һүҙ көрәштермәй, әҙәпле генә һөйләшегеҙ.

163. Кулығыҙҙы табакка тыкмағыҙ, ашка буямағыҙ.

164. Бешеп етмәгән емештәрҙе ашамағыҙ, эҫе ваҡытта майлы аштар ашауҙан һаҡланығыҙ.

165. Үҙ ваҡытында ашарға ғәҙәтләнегеҙ, ваҡыты килеп тә ашарға теләгегеҙ булмаһа, көсләп ашамағыҙ. Ашағанда кейемегеҙ тар булмаһын. Оло ҡайғылы йәки шатлыҡлы ваҡыттарығыҙҙа ашамайынса, бер аҙ сабыр итегеҙ.

166. Ауыҙығыҙға алған нәмәләрҙе тулыһынса сәйнәгеҙ, ашыҡмағыҙ, артыҡ оҙаҡҡа ла һуҙмағыҙ. Ашауҙы егерме-утыҙ минутта тамамлағыҙ. Ашағандан һуң ике сәғәт үтмәйенсә йоҡламағыҙ һәм ауыр эштәр эшләмәгеҙ.

167. Ни ҡәҙәре оло ғәйебе булһа ла, аш алдында һис кемде лә шелтәләмәгеҙ һәм берәүҙе лә ғәйепләмәгеҙ.

168. Аштан һуң ҡул һәм ауыҙығыҙҙы һабын менән яҡшылап йыуығыҙ, теш араһында әйберҙәр ҡалдырмағыҙ. Мөмкин булһа, йоҡламай бер аҙ ятып тороғоҙ.

169. Ҡайһы бер хайуандарҙың ите кешеләрҙең күңелен боҙғаны, дошманлыҡ, үс алыу, асыу тыуҙырғаны йәки йөрәкһеҙлеккә килтергәне өсөн, мөмкин булған тиклем үлән аштарын ашарға тырышығыҙ.

170. Ит ашамаған халыҡтар башҡаларға ҡарағанда сәләмәтле, ҡеүәтле, шат, һиммәтле булғандары һәм йәш ваҡытта һәр нәмәгә ғәҙәтләнгән өсөн ит ашарға йәш саҡта уҡ ғәҙәтләнмәгеҙ. Йән эйәһенең күҙенән йәш аҡҡанда салып, ҡайнар ҡаҙанға һалып, итен бешереп ашау, кеше балаһының күңеленә ауырлыҡ килтерә.

ЭСЕҮ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

171. Ашаған ваҡытта эсергә теләһәгеҙ, ауыҙығыҙҙа булғанды йотоп бөтөргәндән һуң ғына эсегеҙ. Эскәндән һуң ауыҙығыҙҙы ҡул йәки кейемегеҙ менән түгел, таҫтамал менән һөртөгөҙ.

172. Сәләмәтлек өсөн (күп булмау шарты менән) саф һыуҙа бер нәмә булмағаны өсөн, саф һыу эсергә ғәҙәтләнегеҙ, күлдән алынған, еҫләнгән, боҙло һәм ҡарлы һыу эсеүҙән һаҡланығыҙ. Ашағандан ике сәғәт, торғандан бер сәғәт үткәнгә тиклем һәм тирләгәндән һуң һалҡын һыу ҡулланмағыҙ.

173. Һөт, ҡәһүә, сәй, лимонад – эсергә яраған әйберҙәр.

174. Һөт – балалар һәм кескәйҙәр өсөн еңел үҙләштерелгән эсемлек.

175. Һөтлө ҡәһүә ашҡаҙанға файҙалы, үҙләштереүҙе ҡеүәтләндерә. Ул бигерәк тә эҫе илдәрҙә эселә торған эсемлек.

176. Сәй (күп булмау шарты менән) – һалкын илдәрҙә эсеүгә файҙалы эсемлек, ул ашҡаҙанға файҙа бирә, йонсоған кешеләргә ярҙам итә.

177. Лимонад – эҫе көндәрҙә эсеүгә файҙалы эсемлек.

178. Ишетеү, иҫнәү, күреү ҡеүәтен кәметкәне, һулышты тарайтҡаны, аппетитты бөтөргәне өсөн бер ҡасан да тәмәке тартмағыҙ.

179. Малды харап иткәне, үлемгә сәбәп булғаны, үлемесле ауырыуҙар килтергәне өсөн төрлө иҫерткестәрҙән һаҡланығыҙ. Уларҙы ҡулланған кешеләр менән дуҫ һәм таныш-белеш булмағыҙ.

ТАБЫН ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

180. Ҡунаҡ саҡырырға булһағыҙ, ғөрөф-ғәҙәт буйынса иртәрәк хәбәр итегеҙ.

181. Ҡунаҡтарҙы асыҡ йөҙ һәм хөрмәт менән ҡаршы алығыҙ, һәр кемде урынына ултыртығыҙ.

182. Ниндәй генә ләззәтле булһа ла аштарығыҙҙы маҡтамағыҙ, ҡунаҡтарҙы ашарға ҡыҫтамағыҙ. (Бер ике мәртәбә әҙәпле генә әйтһәгеҙ, зарар булмаҫ). Ҡунаҡ итеүсенең вазифаһы ҡунаҡтар алдына аш килтереү була. Ашау һәм ашамау ҡунаҡтарҙың ихтыярындалыр.

183. Ҡунаҡтарҙың һәр береһенең янында әҙерәк тороғоҙ, һөйләшегеҙ. Ҡайтҡандарында матур йөҙ менән хушлашып, рәхмәт әйтеп ҡалығыҙ.

184. Ҡунаҡҡа саҡырһалар, билдәләнгән ваҡыттан бер нисә минутҡа һуңлап барығыҙ. Йорт хужаһы менән шатланып күрешегеҙ.

185. Мөмкин булһа, үҙегеҙгә яҡын кешеләрҙең яндарына ултырығыҙ. Мәжлес һәм ашау ҡағиҙәләрен камил үтәгеҙ. Ни ҡәҙәре оҡшамаған аш килтерһәләр ҙә яратмағанығығыҙҙы белдермәгеҙ. Ризыҡтары матур булманы, тип бәхәсләшмәгеҙ, ашарға теләгәндәрен ашағыҙ, теләмәгәндәрен әҙәпле генә ҡайтарығыҙ. Бүлеп алмағыҙ.

186. Аш тамамланғас, ҡулдарығыҙҙы йыуып, рәхмәт әйтеп, әҙәпле хушлашығыҙ.

187. Мәжлескә барырға ҡаршылыҡ килеп сыҡһа, бара алмауығыҙҙы белдереп, хәбәр ебәрегеҙ.

188. Бер кешегә барғанда икенсе берәүҙең мәжлесе, аштарының ләззәте булмауы йәки башҡа ғәйептәре булыуы тураһында һөйләмәгеҙ.

189. Саҡырмаған кешеләрҙең мәжлестәренә бармағыҙ.

190. Аш һәм туй мәжлестәре ойоштороғанда, башҡаларҙан көнләшеп, хәлегеҙҙән артыҡ мал исраф итмәгеҙ.

191. Ваҡыт алтын кеүек ҡәҙерле булғаны өсөн бер сәғәттән артыҡ ваҡыт исраф итергә кәрәк мәжлестәргә бармағыҙ һәм кешеләрҙең ғүмерен исраф итәсәк мәжлестәрҙе лә йыймағыҙ.

ОСРАШЫУ[2]

192. Ҡарындаш һәм яҡын дуҫтарығыҙ килгәндә асыҡ йөҙ менән ҡаршы алып, күрешегеҙ, лайыҡ булған урындарға ултыртып, хәлдәрен һорағыҙ, ҡайтырға сыҡҡанда хушлашып ҡалығыҙ. Әгәр килеүсе оло кеше булһа, хөрмәт менән рәхмәт әйтеп ҡалығыҙ.

193. Осрашыу өсөн килгән кешеләргә, «йоҡлай» йәки «өйҙә юҡ» тип әйттермәйенсә, мөмкин булһа, үҙегеҙ ҡаршы алырға тырышығыҙ.

194. Килеп киткән кешеләргә үҙегеҙ ҙә барып китегеҙ.

195. Яҙыу йәки уҡыу менән мәшғүл булған ваҡытта һеҙгә килгән кешеләргә: «Һеҙгә ауыр булмаһа, эшемде тамамлар инем», – тип рөхсәт һорап, эшегеҙҙе бөтөрөгөҙ һәм һуңынан улар менән мәшғүл булығыҙ.

196. Йөҙ-ҡулығыҙ туҙанлы, кейемегеҙ керле булһа йәки ямғыр һәм эш өсөн махсус кейем менән һис кемгә осрашыуға бармағыҙ һәм килгәндәрҙе ҡаршы алырға сыҡмағыҙ.

197. Осрашыуға барғанда өй хужаһына ике-өс тапҡыр килгәнегеҙҙе белдерегеҙ, яуап булмаһа, ҡайтығыҙ.

198. Ҡалала йәшәүселәргә барған саҡта ишектәренә ҡуйылған махсус әйбер менән, араларында бер аҙ көтөп, өс мәртәбә хәбәр бирегеҙ. Әммә тәҙрә тураларына килеп йәки бер ерҙә көтөп тик тормағыҙ.

199. Барған кеше өйҙә юҡ, тип хәбәр бирелһә, килгәнегеҙҙе белдереү өсөн визиткағыҙҙы биреп ҡалдырығыҙ.

200. Барған ерҙә ишек асыҡ булһа ла, хәбәр итмәйенсә кермәгеҙ.

201. Ҡабул иткән кешегә асыҡ йөҙ менән лайыҡ рәүештә сәләм бирегеҙ. Әгәр ул бер кеше менән һөйләшкән йәки ниндәйҙер эш менән мәшғүл булһа, эше тамамланғансы көтөп ултырып тороғоҙ, һуңынан ҡыҫҡа ғына йомошоғоҙ тураһында бәйән итегеҙ.

202. Осрашырға барған кеше уҡыу йәки яҙыу менән мәшғүл булһа, нимә яҙып, нимә уҡығанын һорамағыҙ.

---

[2] Бында аңлатылған осрашыуҙан тыш рәсми осрашыуҙар бар. Улар дәүләт кешеләре, бөйөк етәкселәр һәм дәрәжәле кешеләр араһында була. Рәсми осрашыуҙарҙың махсус ҡағиҙәләре бар. Уҡыған кешеләр уларҙы белә.

203. Барыуҙың маҡсаты кешенең өй эсендәге хәлен белеү түгел, ә дуҫлыҡ күрһәтеү була. Шуның өсөн барған кешенең эшен тикшермәгеҙ, китаптарын, яҙыуҙарын аҡтармағыҙ, һеҙгә исемләнмәгән хаттарҙы ҡулығыҙға алмағыҙ (араларында камил дуҫлыҡ булған кешеләр өсөн быньң ҡағылмауы мөмкин).

204. Осрашыу матур ғәҙәт булһа ла, ғөрөф-ғәҙәттән тыш күп осрашмағыҙ. Ҡала кешеләренә иртәнге сәғәт һигеҙҙән алда һәм киске сәғәт туғыҙҙан һуң, бигерәк тә аш һәм сәй ваҡыттарында бармағыҙ.

205. Уҡыу һәм уҡытыу менән мәшғүл булған шәкерт һәм мөғәллимдәргә, контора һәм судта эшләгән секретарь һәм хеҙмәткәрҙәргә, сауҙа итеүселәргә эш ваҡытында бармағыҙ. Эштән һуң да уларҙа оҙаҡ ултырмағыҙ.

206. Вәғәҙә иткән кешеләргә ваҡытында һәм сәғәтендә барығыҙ, уларҙы көттөрмәгеҙ. Әгәр ҡапыл берәй ҡаршылыҡ килеп сыҡһа, уларға хәбәр итегеҙ.

207. Сәфәрҙәге дуҫтарығыҙҙың хәлен хат яҙып белешегеҙ. Үҙегеҙгә яҙһалар, яуап бирегеҙ. Хатығыҙға яуап бирмәгән дуҫтарығыҙҙы шаяртынҡырап шелтәләү мөмкин.

АУЫРЫУҘЫҢ ХӘЛЕН БЕЛЕҮ

208. Ҡарындаш һәм дуҫтарығыҙҙың ауырыуы тураһында хәбәр алғас, хәлдәрен һорашырға барығыҙ. Ҡапыл ауырып китһәләр, яндарына инергә табип ҡушмаһа, күрешергә мөмкин булмаһа йәки тынысһыҙландырмау кәрәк булһа, уның хәлен өй эсендәгеләрҙән һорау менән ҡәнәғәтләнегеҙ.

209. Ауырыу янына барғанда оҙаҡ ултырмағыҙ, күңеленә ауыр буласаҡ һәм ҡайғылы һүҙҙәр һөйләмәгеҙ.

210. Ауырыуына сәбәп булған әйберҙәрҙән һаҡланмағаны өсөн шелтәләмәгеҙ. Мөмкин тиклем шикәйәттәрен тыңлағыҙ, күңелен рәнйетмәгеҙ, көс бирегеҙ. Сабырлыҡ теләгеҙ, ҡурҡытмағыҙ, тиҙҙән шифаланасағына өмөт бирегеҙ һәм сәләмәтлек өсөн доға ҡылығыҙ.

ҠАЙҒЫ УРТАҠЛАШЫУ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

211. Ҡайғы килгән кешенең ҡайғыһын еңеләйтергә тырышығыҙ, бындай ҡайғыларҙа сабыр итеүгә өндәгеҙ, сабыр иткәндәргә вәғәҙә

ителгән сауаптарҙы хәтерләтегеҙ, «Иннә лилләһи үә иннә иләйһи ражиғүн» аят Кәримәне уҡығыҙ[3].

212. Яҡындарығыҙҙың береһе вафат булһа, туғандарының ҡайғыһын һәм хәсрәттәрен уртаҡлашығыҙ, йыназаһына барығыҙ, эштәренә ярҙам итегеҙ.

213. Ҡайғы уртаҡлашыу ваҡытында ҡайғылы булып күренегеҙ, ҡайғыны белдереү өсөн яраған кейемдәр кейегеҙ. Көлмәгеҙ, шаярмағыҙ, ҡайғынан башҡа һүҙ һөйләмәгеҙ. Ҡайғыны белдермәгән эштәрҙе һис эшләмәгеҙ.

КЕЙЕНЕҮ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

214. Кейенеү мәсъәләһендә бик иғтибарлы булығыҙ. Кейем кейеүҙең маҡсаты – һалҡын һәм эҫенән һаҡланыу, халыҡҡа күркәм булып күренеү. Шуның өсөн ошо талаптарға тура килтереп кейенегеҙ, кейем өсөн артыҡ байлыҡ исраф итмәгеҙ.

215. Кейемдәрегеҙҙе һаҡлап, таҙа кейегеҙ, тир еҫе сыҡмаһын өсөн күлдәк һәм ыштандарығыҙҙы алмаштырып тороғоҙ. Халыҡҡа күркәм булып күренегеҙ. Сөнки өҫ-башығыҙ тәрбиәһеҙ булһа, халыҡ һеҙҙе ялҡау һәм бысраҡ тип хөкөм итәсәк. Шулай уҡ төктәрҙе тәндә йөрөтмәгеҙ. Ләкин сәс һәм мыйығығыҙҙы матурлап ғүмер үткәрмәгеҙ. Юғарылағы тәртиптәрҙе үтәү – аҡыллы булыуҙы күрһәтә.

216. Ҡиммәтле, күренеүгә ябай, оҙаҡ туҙмай торған кейемдәр һайлағыҙ. Матур төҫлө, тиҙ туҙған кейемде һайлау донъяла йәшәй белмәүҙе белдерә.

217. Хәлегеҙгә лайыҡ булмаған, дәрәжәгеҙгә тура килмәгән һәм ваҡытына ярамаған кейемдәр киймәгеҙ.

218. Мода тураһында һөйләмәгеҙ, моданы ишетмәгеҙ, мода менән ғәмәл итмәгеҙ, мода менән белеш булмағыҙ. Мода иҫерткес һәм отошло уйындар кеүек, уға әләккән кеше һәләк булмайынса туҡтай алмай.

219. Кейемдәр алғанда әйберҙәрҙең хаҡын иҫәпләп ҡарағыҙ, ҡайһынығы арзан булһа, шуныһын һайлағыҙ.

220. Шәриғәт рөхсәт иткән биҙәнгестәрҙән зарар булмаһа ла, кейемдәрегеҙгә хушбуй һөртөп йөрөмәгеҙ. Тәнегеҙҙе, кейемегеҙҙе таҙа йөрөтөргә ғәҙәтләнегеҙ.

---

[3] «Ысынлап та, беҙ Аллаһыҡы һәм Уға ҡайтыусыбыҙ». Бәҡара сүрәһе, 156 аят.

221. Кейем кейеү мәсьәләһендә үҙегеҙгә иш булмаған кешеләргә һайыҫкан кеүек эйәрмәгеҙ.

222. Кейемегеҙ менән маҡтанмағыҙ. Башҡаларҙың кейемдәренә мәсхәрәләп ҡарамағыҙ. Халыҡ алдында кейемдәрегеҙгә ҡарап тормағыҙ. Күңеле кәбәк менән тулы кешенең тышы ебәк булыуында бер мәғәнә лә юҡ икәнен һис бер ваҡытта ла онотмағыҙ.

223. Ныҡ ҡыҫҡан һәм ныҡ иркен кейемдәрҙе кеймәгеҙ. Башты эҫенән, аяҡты һыуыҡтан һаҡлай торған кейемдәрҙе һайлағыҙ.

##ҺӨЙЛӘШЕҮ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

224. Һөйләшкәндә артыҡ ҡысҡырмағыҙ, артыҡ әкрен дә һөйләшмәгеҙ. Тештәрегеҙҙе ҡыҫмағыҙ. Матур, ҡыҫҡа һәм асыҡ һөйләгеҙ.

225. Телегеҙ менән ирендәрегеҙҙе яламағыҙ, тештәрегеҙ менән артыҡ тырнаҡтарығыҙҙы тешләмәгеҙ. Былай итеү әҙәпһеҙлек була.

226. Тел – әҙәм балаһының күңелендә булған асыу, хөрмәт, ҡатылыҡ кеүек нәмәләрҙе асып биреүсе, ғилем, әҙәп, мәғрифәт кеүек эйберҙәрҙе күрһәтеүсе ағза. Шуның өсөн телегеҙҙе башҡа нәмә өсөн ҡулланмағыҙ. Әҙәпһеҙ һүҙҙәр һөйләмәгеҙ. Инсандың сәләмәтлеген теле һаҡлаусы икәнен онотмағыҙ.

227. Арттырып һөйләмәгеҙ, һис ялған һөйләмәгеҙ, ғәйбәт итмәгеҙ, һүҙ йөрөтмәгеҙ, белмәгән эйберҙәр хаҡында һөйләмәгеҙ, бер кеше һүҙ башлаһа, аҙағы мәғлүм булһа ла, туҡтамайынса, ташлап китмәгеҙ. Был кешелекһеҙ булыуҙы күрһәтә.

228. Бер кешенең яңылыш һөйләгәнен белһәгеҙ, «яңылыш һөйләйһең йәки белмәйһең», тимәгеҙ. Дөрөҫтө уның күңелен ҡырмаҫ һүрәттә, йомшаҡ итеп белдерегеҙ.

229. Яңылыш һөйләгәнегеҙҙе аңлаһағыҙ, «хаталандым», тип әйтергә ғәрләнмәгеҙ. Һөйләгәндәрегеҙ башҡалар тарафынан хата тип күрһәтелһә, ә һеҙ хата булмауын яҡшы белһәгеҙ, ҡаты итеп ҡаршы тормайынса һәм ҡысҡырмай әҙәпле яуап бирегеҙ. Һүҙегеҙҙең дөрөҫлөгөн ҡаты һәм асыулы тауыш менән түгел, ә йомшаҡлыҡ һәм дәлил ҡеүәте менән иҫбат итегеҙ.

230. Мәжлестәрҙә кешенең тәнендә булған ғәйептәр хаҡында һөйләмәгеҙ, береһе хаҡында булған һүҙҙе башҡанан ишетеп булһа ла һөйләмәгеҙ.

231. Башҡаларға форсат бирмәй, бөтөн ваҡытты һеҙ генә һөйләп үткәрмәгеҙ. Күңелегеҙҙе тел артынан түгел, ә телегеҙҙе күңел артынан йөрөтөгөҙ. Кешелеклелек һүҙҙә түгел, ғәмәлдә булыуға иғтибар итегеҙ.

232. Бөйөк кешеләргә мөрәжәғәт итергә тура килһә, «хәҙрәтегеҙ, йәнәбегеҙ, зат ғәлигеҙ, һеҙ» кеүек хөрмәт белдергән һүҙҙәрҙе ҡулланығыҙ.

233. Үҙегеҙ һәм балаларығыҙ хаҡында ғына һөйләп, ғүмер үткәрмәгеҙ, ата-баба, нәҫел-ырыу һәм остаздарығыҙ менән маҡтанмағыҙ. Кеше балаһы бер ҡасан да тулыһынса камиллыҡҡа ирешмәйәсәген белегеҙ.

234. Берәйһе әйбер һорағанда, нисек кенә уңайһыҙ ваҡытта булһа ла, әҙәпле яуап бирегеҙ, һораған әйбер ҡулығыҙҙа йәки күңелегеҙҙә булмаһа, асыуланмағыҙ. Һүҙегеҙгә яуап ҡайтарырға онотһалар, ҡабаттан һөйләгеҙ. Үҙегеҙ ҙә иһә ҡабаттан һөйләтеүгә мохтажлыҡ тыуһа, «йәнә һөйлә», тимәйенсә «мәрхәмәт күрһәтеп, тағы бер ҡабат һөйләһәгеҙ, бәлки аңлар инем», рәүешендә йомшаҡ һүҙҙәр ҡулланығыҙ.

235. Башҡаларҙың һүҙҙәрен яҡшы аңламайынса, «дөрөҫ һөйлә» йәки «юҡ, улай түгел» кеүек һүҙҙәр менән яуап бирергә ашыҡмағыҙ.

236. Фекерҙәрегеҙҙе иң тәүҙә яҡшы итеп аңлағыҙ, һуңынан әҙәпле генә бәхәскә керегеҙ. Үҙегеҙҙең фекерегеҙгә үҙегеҙ хайран ҡалмағыҙ, һүҙ һөйләгәндә ант итмәгеҙ. Үҙ фекеренә хайран ҡалыу – наҙандар ғәҙәте, ант итеү һәм «был һүҙҙе дөрөҫ һөйләйем», тип әйтеү ялғанлыҡ билдәһе.

237. Бер кешегә ҡаршы һөйләргә мәжбүр булһағыҙ, «юҡ, улай түгел, былай», тигән кеүек ҡаты һүҙҙәрҙе ҡулланмағыҙ, «һеҙ һөйләгәнсә булыуы ихтимал, ләкин мин, былай түгелме, тип фараз итәм» йәки «минең фекеремсә, былай булһа кәрәк» кеүек һүҙҙәр ҡулланығыҙ. Тулыһынса белмәгән нәмәләр хаҡында башҡалар менән ғауғалашмағыҙ.

238. Кәрәкмәгәндә хәсрәтле хәбәрҙәр һөйләмәгеҙ, әҙәпһеҙ һүҙҙәрҙе, әҙәби әҫәрҙәрҙән алынған булһа ла, ауыҙығыҙға алмағыҙ һәм аманат ителгән һүҙҙәрҙе фаш итмәгеҙ (сер һаҡлау аҡыллы кешеләрҙең сифаты була).

239. Берәүгә лә ләғнәт итмәгеҙ, ҡәһәрле доға уҡымағыҙ, береһен дә һүкмәгеҙ, һис кемде аптыратмағыҙ, хәжәт үтәгән ваҡытта һөйләшмәгеҙ, мөьмин һәм башҡа кешеләрҙе ҡурҡытмағыҙ, өсөнсө кеше булғанда икәүләп йәшерен һүҙ һөйләшмәгеҙ, насар эш артынан йөрөүселәргә юл өйрәтмәгеҙ. Аллаһы Тәғәлә бер тел һәм ике ҡолаҡ биргәндә, ишеткән нәмәләрҙең тик яртыһын ғына һөйләргә тейеш икәнлеген әйтеүе тураһында ишарат барлығын белегеҙ.

ГИМНАСТИКА ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

240. Гимнастика ҡағиҙә буйынса булғанда фекерҙе уяндыра, ҡан йөрөүенә ярҙам итә, аш үҙләштереүҙе яҡшырта, һеңерҙәрҙе көсәйтләндерә, аппетитты һәм тән йылылығын арттыра, зиһенде аса. Уҡыуға һәм өйрәнеүгә ҡыҙыҡһыныу уята. Шуның өсөн ауылда булғанда йортта һәм яланда эшләгеҙ. Ат менеп йөрөгөҙ, һыуға төшөп йөҙөгөҙ, ҡош тауыштарын тыңлағыҙ, ҡул, аяҡ, һеңер һәм башҡа тамырҙарығыҙҙы хәрәкәтһеҙ тотмағыҙ. Ҡалала булғанда ҡайһы бер ваҡытта булһа ла баҡсаларға барығыҙ, тауға сығығыҙ, һыу буйҙарында, йәшел үлән өҫтөндә, урман һәм әрәмә буйҙарында йөрөгөҙ, саф һауа һулағыҙ. Күк йөҙөндәге зәңгәр түбә һәм болоттарға ҡарап илһам алығыҙ.

241. Йәй көнө иртә, мөмкин булһа, таң атҡан һәм ҡояш сыҡҡан ваҡытта тороғоҙ. Ауыл эргәһенә сығығыҙ. Донъяға яратылған матурлыҡтарҙан, моңло тауыштарҙан илһамланығыҙ. Ошо бәләкәй, бик тә бәләкәй һәм мәшәҡәтле донъяға бер-ике көнгә мосафир булып килгәнегеҙҙе онотмағыҙ.

242. Гимнастиканан һуң һыу эсмәгеҙ, бер-ике сәғәт үткәнсе ашамағыҙ. Ашағандан һуң бер-ике сәғәт үткәнсе зарядка эшләмәгеҙ. Гимнастика өсөн матур һауалы урын һайлағыҙ.

ДИН ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

243. Һәр нәмәне бар иткән һәм беҙҙе матур итеп яратып, аҡыл ниғмәте бүләк иткән мәрхәмәтле Аллаһы Тәғәлә хәҙрәттәренә ихлас ҡоллоҡ итегеҙ. Ата-әсә һәм остаздарығыҙҙың һөйөп ҡушҡан бойороҡтарын үтәргә тырышығыҙ.

244. Ҡоллоҡ тигәнде көн дә оҙон намаҙ уҡыу, зекер итеү, бөтә эштәрҙе бер яҡҡа ҡуйып, мәсеттәрҙә ятыу, зыяраттарға йөрөү, тип аңламағыҙ, ә Аллаһы Тәғәлә бойорған юл өҫтөндә булыу, бурыстарҙы үтәү, халыҡ менән матур мөнәсәбәттә булыу, мәрхәмәтле һәм шәфҡәтле булыу, гонаһтарҙан һаҡланыу, тип аңлағыҙ һәм шулай ғәмәл итегеҙ.

245. Рәсүлуллаһ Әкрәм әфәндебеҙ килтергән мөбәрәк Ислам шәриғәтенә үҙ белдегегеҙ менән бер хәреф тә арттыртмағыҙ һәм бер хәреф тә кәметмәгеҙ. Бер хәрефен арттырған йәки кәметкән кешеләргә һис бер ваҡыт эйәрмәгеҙ. Бәхет-сәғәҙәт иһә тик шәриғәттә. Быны һәр ваҡыт хәтерҙә тотоғоҙ.

246. Кейемдәрегеҙҙе, тәнегеҙҙе кер һәм бысраҡтан пакландырған кеүек күңелдәрегеҙҙе лә нифаҡ, алдау, үс, хөсөт, асыу, золом кеүек боҙоҡ холоҡтарҙан таҙартығыҙ.

247. Аллаһы Тәғәләгә шөкөр итеү һәм Аллаһы Тәғәләнең ихлас бәндәләре менән бергә йыйылып берлек булдырыу ниәте менән намаҙҙарҙы мөмкин булғанса йәмәғәт менән ҡылығыҙ.

248. Ураҙа тотҡанда нәфсегеҙҙе тәрбиәләүҙе, сабырға ғәҙәтләнеүҙе, фәҡир һәм меҫкен хәлен тәжрибә итеп ҡарауҙы ниәт итегеҙ.

249. Малығыҙҙан зәкәт биргәндә йомартлыҡҡа ғәҙәтләнеү, һаранлыҡ кеүек боҙоҡ холоҡтан нәфсене сафландырыу, фәҡирҙәрҙе шатландырыу кеүек изге ниәт итегеҙ.

250. Мосолман ҡәрҙәштәр менән танышыу, ауырлыҡтарға өйрәнеү, сәйәхәт итеп ғибрәт алыу ниәте менән фараз булған хаж сәфәренә барығыҙ.

251. Халыҡтарҙы хаҡ юлға саҡырыр өсөн Аллаһы Тәғәлә хәҙрәт тарафынан ебәрелгәндәре, барыһы ла Аллаһы Тәғәләнең хаҡ илселәре һәм гонаһтан пак бәндәләр булғандары өсөн пәйғәмбәрҙәрҙең (Аллаһы Тәғәләнең салауаты һәм сәләме уларға булһын) барыһын ысын күңелдән һөйөгөҙ.

252. Мөбәрәк динебеҙ был донъянан әхирәткә алып барасаҡ тура юлыбыҙ. Хәсрәтле ваҡыттарҙа аҫтына инеп һыйынасаҡ еребеҙ. Мәшәҡәттәрҙә рәхәт күрһәтәсәк ярҙамсыбыҙ. Бөтә төрлө ҡурҡыуҙар булғанда өмөт итәсәк урыныбыҙ булған өсөн уға йәбешегеҙ.

253. Сауап һәм ғазаптар, файҙа һәм зарарҙар бөтә ғәмәлдәребеҙҙә биреләсәк әжер-сауаптарына элек йәшәгән һәм киләсәк быуындың ғәмәлдәренән беҙгә һәр ваҡыт хәбәр биреп торған хаҡ мөршиттәребеҙ, Ҡөрьән шәрифтең хаҡ һәм мөбәрәк китап булыуына ышанығыҙ.

254. Донъяның иң ауыр сәғәте булған үлем иҫереклеге хәлендә үлемде еңеләйткән Шәриф-и Ислам динебеҙгә аҙау тешегеҙ менән йәбешеп, һәр һүҙ һәм эшегеҙҙә Аллаһы Тәғәләгә таянығыҙ.

255. Әхирәт өлөшөнән мәхрүм ҡалырға теләмәһәгеҙ, изге бәндәләр юлынан йөрөгөҙ, шөбһәле һәм шикле кешеләргә дуҫ булмағыҙ. Былдай нәмә нәфсегеҙгә ауыр булмаһын, тиһәгеҙ, алдығыҙҙа үлем тигән нәмәнең көтөп торғанын онотмағыҙ.

256. Халыҡтан йәшереп тотасаҡ әйберҙәрҙе Аллаһы Тәғәләнән һорамағыҙ һәм ул риза булмаясаҡ әйберҙәрҙе халыҡҡа ҡарата ҡулланмағыҙ.

257. Мәсет һәм ғибәҙәтханаларға әҙәпле инегеҙ, Аллаһы Тәғәлә хәҙрәтенә тәүбә һәм тәүфиҡ теләп доға итегеҙ. Мәсеттең хөрмәтен ебәрәсәк әйберҙәрҙән һаҡланығыҙ.

258. Эштәрегеҙҙең хәйерле булыуын Аллаһы Тәғәләнән һорағыҙ. Күңелдәрегеҙ нескә һәм мөбәрәк ваҡыттарҙа дин һәм донъя кәрәктәре, үҙегеҙ, балаларығыҙ, бөтә нәҫелегеҙ, ҡарындаштарығыҙ, остаздарығыҙ һәм һеҙҙән доға ҡылыуҙы һораған кешеләр өсөн иман менән донъянан үтеү өсөн доғала булығыҙ.

259. Бөтә хәжәттәрегеҙҙе Аллаһы Тәғәләнең үҙенән тура һорағыҙ, доға ҡылыу өсөн белмәгән телдәрҙә булған доғаларҙы уҡымайынса ихлас күңел менән белгән телдә һорағыҙ. Аллаһы Тәғәлә менән үҙегеҙҙең арала үле һәм тереләр араһынан һис кемде тоташтырыусы итеп ҡуймағыҙ, нәҙер әйтмәгеҙ, фәлән шәйех хөрмәтенә, тип һорауҙан, зинһар, һаҡланығыҙ. Шулай булыуы ихтимал. Халыҡ «вәли» һәм «тәҡдиргә йоғонто яһаусы» тип ҡабул иткән заттар Аллаһы Тәғәлә алдында рәхмәтенән һүрелгән кеше булыуы ихтимал.

260. Рәсүл Әкрәм тарафынан хәбәр бирелмәһә, һис кемдең бәхете һәм бәхетһеҙлеге тураһында гуаһлыҡ бирмәгеҙ.

261. Үҙегеҙҙең ышаныуығыҙҙы һәм ғәмәлдәрегеҙҙе Рәсүл-Әкрәм юлында ҡулланырға тырышығыҙ. Башҡаларға булышмағыҙ, һис кемде лә «яман мәҙһәптә», «иманһыҙ» һәм «кафыр» тип һөйләмәгеҙ, телегеҙҙе бындай әйберҙәргә ғәҙәтләндермәгеҙ.

262. Аллаһы Тәғәлә бойорған фарыздарҙы ташламағыҙ. Уларға ҡаршы килгән нәмәләр янында йөрөмәгеҙ, ғалимдарҙы хөрмәт итегеҙ, күңелдәрегеҙҙе һәр ваҡыт таҙа йөрөтөгөҙ. Күңелегеҙ таҙа булһа, бөтә тәнегеҙ ҙә таҙа булыр.

263. Ҡөрьән шәриф уҡығанда мәғәнәһен камил итеп белмәһәгеҙ ҙә, Аллаһы Тәғәләнең һүҙҙәре тип, хөрмәтләп һәм ололап тыңлағыҙ, ситкә ҡарамағыҙ, ҡулығыҙ һәм кейемегеҙ менән уйнамағыҙ.

264. Ҡартлыҡҡа тиклем булған йәш көндәрегеҙҙе, ауырыуҙан элек булған сәләмәтлегегеҙҙе, фәҡирлектән элек байлығығыҙҙы, эшкә тиклемге ял сәғәттәрегеҙҙе, вафат иткәнсе тормошоғоҙҙо байлыҡ тип белегеҙ.

ӨҪТӘМӘ

Был рисаләлә яҙылған нәсихәттәрҙең ҡайһы берҙәре оло кешеләргә тейешле булһа ла, һүҙ ыңғайында килгәндә бында яҙылды. Ҡыҙ балалар өсөн нәсихәттәр икенсе өләштә биреләсәк.

ШИҒЫР

Фәхүҙ биғилми үә лә тәркүн илә ғәмәли
Йәнфәғүкә үәғҙи үә лә тәҙүррүкә әүҙәри
Иннәр-рижәлә кә әшжәрин ләһү çәмәрүн
Фәжниç-çимәра үә хәллил-ғүдә лин-нәри.

Тәржемәһе:

Белемемде кабул ит тә, ғәмәлемә таянма
Хаталарым зарар итмәç, вәғәзем бирһә файҙа.
Кешеләр ҙә ағас кеүек – уларҙың бар емеше,
Ботактарын утка як та, емешен йыйып аша.

قز بالالر ایچون

نَصِیحَت

ایکنچی

اثر: رضاءالدین بن فخرالدین

(٦ نچی طبع)

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ" ВЪ ОРЕНБУРГѢ.

1912.

«Ҡыҙ балалар өсөн нәсихәт» китабының (Ырымбур, 1912) титул бите

ҠЫҘ БАЛАЛАР ӨСӨН НӘСИХӘТ

БИСМИЛЛӘҺИР- РАХМӘНИР-РӘХИМ

Хөрмәтле ҡыҙҙар! Һеҙгә мәғлүмдер ки, гүзәл холоҡло ҡыҙ бала – бөтөн ғаиләһе өсөн олуғ байлыҡ һәм сәғәҙәт, ҡарындаштары өсөн ҡиммәтле хазиналыр. Үҫкәндән һуң бер иргә ихлас ярҙамсы һәм иптәштер. Гүзәл холоҡло ҡыҙ балалар менән иң ябай кешеләрҙән алып иң бөйөк әҙәмдәргә ҡәҙәр барыһы ла маҡтанырҙар.

Уҡыған вә холҡон тәрбиәләгән ҡыҙ алтындан баһалы, ынйынан ҡәҙерле байлыҡтыр. Бындай ҡыҙҙарҙың һәйбәт сифаттарына ҡарап халыҡ уларҙың иң йыраҡ ҡарындаш һәм белештәре тураһында ла яҡшы фекерҙә була. Холоҡло һәм гүзәл тәрбиәле кешеләр менән ҡәбилә, ҡарындаштары ғына түгел, ә бөтә милләт һәм донъя халҡы ғорурлана.

Әҙәпле кешеләрҙе Йәнәб-и Аллаһ һөйә, халҡы ла һөйә, исемдәре онотолмай, донъяла хөрмәтле һәм әхирәттә бәхетле булыр. Һәр кем уларҙы үрнәк итер, һәр кем хәйер-доға менән иҫкә алыр, һағыныр.

Әҙәпһеҙ кешеләр иһә уларҙың киреһе, Алаһы Тәғәлә ҡаршыһында хөрмәтһеҙ, халыҡ күҙендә дошман күренә, исемдәре һөйләнмәй, донъянан үткәндәренә һәр кем рәхәтләнер, бер-ике сәғәт үткәс тә тулыһынса онотторҙар һәм гүйә донъяға килмәгән кеүек иҫәпләрҙәр.

Әгәр ҙә әҙәпле булырға теләһәгеҙ, гүзәл холоҡтарҙы өйрәнегеҙ һәм гүзәл холоҡло булығыҙ, гүзәл холоҡтарға ғәҙәт итегеҙ. Кеше булам тигән кеше өсөн гүзәл холоҡло булыу еңел.

Беҙҙең был урында яҙасаҡ нәсихәттәребеҙ гүзәл холоҡ өсөн иң кәрәкле булғанылыр. Уҡып ҡарағыҙ һәм урыны килгәндә ҡулланығыҙ. Һиммәтле һәм бәхетле кешеләр һәр кемдең нәсихәттәренә ҡолаҡ һала һәм нәсихәт итеүселәрҙең кәмселектәренә күҙ йома.

АТА-ӘСӘ

1. Хөрмәтле ҡыҙҙар! Атағыҙҙы хөрмәт итегеҙ. Алдында һәм артында уның өйрәткәндәрен ризалыҡ менән тулыһынса ҡабул ите-

геҙ. Ата-әсәгеҙҙе ихлас һөйөгөҙ, васыяттарын үтәгеҙ, теләктәренә ҡаршы килмәгеҙ, ҡаты күңелле булмағыҙ. Уларҙы хәсрәтләндермәгеҙ. Бар тырышлығығыҙ менән уларҙы ризаландырығыҙ. Ата-әсәһенә итәғәтле һәм белемле ҡыҙҙарҙың ғәҙәттәре көндән-көн гүзәлләнер. Дуҫ-иштәре араһында исемдәре хөрмәт менән телгә алыныр. Әммә ата-әсәләрен хөрмәт итмәгән, уларҙың һүҙҙәренә ҡолаҡ һалмаған ҡыҙҙар мөхәббәтһеҙ була, ата-әсәләре лә уларҙы һөймәй, сит кешеләр күҙендә насар күренәләр. Донъяла матур йәшәй алмайҙар.

2. Атағыҙ алдында ултырғанда әҙәпле булығыҙ, күп көлмәгеҙ, кейемегеҙ менән уйнамағыҙ, уның тауышынан юғары тауыш менән һөйләмәгеҙ.

3. Атағыҙҙан башҡа кешенән, яҡын кешегеҙ булһа ла, һис бер нәмә һорамағыҙ. Сөнки тура килгән һәр кешенән нәмә һорау ҡыҙҙарҙың күңелдәренең боҙолоуына сәбәп була. Атағыҙҙан, сит кешеләр юк ваҡытта ғына, әҙәпле генә һорағыҙ һәм бирмәһә, ҡабатламағыҙ.

4. Атағыҙ юғалһа йәки вафат булһа, уның урынында ҡалған туғандарығыҙҙы уның кеүек ҡабул итегеҙ.

5. Аҡса йәки башҡа ҡиммәтле әйберҙәрегеҙҙе атағыҙға һаҡларға бирегеҙ. Әсәгеҙ рөхсәтенән башҡа ашамлыҡ һәм эсемлектәргә ҡул һуҙмағыҙ. Көсөгөҙ етһә, йорт һәм өй эштәрендә әсәгеҙгә ярҙамсы булығыҙ. Уның эргәһендә йөрөгөҙ. Өй эштәрен башҡарырға өйрәнегеҙ. Тик тормағыҙ. Сәбәпһеҙ ятмағыҙ, өҫ-башығыҙҙы бысраҡ йөрөтмәгеҙ.

ТУҒАНДАР

6. Бер туғандарығыҙҙы хөрмәтләгеҙ. Улар менән әҙәпле булығыҙ. Сөнки ата-әсәгеҙҙән һуң иң яҡын кешеләрегеҙ бер туғандарығыҙҙыр.

7. Үҙегеҙҙән оло булған туғандарығыҙҙы ата-әсәгеҙ кеүек иҫәпләгеҙ. Уларға тауыш күтәрмәгеҙ. Улар менән низағлашмағыҙ. Уларҙың һүҙҙәренә ҡаршы сыҡмағыҙ. Уларҙы һөйөгөҙ.

8. Кесе туғандарығыҙға шәфҡәтле булығыҙ, рәнйетмәгеҙ. Уларҙың ҡулдарында булған әйберҙәрҙе ҡысҡыртып алмағыҙ. Сөнки был уларҙың күңел бойоғоуына һәм ата-әсәгеҙҙең асыуланыуына сәбәп, ҡыҙҙарҙың әҙәпһеҙ булыуына ишара була.

9. Ҡулығыҙҙа булған әйбер менән туғандарығыҙҙы ҡыҙыҡтырып ҡаратып ҡуймағыҙ, уларға ла өлөш сығарығыҙ. Һәр ваҡыт уларға шәфҡәтле булығыҙ.

10. Туғандарығыҙҙың әҙәпһеҙ эштәрен күрһәгеҙ, йомшаҡ ҡына итеп: «Былай эшләмә, оят була!» – тип хәтеренә төшөрөгөҙ. Дөрөҫ юлды күрһәтегеҙ.

11. Туғандарығыҙҙы ата-әсәгеҙгә яманлап һөйләмәгеҙ. Телегеҙҙе кеше яманлауға ғәҙәтләндермәгеҙ.

ҠАРЫНДАШТАР

12. Ата-әсәгеҙ, бер туғандар, уларҙың балаларын, башҡа ҡарындаштарығыҙҙы хөрмәт итегеҙ. Уларҙы яҡын күрегеҙ. Ғәйептәрен һөйләмәгеҙ. Уларҙың хөрмәтле кешеләр булыуын һис онотмағыҙ.

13. Ата-әсәгеҙ рөхсәт иткән ваҡытта барып күрегеҙ. Ауырыһалар, хәлдәрен һорарға барығыҙ, ситтә булғандарын да белешеп тороғоҙ. Уларҙың шатлыҡтарына шатланығыҙ, ҡайғыларын уртаҡлашығыҙ. Уларҙың эштәрен эшләшегеҙ.

14. Ҡарындаштарҙың ололарын атағыҙҙы хөрмәт иткән кеүек хөрмәт итегеҙ. Кесе туғандарығыҙҙы шәфҡәт иткән кеүек шәфҡәт итегеҙ.

КҮРШЕЛӘР

15. Яҡын күршеләрҙең хаҡын ихтирам итегеҙ. Уларҙы ҡарындаштарығыҙ кеүек күрегеҙ. Уларҙың хәлдәрен белеп тороғоҙ. Йомоштарын үтәгеҙ, ауырыуҙарының хәлдәрен һорағыҙ. Ҡайғы һәм шатлыҡтарын уртаҡлашығыҙ. Ситкә киткәндәрендә хәлдәрен белешеп, һорашып тороғоҙ. Кәрәккәндә ярҙам итегеҙ, уларға изгелек теләгеҙ һәм мөмкин булғансы изгелекле булығыҙ.

ӨЙ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

16. Өй эсендәгеләр менән гүзәл тороғоҙ. Уларға асыҡ йөҙлө булығыҙ. Өй эсендәгеләрҙе, хатта хеҙмәтселәрҙе лә, рәнйетмәгеҙ. Хәтерҙәрен ҡалдырырлыҡ һүҙ әйтмәгеҙ. Сөнки был аҡылһыҙ булыуҙы күрһәтә.

17. Хеҙмәтселәр менән уйнамағыҙ. Әсәләрегеҙ рөхсәтенән башҡа уларға йомош ҡушмағыҙ, улар менән күп аралашмағыҙ. Улар менән күп һөйләшмәгеҙ. Сөнки былай итеү хеҙмәтселәр күҙендә

хөрмәтһеҙ булыуға, ярамаған һүҙҙәр ишетеүгә, ахырҙа хәйерһеҙ эштәргә төшөүгә сәбәп була.

18. Нәмә йәки ярҙам һорағанда хеҙмәтсенән булһа ла: «Шулай ит! Былай ҡыл!» – тип түгел, ә «Шулай итә күрегеҙ! Былай итһәгеҙ ине!» – кеүек йомшаҡ мөрәжәғәт итегеҙ.

19. Өйҙөң ишек, тәҙрә кеүек нәмәләре менән уйнамағыҙ. Юғары урындарға менмәгеҙ, бейек ерҙән һикереп төшмәгеҙ. Ҡояшта эшһеҙ оҙаҡ йөрөмәгеҙ. Урам һәм юлдарға быяла, сынаяҡ ватыҡтары, пряник һәм ҡыяр ҡапсығы ташламағыҙ. Бер һүҙ менән әйткәндә, йөрөүселәрҙең аяҡтарын йәрәхәтләндерәсәк йәки аяҡтары тайып йығылыуҙарына сәбәп буласаҡ, паҡлыҡ, тәһәрәткә ҡаршы киләсәк әйберҙәр-ҙе эшләмәгеҙ.

20. Хәжәт үтәргә сыҡҡанда кейемдәрегеҙҙе яҡшы кейегеҙ. Сетек, ойоҡ кеүек нәмәләр менән генә (калуш һәм башмаҡтан башҡа) хәжәтханаға кермәгеҙ. Кергән ваҡытта һул аяҡ менән кереп, сыҡҡанда уң аяҡ менән сығығыҙ. Зарурат булмағанда унда һөйләшмәгеҙ. Доғалыҡ һәм яҙыулы ҡағыҙҙарҙы янығыҙҙа булдырмағыҙ. Ҡағыҙ ҡулланмағыҙ[4].

21. Һәр эштең үҙ ваҡыты, һәр ваҡыттың үҙ эше була. Ваҡыт үткәндән һуң, әҙәм балаһы иң кәрәкле һөнәрҙәрҙе өйрәнеүҙән дә мәхрүм ҡала. Шуның өсөн өй эсендә буласаҡ, эшләнәсәк эштәрҙең барыһын йәш саҡта өйрәнегеҙ.

22. Өй эсендә маһир аш бешереүсе булһа, унан дәрес алығыҙ. Уның кеүек бешерә белергә өйрәнегеҙ. Иң ҡулай, ләкин ләззәтле аштар әҙерләргә белегеҙ.

23. Утындарҙың ҡайһыныһы гүзәл һәм ҡайһыныһы боҙоҡ икәнен, сей утындарҙы нисек киптерергә һәм нисек әҙерләргә тейеш икәнде, һөт һәм ҡаймаҡты әсеүҙән һәм ит менән емеш-еләкте боҙолоуҙан нисек һаҡларға белегеҙ. Шырпы һәм бысаҡ, балта һәм бәҙ, ураҡ һәм салғы, ҡайнар аш һәм самауыр кеүек ҡурҡыныс нәмәләрҙе, спирт, йод һәм мышъяк кеүек ағыулы һәм зәһәрле һыуҙарҙы балаларҙан һәм балаларҙы уларҙан һаҡлау юлдарын яҡшы аңлағыҙ.

24. Яңылыш ҡулланылмаһын йәки кәрәк ваҡытта табылмай тормаһын өсөн он, һыу, борсаҡ рәүешендәге дарыу һәм ағыуҙарҙың ҡағыҙҙарына һәм шешәләренә исемдәрен яҙып ҡуйырға ғәҙәтләнегеҙ.

25. Башҡа еҫ тейгәндә йәки һауа боҙолоп тын бөткәндә, ағыу менән ағыуланғанда, йәрәхәттән артыҡ ҡан аҡҡанда, танау ҡана-

[4] Ҡағыҙ менән һөртөү мүрлүм урынға ауырыу килтерәсәге табибтар тарафынан риүәйәт ителә. Әммә быны өсөн махсус яһалған ҡағыҙҙы ҡулланыуҙан зарур юҡ.

ғанда, ағзалар өшөгәндә, хуш киткәндә иң беренсе зарарһыҙ ярҙам нимә булыуын күңелегеҙгә алығыҙ һәм белегеҙ.

26. Кейемдәрегеҙҙәге йыртыҡтарҙы, һүтектәрҙе күргәс тә үҙегеҙ ямағыҙ, үҙегеҙ тегегеҙ. Керҙәрегеҙҙе йыуығыҙ. Керҙе нисек киптерергә, нисек үтекләргә, һабынды ни рәүештә һәм ни ҡәҙәр ҡулланырға кәрәк икәнде әнәһенән ебенә ҡәҙәр ентекләп белегеҙ.

27. Кейемдәрегеҙҙе үҙегеҙ бесеп, үҙегеҙ тегегеҙ. Иҙәндәрҙе һеперегеҙ һәм йыуығыҙ, баҡыр һәм еҙ һауыттарҙы һәм самауырҙы ағартығыҙ. Һәр сәй эскәндән һуң сынаяҡтарҙы йыуып ҡуйығыҙ. Шкаф, өҫтәл һәм башҡа урындарҙағы туҙандарҙы һөртөгөҙ. Үрмәксе ояларын бөтөрөгөҙ. Өйҙөң һауаһын саф тоторға өйрәнегеҙ.

28. Өй эсендәге әйберҙәрҙең иң ҙурынан иң бәләкәй һәм иң ваҡтейәгенә ҡәҙәре лә донъяла йәшәүҙең нигеҙелер. Уларҙы урынлы ҡулланыу өйҙө төҙәтер. Әгәр улар урынһыҙ ҡулланылһа, өй харап булыр. Шуның өсөн өй эсендәге әйберҙәрҙе, хатта иң бәләкәйенә ҡәҙәр белеп, ни рәүештә тәртипләргә, ни рәүештә ҡулланырға кәрәк икәнде белегеҙ.

29. Бөйөк ғалимдар: «Әҙәм балалары араһында осраған яҡшы һәм яман эштәрҙең барыһының төп сәбәбе ҡатындыр, байлыҡтан фәҡирлеккә төшөүҙең сәбәбен дә өйҙәге ҡатындарҙан һорағыҙ!» – тигәндәр. Шуның өсөн киләсәк тулыһынса һеҙҙең ҡулығыҙҙа, һәм ни ҡәҙәр оло булһа ла, өй эштәре – һеҙгә аманат ителәсәктер. Шуға күрә шул көндәрҙә гүзәл идара һәм тәрбиә итеү өсөн был сәғәттән әҙерләнегеҙ, юлбашсы булып алып барған ҡаруанды сүлдә аҙаштырмаҫлыҡ һәм кәмәне ҡомға ултыртмаҫлыҡ ғәмәлдәрҙе бөгөндән өйрәнегеҙ.

МӘКТӘП ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

30. Иртә йоҡонан торғас та, тәһәрәт алығыҙ. Биттәр, ҡулдар һәм аяҡтарығыҙҙы яҡшылап һөртөгөҙ. Сәстәрегеҙҙе тарағыҙ. Көндөҙгө кейемегеҙҙе кейегеҙ. Сәй эскәндән һуң дәрестәрегеҙҙе ҡабатлағыҙ.

31. Мәктәпкә мөмкин тиклем иртә барығыҙ. Ваҡыт еткәс, башҡаларҙың әйтеүҙәрен көтмәйенсә, үҙегеҙ белеп әҙерләнегеҙ һәм кеше әйтеүенән алда сығып китегеҙ.

32. Мәктәпкә барғас, әҙәпле генә урынығыҙға ултырығыҙ. Дәрес ваҡытында һөйләшмәгеҙ. Белем алыр өсөн ихлас тырышығыҙ, әҙәпле булырға өйрәнегеҙ. Күркәм холоҡло булыуҙы оло бәхет тип иҫәпләгеҙ. Йәшлек бер генә мәртәбә килгәнен һәм был ваҡыт үтеп киткәндән һуң кире ҡайтмаясағын, йәш ваҡытта тәрбиә алмаған кеше һуңынан

һис тәрбиә алмаясағын, белем һәм тәрбиә юлында һис бер нәмә ҡыҙғанырға ярамағанын онотмағыҙ.

33. Китап, ҡағыҙ һәм башҡа яҙыу әсбаптарығыҙҙы таҙа тотоғоҙ. Ҡәләмегеҙҙе кейемегеҙгә һәм сәстәрегеҙгә һөртмәгеҙ һәм ауыҙығыҙға ҡапмағыҙ. Бындай нәмәләр, беренсенән, әҙәпкә ҡаршы, исенсенән – ауырыуға сәбәп. Бармаҡтарығыҙҙы бысратмағыҙ. Көтмәгәндә бысранһа, һыу һәм һабын менән яҡшылап йыуығыҙ.

34. Мәктәптә уйнарға рөхсәт бирелһә, әҙәпле булығыҙ. Уйнар өсөн яҡшы һауалы урындарҙы эҙләгеҙ. Бысраҡ урындарҙа, туҙан һәм балсыҡ араһында уйнамағыҙ. Сөнки бындай нәмәләрҙән әҙәм балаһына ауырыу йоға.

35. Мәктәпкә барғанда һәм ҡайтҡанда тәрбиәһеҙ ҡыҙҙар менән йөрөмәгеҙ. Кибет алдында һәм башҡа ҡыҙыҡлы урындарҙа ҡарап тормағыҙ. Оло кешеләр кеүек төп-төҙ йөрөгөҙ.

36. Өйгә ҡайтып кергәс, ата-әсәләрегеҙ менән иҫәнләшегеҙ. Ҡулдарын үбегеҙ. Бынан һуң китап һәм яҙыу әйберҙәрегеҙҙе билдәле урынға ҡуйығыҙ. Кейемдәрегеҙҙе урынына урынлаштырығыҙ.

37. Әгәр атайығыҙ йәки башҡа ололар һәм хөрмәтле ҡунаҡтар дәрестәрегеҙҙе уҡытып ҡарамаҡсы булһалар, һис наҙланмағыҙ, ҡарышмағыҙ. Ҡушҡандарын һәм теләктәрен рәхәтләнеп үтәгеҙ.

МӨҒӘЛЛИМӘЛӘР ӨСӨН ҠАҒИҘӘ

38. Һеҙҙе гүзәл һәм аҡыллы кешеләр булһын тип тәрбиә итеүсе мөғәллимәләрегеҙҙе ололағыҙ. Нәсихәттәрен еренә еткереп үтәргә тырышығыҙ. Һүҙҙәренә ҡаршы килмәгеҙ. Уларҙы әсәләрегеҙ кеүек күрегеҙ. Әсәләрегеҙ дәрәжәһендә һөйөгөҙ. Улар алдында әҙәпле булығыҙ. Һәр әйткәндәрен ихлас тыңлағыҙ.

39. Дәрес ваҡытында ҡул һәм аяҡтарығыҙ менән уйнамағыҙ. Сит яҡҡа ҡарап ултырмағыҙ. Янығыҙҙа булғандар менән уйнамағыҙ, һөйләшмәгеҙ. Дәрестә кәрәкмәгән китаптарҙы аҡтармағыҙ.

40. Мөғәллимәгеҙ һорау бирһә, тура ҡарап тороғоҙ, ҡулдарығыҙҙы күкрәгегеҙгә ҡуйығыҙ, нимә хаҡында һорағанын яҡшы аңлағыҙ һәм белгән яуапты асыҡ тауыш менән әйтегеҙ. Иғтибар менән һөйләгеҙ.

41. Белмәгән һүҙҙәр һәм аңлашылмай ҡалған дәрестәр булһа, мөғәллимәнән әҙәпле генә һорағыҙ. Дәрес ваҡытында башҡа нәмәләргә ҡарап зиһенегеҙҙе ебәрмәгеҙ.

42. Мөғәллимәләр менән әрләшмәгеҙ. Уларҙың файҙалы нәсихәттәре менән ғәмәл итегеҙ. Тәрбиәләрен байлыҡ тип белегеҙ. Тәрбиәле һәм гүзәл холоҡло кеше булырға тырышығыҙ.

ИПТӘШТӘР ҠАҒИҘӘҺЕ

43. Мәктәптәге иптәштәрегеҙ менән инсафлы булығыҙ. Уларҙы туғандарығыҙ кеүек күрегеҙ. Әҙәпле һөйләшегеҙ. Уларҙы асыҡ йөҙ менән ҡаршылағыҙ. Хәсрәттәрен һәм шатлыҡтарын уртаҡлашығыҙ. Кәмселектәренә күҙ йомоғоҙ.

44. Әҙәпһеҙ һәм боҙоҡ холоҡтары күренә башлаған иптәштәрегеҙҙән сафлыҡ менән айырылығыҙ һәм башҡа уларға ҡушылмағыҙ.

45. Иптәштәрегеҙгә үҙегеҙҙе маҡтамағыҙ. Уларға тәкәбберләнмәгеҙ. Уларҙы мәсхәрәләмәгеҙ, көлмәгеҙ. Тел һәм ҡулығыҙ менән ҡурҡытмағыҙ, хәсрәтле хәбәрҙәр һөйләмәгеҙ. Улар менән ғәҙәттән тыш уйнамағыҙ, әҙәпкә һыймаған эштәр эшләмәгеҙ.

46. Тәрбиәһеҙ ҡыҙҙар менән һөйләшмәгеҙ. Улар менән дуҫ булыу, ҡатнашып йөрөү – холоҡто боҙоу өсөн иң көслө сәбәп икәнен онотмағыҙ.

47. Иптәштәрегеҙҙе хөрмәт итегеҙ. Тәрбиәле ҡыҙҙар менән һөйләшеүҙе файҙа тип белегеҙ. Уларҙың холоҡ һәм фиғелдәренән үрнәк алығыҙ. Арағыҙҙы ваҡыт айырһа ла бер-берегеҙҙе онотмай, хәлдәрегеҙҙе белешеп, мөмкин булғанда хат яҙышып тороғоҙ.

48. Әҙәм балаһының дәрәжәһен белдереп тороусы нәмә – бер-ике генә юл булһа ла яҙылған хаттыр. Ике-өс юллыҡ хатынан яҙыусының мәртәбәһен асыҡ белерҙәр. Шуның өсөн хаттарығыҙҙы иғтибар менән уйлап яҙығыҙ.

49. Үҙ исемегеҙгә булмаған хатты асмағыҙ. Имзаһыҙ йәки ваҡтөйәк ҡағыҙға, китап һәм дәфтәрҙән йыртып алынған ҡағыҙ киҫәгенә һис бер ваҡыт хат яҙмағыҙ. Хатты конвертһыҙ ебәрмәгеҙ. Маркаһыҙ почтаға бирмәгеҙ.

ЙӨҘ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

50. Йөҙ – күңелдең көҙгөһө, кешеләрҙең шәфҡәтле һәм ҡаты булыуының билдәһелер. Шуның өсөн һәр ваҡыт йөҙөгөҙгә иғтибарлы булығыҙ. Һәр кем менән һөйләшкәндә ситкә ҡарап тормағыҙ. Үҙе-

геҙгә ҡарамаған кеше менән һөйләшмәгеҙ. Ҡайғылы кешеләр алдында көлмәгеҙ, шатлыҡлы әҙәмдәрҙең йөҙөнә хәсрәт менән ҡарамағыҙ. Хәсрәтлененң хәсрәттәрен еңеләйтерлек рәүештә булығыҙ.

51. Иптәштәрегеҙ менән бергә булғанда уларға хуш йөҙлө булығыҙ. Уларҙың күңелен ебәрерлек рәүештә ҡара йөҙ менән тормағыҙ. Мәжлес һәм туйҙа булғанда һәр кемгә асыҡ йөҙ күрһәтегеҙ, ләкин артыҡ көлмәгеҙ, етди һәм сабырлы булығыҙ.

52. Күҙегеҙгә зарар булмаһын өсөн артыҡ яҡты һәм нескә нәмәләргә, аҡ һәм ҡыҙыл төҫтәргә оҙаҡ ҡарап тормағыҙ. Күҙ өсөн зарарһыҙ төҫтәр – йәшел һәм күк төҫтәр.

53. Йөҙөгөҙҙө саф һәм һабынлы һалҡын һыу менән һәр ваҡыт йыуығыҙ. Ләкин матурланыу өсөн биҙәнгес, ирендәргә ҡыҙыл, ҡаштарға ҡара һөртмәгеҙ. Аллаһы Тәғәлә яратҡан ағзаларағыҙҙы шәриғәт бойормаған рәүештә боҙмағыҙ. Улар иһә тәрбиәһеҙлек һәм түбән холоҡлолоҡто күрһәтә.

54. Биттәрен һәм ҡулдарын буяған ҡатындарҙы күрһәгеҙ, ни ҡәҙәр ҡыҙыҡлы һәм көлкөлө булһа ла сабыр итегеҙ, көлмәгеҙ. Тәрбиәһеҙлектәре өсөн үкенегеҙ, ҡайғырығыҙ.

АУЫҘ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

55. Тештәрегеҙ менән тырнаҡтарығыҙҙы өҙмәгеҙ, телегеҙ менән ирендәрегеҙҙе яламағыҙ. Һөйләшкәндә ауыҙығыҙҙан төкөрөк сәсмәгеҙ. Халыҡ алдында иҫнәмәгеҙ, кикермәгеҙ, сөскөрмәгеҙ. Иҫнәгәндә һәм йүтәлләгәндә һөйләшмәгеҙ, яулыҡ менән ауыҙығыҙҙы ҡаплағыҙ һәм сит яҡҡа башығыҙҙы бороғоҙ. Йүтәл һәм иҫнәү ҡат-ҡат булһа, халыҡтың күңелен боҙмаҫ өсөн мәжлестән сығып тороғоҙ.

56. Бер кеше һүҙ башлаһа, зарур булмайынса шул хәлдә ташлап китмәгеҙ. Оло кешеләрҙең һүҙҙәренә ҡаршы һөйләйәсәк һүҙҙәрегеҙ булһа, уңайлы ваҡытты көтөп, әҙәпле генә һөйләгеҙ.

57. Оло кешеләрҙең һүҙҙәренә ҡатнашмағыҙ, үҙегеҙҙән берәй нәмә һорамаһалар, улар алдында һөйләшмәгеҙ. Һөйләшкәндә артыҡ яй йәки ҡысҡырып һөйләмәгеҙ. Бер һүҙҙе күп мәртәбә ҡабатламағыҙ.

58. Һөйләшкәндә аҡыллы кешеләр кеүек аҙ һәм аҡрын һөйләгеҙ. Һөйләшер өсөн иптәштәрегеҙгә һәм мәжлестә булғандарға ваҡыт ҡалдырығыҙ. Һөйләүсе булһа, тыңлағыҙ, тыңлаусы булғанда яҡшы һөйләгеҙ. Кеше һүҙен аҙағына тиклем сабыр итеп тыңлағыҙ.

59. Аңларға кәрәккән һүҙҙе тулыһынса аңламаған хәлдә: «Аңламаным, тағы һөйлә!» – тип тәрбиәһеҙлек күрһәтмәйенсә: «Аңлап етә алманым, тағы һөйләргә мөмкин булмаҫмы? Рәхим итеп һөйләһәгеҙ, бәлки аңлар инем», – рәүешендә инсафлы үтенегеҙ.

60. Һөйләшкәндә ҡысҡырмағыҙ, асыуланып һәм ҡыҙып китмәгеҙ. Тауышығыҙҙы боҙмағыҙ. Аңламаҫлыҡ һүҙҙәрҙе ҡатнаштырып һөйләмәгеҙ. Һис кемгә яман һүҙ әйтмәгеҙ. Бигерәк тә: «Белмәйһең, ялған һөйләйһең, аңламайһың!» – тимәгеҙ. Бындай һүҙҙәр иң тәрбиәһеҙ кешеләргә хас.

61. Һүҙегеҙгә ҡаршы килеүсе булһа, асыуланмағыҙ. Бәлки: «Ихтимал һеҙҙең һүҙегеҙ ҙә дөрөҫтөр, ләкин мин былай тип беләм», – тигән кеүек әҙәпле һәм мөләйем яуаптар ҡайтарығыҙ.

62. «Белмәйһең, яман һөйләйһең», – тейеүсе кешегә һис асыуланмағыҙ һәм ахмаҡтар кеүек ҡыҙмағыҙ. Үҙ һүҙегеҙҙең дөрөҫлөгөнә матур итеп дәлил күрһәтегеҙ. Ләкин ахмаҡ әҙәмдәргә яуап бирәм тип тырышмағыҙ. Өндәшмәгеҙ һәм яндарынан ситкә китегеҙ. Уларға өндәшмәү ҡәҙәр шифалы яуап юҡ.

63. Көләмәс һөйләмәксе булһағыҙ һүҙегеҙҙе әйтмәҫ борон көлмәгеҙ, һүҙегеҙҙе әйткәндән һуң да көлмәҫкә тырышығыҙ.

64. Һөйләгәндә ялған һөйләмәгеҙ, ғәйбәткә кермәгеҙ, һүҙ йөрөтмәгеҙ, кеше һүҙен арттырып һөйләмәгеҙ, ялған һөйләүҙән үлемде артыҡ күрегеҙ. Дөрөҫ һүҙле ҡатындар – иң хөрмәтле ҡатындар, иң хөрмәтле кешеләр икәндәрен онотмағыҙ. Яңылыш һөйләгәнегеҙҙе белһәгеҙ, хатағыҙҙы танығыҙ.

65. Һөйләгәндә ант итмәгеҙ. Дөрөҫ һөйләйем, тимәгеҙ, былай итеп гонаһ эшләмәйенсә, үҙ инсафлығығыҙ менән дөрөҫ һөйләгеҙ. Ант итеү һәм «ысын һәм дөрөҫ һөйләйем» тип әйтеү ялғансыларҙың ғәләмәтелер.

66. Һәр ишеткәнегеҙҙе һөйләмәгеҙ. Һүҙегеҙҙе артыҡ оҙон итмәгеҙ. Зарур булмаһа, ҡайғылы һүҙҙәр һөйләмәгеҙ һәм һис кемгә урынһыҙ ҡаршы һөйләмәгеҙ. Үҙегеҙҙән һәм башҡаларҙан шикәйәт итеп ултырмағыҙ. Асыуланырға ашыҡмағыҙ.

67. Үҙ-үҙегеҙҙе маҡтамағыҙ. Үҙегеҙгә кәрәкмәгән һүҙгә ҡатнашмағыҙ. Сит кешеләрҙең серҙәрен тикшереп йөрөмәгеҙ. Ике кеше һөйләшкәндә араларына барып кермәгеҙ. Үҙегеҙгә аманат ителгән серҙәрҙе шәриғәт рөхсәтенән башҡа ерҙә һис фаш итмәгеҙ.

68. Ергә һәм стеналарға төкөрмәгеҙ. Бының өсөн яныығыҙҙа аҡ, кескенә һәм ғәйәт таҙа кулъяулыҡ йөрөтөгөҙ. Яҙған, теккән йәки ҡайсы менән бер нәмә киҫкән ваҡытта телегеҙҙе тирбәтмәгеҙ, ирендәрегеҙҙе борғоламағыҙ. Башығыҙҙы бер яҡҡа ауыштырмағыҙ.

69. Тәһәрәт алғандан һәм ашағандан һуң һәр ваҡыт ауыҙығыҙҙы яҡшылап таҙартығыҙ һәм мисваклағыҙ*. Ауыҙ эсендә һәм теш араларында бер нәмә лә ҡалдырмағыҙ.

ТАНАУ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

70. Ҡулдарығыҙ менән танауығыҙҙы тотоп ултырмағыҙ. Бармаҡтарығыҙ менән соҡомағыҙ. Яланғас ҡул менән йәки кейемегеҙҙең бер урыны менән танауығыҙҙы һемгермәгеҙ. Танау һемгереү өсөн янығыҙҙа ҡулъяулыҡ йөрөтөгөҙ. Кеше ҡулъяулығын тотонмағыҙ.

71. Ашаған ваҡытта танау һемгерергә кәрәк булһа, башығыҙҙы бер яҡ ситкә бороғоҙ. Тауышһыҙ ғына һемгерегеҙ. Ҡулъяулығығыҙҙы әҙәм күҙе алдында тотмағыҙ. Сәскергәндә лә ошолай эшләгеҙ.

72. Һауала осоп йөрөгән микробтар кереп урынлашмаһын өсөн тәһәрәт алғанда, бигерәк тә ғөсөл ҡылғанда танауығыҙҙы яҡшы йыуығыҙ һәм ялкауланмай таҙартығыҙ.

ҠОЛАҠ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

73. Ҡолаҡтарығыҙҙы яман һүҙҙәр ишетеүҙән һаҡлағыҙ. Ғәйбәт һәм яла яғыу кеүек шәриғәттә харам булған һүҙҙәрҙе тыңламағыҙ. Әгәр ҙә уларҙы һөйләүсе оло кеше булһа, риза түгеллегегеҙҙе йөҙөгөҙ менән белдереп ултырығыҙ. Зарар булмаҫлығын белһәгеҙ, бер яҡ ситкә китеп һәм мәжлестән сығып тороғоҙ. Әгәр ҙә иптәшегеҙ булһа, әҙәпле генә түбәндәге кеүек нәсихәт әйтегеҙ: «Һәр кемдә бер төрлө кәмселек булыр, беҙҙең кәмселегебеҙ, бәлки, тағы ла артыҡтыр». Әгәр кесе булһа, шәфҡәтле генә ҡаршы килегеҙ.

74. Ҡолаҡтарығыҙҙы, бигерәк тә йоҡонан торғас, таҙа һыу менән йыуығыҙ. Туҙан ойлатып һәм бысраҡ йөрөтөүҙән һаҡлағыҙ.

75. Ҙур һәм ауыр алҡалар аҫып, ҡолаҡтарығыҙҙы боҙмағыҙ йәки бөтөнләй таҡмағыҙ. Кәрәкмәгән ваҡытта ҡолаҡтарығыҙҙы һауа инмәҫлек итеп ҡалын шәлдәр менән урап ултырмағыҙ.

76. Ҡолаҡҡа зарарлы булған өсөн мөмкин тиклем көслө тауыштарҙан йыраҡ тороғоҙ. Зарур булмағанда йәки табип ҡушмағанда ҡолаҡтарығыҙға мамыҡ тултырып йөрөмәгеҙ.

* Мисвак – теш таҙартыу өсөн ҡыуаҡ тамырынан эшләнгән щетка.

ҠУЛ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

77. Халыҡ алдында ҡул ҡаушырып ултырмағыҙ һәм урынһыҙ ҡул сапмағыҙ. Һүҙ һөйләгәндә ҡулығыҙҙы болғамағыҙ, шыртлатмағыҙ, йөҙөгөҙгә ҡуймағыҙ. Сәс һәм башҡа урындарығыҙ менән уйнамағыҙ.

78. Бысраҡ һәм майлы нәмәләр тотҡандан һуң, ҡулдарығыҙҙы йыуығыҙ. Һөлгө менән яҡшылып һөртөгөҙ. Еүеш саҡта кейем, китап йәки башҡа әйберҙәр тотмағыҙ.

79. Тырнаҡтарығыҙҙы кеше күҙе алдында киҫмәгеҙ. Тырнаҡтарығыҙ аҫтына йыйылған керҙәрҙе таҙартығыҙ. Тырнаҡтарығыҙҙы үҫтереп йөрөмәгеҙ. Киҫкәндән һуң тура килгән ергә ташламағыҙ. Тәндән айырылған тырнаҡ һәм төктәрҙе бер ергә йыйып торогоҙ ҙа, һуңынан тупраҡ аҫтына күмегеҙ.

80. Бармаҡтарығыҙға йөҙөк һәм балдаҡтар тултырмағыҙ. Бер йәки ике дана менән риза булығыҙ. Шулай уҡ беләктәрегеҙгә ҡат-ҡат беләҙектәр кеймәгеҙ.

СӘС ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

81. Сәстәрегеҙҙе кер, туҙан һәм башҡа нәмәләрҙән саф һәм паҡ йөрөтөгөҙ һәм һәр көн тарағыҙ. Көйҙөрмәгеҙ һәм бөҙөрәләтмәгеҙ. Тәбиғи хәлен боҙмағыҙ.

82. Сәсегеҙҙе тәрбиәләп үрмәйенсә һис кем менән осрашырға бармағыҙ, ҡунаҡтар алдына сыҡмағыҙ. Һәр хәлдә шәриғәт рөхсәт итмәгән кешеләргә күрһәтмәгеҙ.

83. Ныҡ тығыҙ итеп үрмәгеҙ. Башҡаларҙың сәстәрен ҡушып аҫмағыҙ, сәс осона ҙур тәңкә йәки ауыр нәмә таҡмағыҙ.

БАШ ӨСӨН ҠАҒИҘӘЛӘР

84. Башығыҙҙы ғәҙәттән тыш түбән йәки бер яҡ ситкә һалмағыҙ. Ҡулығыҙ менән башығыҙға таянмағыҙ. Халыҡ алдында тырнанмағыҙ.

85. Ҡышҡыһын йылы һәм йәйгеһен бер аҙ һалҡын һыу менән кәмендә аҙнаһына бер мәртәбә һабынлап йыуығыҙ. Йыуғандан һуң шунда уҡ һалҡын һауаға сыҡмағыҙ.

86. Ашағандан һуң өс сәғәт ваҡыт үтмәйенсә йыуынмағыҙ һәм ҡойонмағыҙ. Йыуынғандан һуң һөртөнөгөҙ һәм тиҙерәк кейемегеҙҙе кейегеҙ. Эҫе көндәрҙә йөҙ, ҡул һәм аяҡтарығыҙҙы йыш йыуығыҙ.

УЛТЫРЫУ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

87. Ултырғанда кәрәк булмаһа, таянмағыҙ һәм бөгөлмәгеҙ. Төп-төҙ ултырығыҙ.

88. Һөйләшкән кешегә ҡулығыҙҙы ҡуйып һөйләмәгеҙ. Бер аяғығыҙҙы икенсеһе өҫтөнә һалмағыҙ. Аяҡ-ҡулығыҙ менән уйнамағыҙ.

89. Уҡыған һәм яҙған ваҡытта күҙҙәрегеҙ менән китап һәм ҡағыҙ араһы бер ҡарыштан да аҙ булмаһын. Күкрәгегеҙ менән өҫтәлгә таянмағыҙ. Ағзаларығыҙға зарар килтермәҫ рәүештә ултырырға ғәҙәтләнегеҙ.

ЙӨРӨҮ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

90. Йөрөгәндә бик ашыҡмағыҙ, йүгермәгеҙ һәм бик аҡрын йөрөмәгеҙ. Юлда булған кешеләрҙе этеп-төртмәгеҙ. Тәнегеҙҙе һелкетмәгеҙ, ҡулдарығыҙҙы болғамағыҙ. Ғәҙәттән тыш ҡысҡырып һөйләшмәгеҙ. «Ҡәһ! Ҡәһ! Кә! Кә! Кә!» – тип көлмәгеҙ. Ҡулдарығыҙҙы кеҫәләрегеҙгә тығып йөрөмәгеҙ.

91. Аяҡтарығыҙҙы һөйрәмәгеҙ. Тирә-яҡҡа ҡарамағыҙ. Кешеләрҙән көлөп ҡалмағыҙ. Бер кешене мәсхәрәләп, уның кеүек ҡыланып күрһәтеүсе булмағыҙ.

ЙОҠО ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

92. Ятасаҡ урынығыҙҙы үҙегеҙ йәйегеҙ. Туҙан һәм еүешлектән таҙа тотоғоҙ. Торғас, урынығыҙҙы үҙегеҙ йыйып ҡуйығыҙ.

93. Мөмкин булһа, тәртип буйынса йоҡлағыҙ. Иртә ятып, иртә тороғоҙ. Йәғни туғыҙ сәғәттән дә һуңламай йоҡлағыҙ һәм алты сәғәттән һуңламай тороғоҙ. Йоҡоно тейешле ваҡыттан ҡалдырыу сәләмәтһеҙлеккә сәбәп буласаҡ өсөн ғәҙәтләнгән ваҡыттан һуңла-

маçка тырышығыҙ. «Тәүге ярты төндә булған йоҡоноң бер сәғәте икенсе ярты төндөң ике сәғәтенә тиң», – тигән һүҙҙе онотмағыҙ.

94. Салҡан ятыу яман төштәр күреүгә һәм баçтырылыуға, йөҙ түбән ятыу насар һулауға сәбәп булған өсөн ян тарафҡа ятығыҙ.

95. Зарур булмаһа, бер бүлмәгә күмәкләшеп ятмағыҙ. Һалҡындан һаҡланыу өсөн өçтөгөҙгә бер нәмә ябыныгыҙ. Йоҡо ваҡытында тәҙрәләрҙе асыҡ ҡалдырмағыҙ.

96. Йоҡлағанда иҙеү бауҙарығыҙҙы сисегеҙ. Тығыҙ балдаҡтарығыҙ булһа, һалығыҙ. Ҡан йөрөүен тотҡарлаған ҡыçтау кейемегеҙҙе кейеп ятмағыҙ.

97. Йоҡо бүлмәһендә хушбый, сәскә һәм гөлдәр булдырмағыҙ. Ятмаç элек һәм торғас (йәй көнө булһа), тәҙрәләрҙе асып, һауаһын яңыртығыҙ. Йоҡо бүлмәһендә яңы һәм саф һауа булырға тейеш.

98. Хәсрәтле һәм ҡайғылы ваҡыттарҙа, йоҡлау алдынан бер аҙ ваҡыт күңелегеҙҙең тынысланғанын сабыр итеп көтөгөҙ. Ҡарынығыҙ тулы саҡта йоҡламағыҙ. Ашығыҙ һеңгәнсе сабыр итегеҙ.

АШАУ ҺӘМ ЭСЕҮ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

99. Тәрбиәле ҡыҙҙар менән тәрбиәһеҙ ҡыҙҙар аш янында билдәле булыуын белеп ашаған ваҡытта әҙәпле булыуға иғтибар итегеҙ.

100. Аш янына бөтә кешеләр ултырғандан һуң тейешле урынға инсафлы ғына ултырығыҙ.

101. Ашарға ултырғас, аш әйберҙәре менән уйнамағыҙ. Тәнегеҙҙе тырнамағыҙ. Ашъяулыҡҡа бик яҡын һәм бик йыраҡ булмағыҙ. Ҡулығыҙ менән таянмағыҙ. Тура ултырығыҙ һәм ашағанда бер аҙ башығыҙҙы түбән эйегеҙ. Уң ҡулығыҙ менән ашағыҙ.

102. Таçтамалды тубығығыҙға ҡуйығыҙ. Был таçтамалға тир һөртмәгеҙ. Танау һемгермәгеҙ. Иң элек «Бисмилла» уҡығыҙ һәм шунан һуң ашай башлағыҙ.

103. Ашаған ваҡытта ҡомһоҙланмағыҙ. Берәһен яҡшылап сәйнәп йотмаçтан элек икенсеһен ауыҙығыҙға алмағыҙ. Ауыҙ тултырып ҡапмағыҙ. Ҡашығығыҙҙы табаҡтың һәр тарафына йөрөтмәгеҙ.

104. Ашамлыҡтарҙы аҡтармағыҙ, берәһен ҡуйып, икенсеһен һайламағыҙ. Янығыҙҙағы ҡатын-ҡыҙҙарҙы уңайһыҙламағыҙ.

105. Ололар мәжлесе булмаһа, иптәштәрегеҙ менән әҙәп һәм сабырлыҡ менән һөйләшегеҙ. Һүҙ ярыштырмағыҙ. Хәсрәтле һүҙҙәр һөйләшмәгеҙ. Үҙегеҙҙең һәм башҡаларҙың ашауынан һүҙ сығармағыҙ.

106. Ҡунаҡта булғанда өй хужаһы ашарға йәки эсергә үтенһә, ваҡытығыҙ булһа, тәҡдимен ҡабул итегеҙ, ваҡытығыҙ булмаһа, үҙегеҙҙе көсләмәгеҙ: «Рәхмәт», – кеүек мөләйем һүҙҙәр менән яуап ҡайтарығыҙ.

107. Башҡа берәһе һорап алған һыуҙы һеҙ алып эсмәгеҙ. Һыу эскәндә тауышһыҙ һәм әҙәпле генә ауыҙығыҙҙа бер нәмә лә юҡ саҡта эсегеҙ. Һуңынан таҫтамал менән ауыҙығыҙҙы һөртөгөҙ.

108. Ҡунаҡта булғанда: «Быны яратмайым», – тигән һүҙҙәр һөйләмәгеҙ. «Теләгем юҡ» кеүек һүҙҙәр, матур һылтау күрһәтегеҙ һәм ниғмәттәрҙең хуш икәнен аңлатығыҙ.

109. Башҡаларҙы саҡырғанда ризыҡтарығыҙҙы маҡтамағыҙ. «Ашағыҙ, эсегеҙ», – тип ҡыҫтамағыҙ. Кешенең, оялып, артыҡ ашамауына сәбәп булмағыҙ. Ҡунаҡтарҙы ҡыҫтау – уларҙың күңелен ебәреү икәнде онотмағыҙ.

110. Ашағанда ҡаҡрыҡ, маңҡа, төкөрөк һәм күңел болғатыуға, ҡоҫҡо килеүгә сәбәп буласаҡ ерәнес нәмәләр тураһында һис һөйләмәгеҙ.

111. Ҡул һөртөү өсөн махсус паҡ һәм яҡшы таҫтамал әҙерләгеҙ. Күлдәк һәм башҡа кейемдәрҙән алынған сепрәк киҫәктәрен, зинһар, ҡунаҡтар һәм аш алдына сығармағыҙ.

112. Ҡаҙ, өйрәк, күркә һәм күмәс кеүек нәмәләрҙең барыһын ҡунаҡтар алдына турап, ваҡлап сығарығыҙ. Ҡунаҡтар алдында уларҙы турап ҡиммәтле ғүмерҙәрен исраф иттермәгеҙ, мәжлестә булғандарҙы биҙерлек итеп көттөрмәгеҙ.

113. Ҡулығыҙҙа бетсә, ҡысыу һәм йәрәхәт эҙҙәре булһа, ит турамағыҙ һәм мәжлес менән идара итмәгеҙ (табынсы булмағыҙ).

114. Ашағандан һуң ҡулдарығыҙҙы һәм ауыҙҙарығыҙҙы һыу һәм һабын менән яҡшы йыуығыҙ һәм таҫтамал менән һөртөгөҙ. Теш араларында нәмә ҡалдырмағыҙ. Йыуыныу өсөн башҡалар менән төртөшмәгеҙ. Уларҙың бушағандарын көтөп торoғоҙ.

115. Бешмәгән емештәрҙе, бигерәк тә эҫе көндәрҙә, майлы аштарҙы күп ашамағыҙ. Бер ваҡытта ла өҫтө-өҫтөнә һәм ваҡытһыҙ ашарға ғәҙәтләнмәгеҙ. Ауыҙға алған нәмәләрҙе тулыһынса сәйнәгеҙ.

116. Ныҡлап асыҡмайынса, шулай уҡ ныҡ шатлыҡлы һәм хәсрәтле ваҡыттарҙа ашамағыҙ. Ашағанда өҫтөгөҙҙә тар һәм ҡыҫтау кейемдәр булмаһын. Аслыҡ ауырыуы бөткәс, туҡтағыҙ. Эсегеҙ тулғанын, аппетитығыҙ бөткәнен көтмәгеҙ. Был сәләмәтлек өсөн ҙур сәбәп икәнен һис бер ваҡытта ла онотмағыҙ.

117. Ашағанда бик ашыҡмағыҙ һәм бик әкрен дә булмағыҙ. Ашағандан һуң бер аҙ ваҡыт үткәнгә тиклем һыу эсмәгеҙ.

118. Эскегеҙ килгәндә балсыҡлы, ҡомло, ҡүләүек һәм күл, боҙло һыуҙар эсмәгеҙ, саф һыу эсегеҙ.

СӘЙ ЭСЕҮ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

119. Ҡунаҡ алдына сығарыласаҡ сәй әсбаптарының керһеҙ, туҙанһыҙ, ғәйәт саф һәм пак булыуына иғтибар итегеҙ. Самауырығыҙҙы көлдән һәм күмерҙән таҙартығыҙ.

120. Күгәргән һәм тутыҡҡан бысаҡтар менән лимон киҫмәгеҙ. Лимонды ҡалын һәм эре турамағыҙ. Ҡунаҡҡа барғанда хужалар ихлас итеп әйтмәһә, сәй янында булған әфлисун, алма һәм башҡа емештәрҙе кеҫәгеҙгә һалып китмәгеҙ.

121. Эскәндә сәйҙең бөртөктәрен сынаяҡ табағына һалмайынса, кәсә һәм стакан төбөндә һөҙөп ҡалдырығыҙ. Сәйегеҙҙе тауыш сығармай эсегеҙ. Ололар алдында уларҙан алда эсергә башламағыҙ. Сынаяҡ аҫтын ике ҡулығыҙ менән тотмағыҙ. Зарур булмаһа, һул ҡулығыҙ менән эсмәгеҙ.

122. Сәй бөртөктәрен сәйгүнгә һалмаҫтан элек ҡайнаған һыу менән сәйгүнде сайҡап түгегеҙ. Сәй бөртөктәрен һалғандан һуң, ҡайнап торған һыуҙы эҫе сәйгүнгә һалығыҙ. Сәй эскәндә булған шарттарҙың иң олуғтарын ошо ике нәмә булғаны өсөн быларҙы башҡарыу өсөн һис ялҡауланмағыҙ.

123. Сәйҙең иң файҙалы өлөшө һыуынғандан һуң бөтә. Шуның өсөн сынаяҡҡа һалғандан һуң өс-дүрт минуттан да артыҡ тотмай эсегеҙ, тулыһынса һыуынғанын көтмәгеҙ. Бик ҡайнар сағында ла эсергә башламағыҙ.

124. Ҡунаҡта булһағыҙ, сәй янындағы бал менән ҡайнатманы ҡатыҡ ашаған шикелле ашамағыҙ. Ҡалаҡ тултырып алмағыҙ. Ашъяулыҡҡа тамыҙмағыҙ. Әҙерләнгән булһа, ваҡ һауыттарға бүлеп алығыҙ. Әҙерләнмәһә, ҡалаҡ менән тамыҙмаҫлыҡ итеп кенә алығыҙ.

125. Сәй янына күбеһе матурлыҡ өсөн ҡуйылған нәмәләрҙе ҡунаҡҡа барған ваҡытта икмәк урынына ашамағыҙ. Махсус ашар өсөн генә ҡуйылғандарын ашағыҙ һәм башҡаларын һаҡлыҡ менән алығыҙ.

126. Сәй янында ҡаймаҡ һәм майлы аштар булһа, кейемдәрегеҙгә тамыҙмағыҙ. Ҡулдарығыҙҙы майламағыҙ. Майлы ҡулдарығыҙҙы кейемдәрегеҙгә һәм ситектәрегеҙгә һөртмәгеҙ. Һәр ваҡыт таҙа һәм саф булығыҙ.

КЕЙЕМ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

127. Тәрбиәһеҙлеккә һәм исраф итеүселеккә хас булған кейемдәрҙе киймәгеҙ. Халыҡ алдында әйбәт сифатлы, ят һәм көлкөлө булмаған, оҙон ғүмерле кейемдәрҙе кейергә һайлағыҙ. Кейем өсөн бәрәү менән дә ярышмағыҙ. Кейем өсөн кеше менән ярышыу оло бәлә икәнен белеп тороғоҙ.

128. Кейемдәрегеҙҙе керле йөрөтмәгеҙ. Халыҡ һөйләй тип мода тураһында һөйләшмәгеҙ һәм модаға әсир булмағыҙ. Һәр кем хуш күргән ғәҙәти кейемдәрҙе кейеп, моданы үҙегеҙгә әсир итегеҙ.

129. Үҙегеҙгә, хәл һәм дәрәжәгеҙгә тура килмәгән кейемдәрҙе, хатта ҡөҙрәтегеҙ етһә лә, киймәгеҙ. Бөйөк ғаиләләр һәм байҙар ғәҙәтенсә кейенергә көсәнмәгеҙ һәм ҡыҙыҡмағыҙ. Ҡыҙҙарҙың иң һөйкөмлө булғандары, ғәҙәти кейемдәрҙе саф һәм таҙа итеп кейгәндәрелер.

130. Башҡаларҙың кейемдәрен киймәгеҙ. Мөмкин булһа, үҙ кейемдәрегеҙҙе башҡаларға кейҙермәгеҙ. Башҡаларҙың саф һәм таҙа кейемдәренә ҡыҙыҡмағыҙ. Үҙ кейемдәрегеҙҙе саф һәм таҙа йөрөтөгөҙ.

131. Муйындарығыҙға көмөш тәңкәләр теҙелгән ҡамыт киймәгеҙ. Сәстәрегеҙгә ауыр сулпы һәм тәңкәләр таҡмағыҙ. Ашағанда ҡышҡы һәм тышҡы кейемдәрегеҙҙе һалып ултырығыҙ.

132. Өҫтөгөҙҙән һалғандан һуң, бигерәк тә еүеш һәм бысранған кейемдәрегеҙҙе унда-бында ташламағыҙ. Тәртипләп һәм киптереп, билдәле урындарына ҡуйығыҙ.

БИҘӘНЕҮ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

133. Ҡыҙҙарға биҙәнергә кәрәк, тип ғүмерегеҙҙе биҙәнеп үткәрмәгеҙ. Боттарға табыныусылар кеүек, тик көҙгө янында йөрөмәгеҙ. Ҡатын-ҡыҙҙарҙың мөхәббәтлеләре иң ябай һәм тәрбиәле булғандары икәнен белегеҙ.

134. Сәләмәтлеккә зарары, дин һәм аҡылға хилаф булған биҙәнеүҙәрҙән йыраҡ тороғоҙ. Үҙегеҙҙе етди һәм халыҡ араһында иғтибарлы итәсәк рәүештә мөләйем итеп биҙәнегеҙ.

135. Әҙәпһеҙ ҡатындар кеүек, йөҙҙәрегеҙгә аҡ һәм ҡыҙыл буяуҙар һөртмәгеҙ. Ҡаштарығыҙҙы йолҡмағыҙ. Ҡаштарығыҙ һәм тештәрегеҙҙе ҡараға буямағыҙ.

136. Беләктәрегеҙҙе, муйындарығыҙҙы һәм күкрәгегеҙҙе асыҡ йөрөтмәгеҙ. Сәстәрегеҙҙе һәм яланғас аяҡтарығыҙҙы ситтәргә күрһәт-

мәгеҙ. Бындай нәмәләргә мөбәрәк динебеҙҙең рөхсәте юҡ икәнен онотмағыҙ.

137. Тар һәм ҡыҫҡан кейемдәр ҡан йөрөүенә зарар иткән өсөн бер аҙ иркен кейемдәр кейегеҙ. Иркен кейенәм тип ғәҙәттән тыш иркендәрҙе кейеп, сүмәлә кеүек булып йөрөмәгеҙ. Һәр нәмәнең ғәҙәттәгесә булыуы яҡшы икәненән дә шөбһәләнмәгеҙ. Алъяпҡыс бауҙарын һәм башҡа быныҡ кеүек нәмәләрҙе артыҡ ҡыҫып бәйләмәгеҙ. Зинһар, корсет киймәгеҙ.

138. Мөмкин булһа, тән өҫтөндәге (эске) кейемдәрегеҙҙе аҡ киндерҙән яһағыҙ. Әгәр үҙегеҙ һуғып, киндер яһап кейер булһағыҙ, бигерәк гүзәл булыр.

139. Кәрәкмәгәндә башығыҙға бүрек киймәгеҙ. Башығыҙҙы эҫе итеп йөрөтмәгеҙ. Йөҙөгөҙгә пәрҙә ҡуйһағыҙ, тын йөрөй алмаҫлыҡ дәрәжәлә ҡалын йәки ап-асыҡ күрһәтеп торғанын түгел, уртаса булғандарынан ҡуйығыҙ. Аяҡтарығыҙҙы һыуыҡтан һаҡлағыҙ. Мөмкин тиклем йылы йөрөтөгөҙ, өшөтмәгеҙ.

ГИМНАСТИКА ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

140. Гимнастика һеңер һәм иттәрҙе хәрәкәтләндерә, ҡанды йөрөтә, аппетитты ҡеүәтләндерә, ашты үҙләштереүҙе еңеләйтә. Шуның өсөн яраҡлы ваҡыттарҙа әҙәпле генә гимнастика эшләгеҙ. Йәйәү йөрөү, тәнде хәрәкәтләндереү Йәнәб-и Аллаһтың фарыз иткән намаҙҙарҙы уҡыуҙа гимнастиканың файҙалары бар.

141. Уйнағанда үҙегеҙгә яраған һәм әҙәпкә ҡаршы булмаған рәүештә уйнағыҙ. Шәриғәт алдында боҙоҡ тип һаналған мәжлестәргә бармағыҙ.

142. Уйындарҙы тик бер аҙ күңел асыр өсөн генә уйнағыҙ, һуңынан шөғөлдәрегеҙгә керешегеҙ. Бөтә ваҡытығыҙҙы уйынға фиҙа итмәгеҙ. Уйын ваҡытында тәрбиәһеҙ ҡыҙҙар кеүек ҡысҡырышмағыҙ. Көләмәс һөйләшмәгеҙ. Бер-берегеҙҙе мәсхәрә итешмәгеҙ. Асыуланышмағыҙ һәм уйын ваҡытында булған һүҙҙәрҙе һәм хәлдәрҙе һуңынан шикәйәт итеп һөйләп йөрөмәгеҙ.

143. Тәрбиәһеҙ һәм аҡылһыҙ ҡыҙҙар менән уйнамағыҙ. Улар менән дуҫ һәм иптәш булмағыҙ. Йөрөргә кәрәк булған уйындарҙы уйнар өсөн ашығыҙ һеңгәнде көтөгөҙ. Уйнап, тәндәрегеҙ ҡыҙғас, һалҡын эсемлектәр эсмәгеҙ һәм һалкын урындарҙа тормағыҙ.

ОСРАШЫУ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

144. Яҡындарығыҙ менән осрашырға теләһәгеҙ, артыҡ зарур йәки айырым дуҫлығығыҙ булмаһа, уларҙың эшһеҙерәк ваҡыттарын һайлағыҙ. Сөнки кешенең эшен ҡалдырыу әҙәпкә ҡаршы.

145. Керле һәм эш кейеме менән осрашыуға бармағыҙ, ҡунаҡтар янына ла сыҡмағыҙ. Бындай эштәрҙең саф һәм нәзиф һүрәттә булыуына иғтибар итегеҙ. Ҡапыл көтмәгәндә берәһе килеп керһә, матур һүҙҙәр менән ғәфү үтенегеҙ. Шулай уҡ мосафирығыҙҙан артыҡ итеп кейенмәгеҙ.

146. Мәжлескә барып кергәс тә, тышҡы кейемегеҙҙе һалығыҙ. Мәжлескә йыйылған кешеләрҙең иң ололарынан башлап иң кеселәренә тиклем тәртибенсә күрешегеҙ һәм иҫәнләшегеҙ. Кеше күп булһа, бер баштан башлап күрешә барыу ярай. Ололар алдында бик әҙәпле ултырығыҙ.

147. Ҡунаҡ килгәндә асыҡ йөҙ менән ҡаршы алығыҙ һәм тейешле урынға ултыртығыҙ. Әгәр ул бөйөк кеше иһә, килгәне өсөн рәхмәт әйтегеҙ һәм, мөмкин булһа, уларға ла барығыҙ.

148. Осрашыуға барған йортта өй әсбаптары менән уйнамағыҙ, китаптарҙы аҡтармағыҙ. Әйберҙәрҙе тотмағыҙ. Аулаҡ урындарға, бигерәк тә йоҡо бүлмәләренә үҙегеҙ кереп йөрөмәгеҙ.

149. Осрашырға барған кеше яҙыу йәки уҡыу менән шөғөлләнһә, нимә уҡыуы һәм яҙыуы тураһында һорамағыҙ.

150. Кәрәкле бер нәмә уҡыған һәм яҙған ваҡытта берәһе осрашырға килһә: «Һеҙгә ауыр булмаһа, эшемде тамамлар инем!» – тип үтенегеҙ.

151. Ауырыуҙың хәлен һорарға барһағыҙ, янында оҙаҡ тормағыҙ, ҡайғылы сүрәт менән аҙ һөйләшегеҙ. Ауырыуҙы көйҙөрәсәк әйберҙәр һөйләүҙән һаҡланығыҙ һәм һис шелтәләмәгеҙ. Хәтерен ҡырмағыҙ.

152. Шикәйәттәре булһа, тыңлағыҙ. Йомшаҡ һүҙҙәр менән хәсрәт-ҡайғыһын һүндерергә тырышығыҙ. Мөмкин тиклем ҡурҡыуҙарын бөтөрөгөҙ. Сәләмәтләнеүҙәре өсөн тырышығыҙ, күңелегеҙ менән ихлас доға ҡылығыҙ.

153. Ҡайғы уртаҡлашыу өсөн барһағыҙ, өҫтөгөҙҙө биҙәмәйенсә, ғәҙәти рәүештә барығыҙ. Хәсрәтле сифатта булығыҙ. Көлмәгеҙ, көләмәстәр һөйләмәгеҙ (уйнамағыҙ, шаярмағыҙ).

154. Өйҙәренә ҡайтып киткәндә, ҡунаҡтарҙы шул ваҡыт һәм ерҙең ғөрөф-ғәҙәтенсә оҙатып ҡалығыҙ.

АУЫРЫУҘАРҘЫ ҠАРАУ ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

155. Бөтөн ғүмерегеҙ ҡыҙ, ҡатын, əсə исемле өс хəлдəн торған һəм ауырыуҙарҙы ҡарау хеҙмəте ошо кешелəрҙең хеҙмəте булған өсөн был хеҙмəтте иғтибар менəн өйрəнегеҙ.

156. Ауырыуҙарҙың яндарында һəр ваҡыт əмерҙəрен көтөгөҙ һəм йомоштарына əҙер булығыҙ. Аҙ ғына һүҙҙəренə лə ҡолаҡ һалығыҙ, телəктəрен шунда уҡ үтəгеҙ. Һис ауырһынмай оҙон кисəлəрҙе уларға хеҙмəт итеп үткəрегеҙ.

157. Ауырыуҙарға һүҙҙəрҙе балаларға һөйлəгəн кеүек һөйлəгеҙ. Улар тарафынан ҡаты һүҙ һəм шелтəлəр ишетһəгеҙ, сабыр итегеҙ. Эргəлəрендə тауышланмағыҙ. Күңелдəрен боҙорлоҡ һүҙҙəр һəм хəсрəтле хəбəрҙəр һөйлəмəгеҙ.

158. Ауырыуҙарҙы мөмкин тиклем саф һəм пак тоторға тырышығыҙ. Табип ҡаршы булмаһа, күлдəктəрен йыш алмаштырығыҙ. Күлдəктəрен һалҡын килеш түгел, мөмкин булһа, йылытып кейҙерегеҙ. Ятҡан бүлмəнең һауаһын саф хəлдə тоторға тырышығыҙ.

ДИН ҠАҒИҘӘЛӘРЕ

159. Бөтөн ғəлəмде яратҡан Аллаһы Тəғəлə хəҙрəтенең əмерҙəрен һəр нəмəнəн артыҡ күреп һөйөгөҙ. Рөхсəт итмəгəн нəмəлəренəн тыйылығыҙ. Донъя һəм əхирəт, бигерəк тə ҡиəмəт көнөндə һыйынасаҡ еребеҙ тик Аллаһы Тəғəлə хəҙрəтенең мəрхəмəте икəнен белегеҙ.

160. Пəйғəмбəрҙəрҙең һəр береһен ысын күңелдəн һөйөгөҙ, улар Йəнəб-и Аллаһының гонаһһыҙ бəндəлəре һəм хөрмəтле бөйөк илселəре икəнен яҡшы белегеҙ.

161. Хəлəл һəм харамды бəйəн иткəн, əхирəт ғəлəменə барасаҡ юлдоҙ булған ислам диненə камил һəм ихлас мөхəббəтегеҙ менəн йəбешегеҙ. Һəр яҡшылыҡ дин бинаһы эсендə булып, дин һəр хəсрəтебеҙҙə ярҙамсы, һəр тарлыҡтарҙа күңелдəребеҙҙе күтəреүсе икəнен үҙегеҙҙең тəжрибəгеҙ итегеҙ.

162. Йəнəб-и Аллаһ хозурында етешһеҙ хеҙмəттə тороуығыҙҙы хəтерлəп, ғибəҙəт ваҡыттарында əҙəпле һəм инсафлы булығыҙ. Һəр ваҡыт күңелегеҙ менəн тəүбə итегеҙ. Зəғиф ҡолдар икəнебеҙҙе онотмағыҙ.

163. Һəр кеше менəн матур йəшəгеҙ. Һəр кешегə мəрхəмəтле һəм һəр кемгə изгелек телəүсе булығыҙ. Əйбер өсөн үҙ-үҙегеҙҙе белмəгəн дəрəжəлə ҡайғырмағыҙ һəм асыуланмағыҙ. Һəр нəмəнең гүзəл тара-

фын алға сығарығыҙ. Һәр кемгә хуш күренергә тырышығыҙ. Һәр ваҡыт көләс йөҙлө булығыҙ. Нәсихәт итеүсе кем булһа ла ҡолаҡ һалығыҙ. «Яҡшы кеше кеше һүҙенән ғибрәт алыр», – тиелгән һүҙгә иғтибар итегеҙ.

164. Ата-әсәләрегеҙ, ҡартатай-ҡартәсәйҙәрегеҙ, туған һәм ҡәрҙәштерегеҙ ҡиәмәт көнөнә тиклем донъяға киләсәк бала һәм тармаҡтарығыҙ өсөн ислам дине менән донъянан үтеү насип булыуы өсөн, бигерәк тә күңел күтәренке саҡтарҙа, Йәнәб-и Аллаһҡа доға итегеҙ. Ислам дине менән әхирәткә китеүсе кеше иң бәхетле һәм иң игелекле кеше икәнен һәр ваҡыт хәтерләгеҙ. Аллаһы Тәғәлә хәҙрәттәре бындай бөйөк дәүләт менән барыбыҙҙы бәхтиәр итһә ине.

ИҢ ҠИММӘТЛЕ ҺӘМ ИҢ ҺУҢҒЫ НӘСИХӘТ

165. Мөбәрәк динебеҙгә зарар килтермәҫлек һәм әхләгегеҙҙе боҙмаҫлыҡ, шулай уҡ ҡыҙ, ҡатын, әсә вазифаларына кәмселек итмәҫлек һәм белгәндәрегеҙ менән тәкәбберләнмәҫлек шарт менән нимә генә булһа ла уҡығыҙ, нимә генә булһа ла өйрәнегеҙ һәм ни булһа ла белегеҙ. Былар өсөн һис кем алдында ғәйепле булмаҫһығыҙ һәм бер ваҡытта ла үкенмәҫһегеҙ. Бәлки һеҙ ата-әсә, бөтә ҡарындаштар һәм ҡәбилә, ҡәүем һәм милләт өсөн олуғ шәрәф эшләгән һәм бөйөк ядкәр ҡалдырған кеше булырһығыҙ.

***

Ләснә үә ин кәрүмәт әуәи'лүнә
Йәүмән ғәләл-әхсәби нәттәкилү.
Нәбни кәмә кәнәт әуәи'лүнә
Тәбни үә нәфғәлү миҫлә мә фәғәлү.

Тәржемәһе:

Хөрмәт эйәләре булһа ла бабайҙар,
Улар кеүек була алмайбыҙ.
Нәҫел-нәсәп менән ғорурланып,
Улар кеүек эшләй алмайбыҙ.

الوغلر ايچون

نصيحت

اوچونچی

— اثر: رضاءالدين بن فخرالدين —

(٥نچی طبع)

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی.

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ" ВЪ ОРЕНБУРГѢ.

1912.

«Ололар балалар өсөн нәсихәт» китабының (Ырымбур, 1912) титул бите

ОЛОЛАР ӨСӨН НӘСИХӘТ

БИСМИЛЛАҺИР – РӘХМАНИР – РӘХИМ

Әгәр нәсихәт итеү «мин үҙем гүзәл холоҡло кеше» тиеү мәғәнәһендә булһа, ошондай китап һәм рисәләләр яҙыуға «быларҙы тик мин генә беләм» мәғәнәһе бирелһә, нәсихәт һөйләү йәки китап яҙыу түгел, хатта ауыҙымдан бер хәреф сығармаç, ҡәләм менән ҡағыҙ ҡулыма ла тотмаç инем.

Ләкин нәсихәт һөйләүгә һәм китап яҙыуға аҡыл эйәләре бындай мәғәнәләр түгел, бәлки өçтәрендә булған бурыстарын төшөрөү, аҙмы-күпме файҙалы әйберҙәрҙе киләсәк быуындарға ядкәр (иçтәлек) ҡалдырыу мәғәнәһе бирә.

Бер ата ни ҡәҙәр гонаһлы булһа ла, балаларына нәсихәт биреү бурысы өçтөнән төшмәй. Ғаилә башлығының ни ҡәҙәр кәмселектәре булһа ла, үҙе һәм үҙенә аманат ителгән ғаиләһен тәрбиә итеү вазифаһынан азат һәм мәхрүм ителмәç. «Һәр берегеҙ көтөүсеһегеҙ һәм һәр берегеҙ көтөүегеҙ хаҡында яуап бирәсәкһегеҙ» мәғәнәһендә булған: «күллүкүм рағин үә күллүкүм мәсъүлүн ғән рағиййәтиһи» изге һүҙҙәр һәр кем өсөн бер тиң хөкөмдөр.

Ошоноң өсөн тәрбиәһе өçтөмә аманат ителгән ғаиләмә, балаларыма, ҡиәмәт көнөнә ҡәҙәр киләсәк тармаҡтарыма нәсихәт итеү һәм хәлдән килгән миҡдарҙа ядкәр ҡалдырыу маҡсаты менән, ошо нәсихәт китаптарын яҙҙым. Әгәр башҡалар уҡып, файҙа алһалар, беҙҙең өсөн ике мәртәбә файҙа буласаҡ. Уҡып ғәмәл итеүселәрҙең барыһын Йәнәб-и Алла бәхетле, донъя һәм әхирәттә бәхтиәр итһен.

ӨЙЛӘНЕҮ ҠАҒИҘӘҺЕ

1. Өйләнеүҙең маҡсаты тәбиғи хәжәтте үтәү һәм Рәсүл Әкрәм әфәндебеҙ хәҙрәттәренең өммәтен күбәйтеү, донья сәфәрендә һәр бер шатлыҡ һәм ауырлыҡтарҙы күтәрәсәк иптәш табыу, малды һәм ваҡытты исрафтан һәм шәриф динебеҙҙе зәғифләндереүҙән һаҡлау

булған өсөн бик йәш ваҡытта өйләнмәгеҙ, ваҡыты еткәс, уҙҙырмағыҙ, тәбиғәт ҡушҡан ваҡытта өйләнегеҙ.

2. Изге ҡатын донья тереклегендә иң ҡеүәтле таяныс, уҫал ҡатын әҙәм улы өсөн оло бәлә. Шуның өсөн, аласаҡ ҡатындарҙы бай йәки фәҡир булыуына ҡарамайынса, хөрмәтле ғаиләләрҙән эҙләгеҙ. Дөрөҫ һүҙле, яҡшы күңеллеләрҙе табырға тырышығыҙ. Бының өсөн ҡатындар һәм баш ҡоҙалар һүҙенә алданмайынса, күңелегеҙ һәм аҡылығыҙ менән матур уйлағыҙ.

3. Кейәүгә сығырға булһағыҙ, ир буласаҡ кешенең аҡсаһынан элек холҡон, ҡәбиләһенән алда динен, матурлығынан элек һөнәрен һорағыҙ һәм үҙегеҙгә тиңдәш булғандарын ихтыяр итегеҙ (һайлап алығыҙ).

4. Күркәм тормош мөхәббәткә, мөхәббәт тәбиғәт берлегенә бәйләнгән өсөн тормош иптәшегеҙ менән тәбиғәтегеҙ тура килгәненә иғтибар итегеҙ, йәғни ни ҡәҙәр ауыр булһа ла тәбиғәтегеҙгә оҡшаш кешеләрҙе табырға тырышығыҙ[5].

ИР ӘҘӘБЕ

5. Ҡатындарығыҙ ҡайғы һәм шатлыҡ ваҡытында иптәш һәм тормошоғоҙҙа юлдашығыҙ булған өсөн уларҙы ихлас күңел менән һөйөгөҙ. Урындарҙың рәхәте гел сәскә йәки төрлө зиннәттәр менән түгел, изге ҡатындар менән булыр. Быны яҡшы белегеҙ.

6. Ҡатындарығыҙға донья һәм дин кәрәктәрен өйрәтегеҙ. Тура юл менән йөрөүҙәренә һәр ваҡыт ярҙам итегеҙ. Аҡылдарын һәм диндәрен камиллаштырыу һәм сәләмәт тотоу өсөн тырышығыҙ. Уларға шәфҡәтле һәм асыҡ йөҙлө булығыҙ. Уларҙың ихлас мөхәббәттәренә ҡаршы хыянат итмәгеҙ. Хөрмәттәрен юҡҡа сығармағыҙ. Хәдис шәрифтәр бойорғанса мөнәсәбәт ҡороғоҙ.

7. Ашау-эсеү, кейем-һалым кеүек нәмәләрҙә яҡшы итеп хаҡтарын үтәгеҙ. Көстәре етмәҫлек хеҙмәт менән көсләмәгеҙ. Золом итмәгеҙ, ҡул күтәрмәгеҙ[6]. Яҡшы йәки яман булһағыҙ ҙа, уларҙы ҡол, тик һеҙҙе риза итер өсөн яратылған кеше тип иҫәпләмәгеҙ.

---

[5] Беҙҙең быуаттың бер табибы үҙенең рисаләһендә тәбиғәте тулыһынса тура килмәгән кеше менән өйләнешергә кәңәш иткән.

[6] Лә тәрфәғ ғәсакә ғән әһликә. Әй ғәлә әһликә. Йәғни, таяғыңды ғаиләңә күтәрмә, ләкин күренеп торһон.

8. Ғаилә башлығы булһағыҙ ҙа ҡатынығыҙ холоҡһоҙлоҡ күрһәткәндә сабыр итегеҙ, һәр ваҡыт миһырбанлы булығыҙ. Уларҙы асыу һәм көс менән түгел, ә шәфҡәтлек менән еңегеҙ.

9. Ҡатындарҙың алдаҡсы һәм хәйләкәр, мәкерле булыуының төп сәбәбе ирҙәрҙер. Уның холҡон боҙоусы, ысын кешелектән сығарыусы ла ирҙәрелер. Шуның өсөн ҡатынығыҙҙы тәрбиәләгәндә уларҙы алдаҡсы, мәкерле һәм фәлән тип һөйләмәгеҙ. Иң тәүҙә үҙегеҙ яҡшы булығыҙ, һуңынан ҡатындарығыҙға яҡшы тәрбиә бирегеҙ. Ҡатындарығыҙ һис шөбһәһеҙ яҡшы булыр. Ирҙәр боҙоҡ булмаһа, ҡатындар яҡшы булыр.

ҠАТЫН ӘҘӘБЕ

10. Ирегеҙҙең хосусан йорт эсендәге хеҙмәттәрен гүзәл һәм рәхәтләнеп эшләгеҙ. Әмерҙәренә итәғәтле булығыҙ. Тыйған әйберҙәренән йыраҡ торогоҙ. Һытыҡ йөҙ менән ҡарышмағыҙ. Өндәшмәй үпкәләп йөрөмәгеҙ. Юҡ-бар нәмә өсөн мығырҙамағыҙ һәм ыңғырашмағыҙ. Ҡаршы һүҙ ҡайтармағыҙ. Ир хәтерен ҡалдырырлыҡ эш эшләмәгеҙ. Уның рөхсәтенән тыш өйҙән сыҡмағыҙ.

11. Оялсан, әҙәпле, намыҫлы булығыҙ. Ирғә гүзәл мөнәсәбәттә булығыҙ. Хөрмәтенә кәмселек килтермәгеҙ. Вәғәҙәләрен юҡҡа сығармағыҙ. Серҙәрен фашламағыҙ. Малдарын исраф итмәгеҙ. Уларҙың рөхсәтенән тыш һис кемде янығыҙға саҡырмағыҙ. Кейем-фәлән өсөн артыҡ нәмә теләмәгеҙ.

12. Ирегеҙҙең ата-әсәһенә итәғәтле булығыҙ. Башҡа яҡындарын ҡарындаш иҫәпләгеҙ. Балалары булһа, ирегеҙ хәтере өсөн яҡын күрегеҙ.

13. Замана мәшәҡәттәренә ҡаршы торған ирегеҙгә ярҙам итегеҙ. Шатлыҡлы йәки хәсрәтле көндәрендә уның менән бергә булығыҙ. Был доньяның әсе-сөсөһөн уның менән уртаҡлашығыҙ. Уға һис бер ваҡыт ялған һөйләмәгеҙ. Күрше ҡатындарҙың: «Иремә ялған һөйләнем, белмәне», – тип әйтеүҙәренә алданмағыҙ. Белегеҙ, ҡатындың ялған бер һүҙе булһа ла, иренә һиҙелһә, ире күҙендә ғүмерлек хөрмәте бөтә.

14. Ҡатындарҙы мөхәббәтле күрһәтәсәк нәмә матурлыҡ түгел, гүзәл холоҡтор. Күп ҡатындарҙың матурлығы камил булмаһа ла, һәр кем алдында һөйкөмлө күренә һәм хөрмәтләп телгә алына. Шуның өсөн гүзәл холоҡло һәм миһырбанлы булығыҙ.

15. Асыулы йөҙлө булмағыҙ. Асыулы йөҙ менән бер кемгә лә күренмәгеҙ. Асыуланған ваҡытта һөйләшмәгеҙ, бигерәк тә башҡаларға яуап биреүҙән һаҡланығыҙ. Сөнки асыуланғанда яуап биреү асыуҙы көсәйтә. Асыуҙы баҫтырыу өсөн тәһәрәт алығыҙ. Мөмкин булһа, намаҙ уҡығыҙ.

16. Һәр кемдән хөрмәт көтөп тормайынса башҡаларҙың етешһеҙлектәрен кисерә белегеҙ. Һүҙегеҙҙе мөләйем тауыш менән һөйләгеҙ. Мөләйем һөйләргә ғәҙәтләнегеҙ. Һөйләшеү – олуғ камиллыҡ булған хәлдә, сабырлыҡ мәртәбәһенә ирешмәгәнен белегеҙ. Һүҙ йөрөтөүсе, ғәйбәт һөйләүселәрҙән һаҡланығыҙ. Ҡулығыҙҙан килгәнсе тиклем хәйерле эш эшләгеҙ. Һис булмаһа, боҙоҡлоҡ ҡылмағыҙ.

17. Эргәгеҙҙә булыусыларҙың холоҡтарын өйрәнегеҙ. Олоһона-кесеһенә айырмайынса ҡайғылы һәм шатлыҡлы ваҡыттарында бе-лештәрегеҙҙең ҡайғыһын уртаҡлашығыҙ, йыуатығыҙ. Ауырыу һәм хәсрәт менән яфаланғанда сабырлы булығыҙ. «Бәлки шулай булыуы хәйерлелер», – тип күңелегеҙҙе баҫтырығыҙ һәм хәйерле булыуы өсөн Йәнәб-и Аллаһыға доға ҡылығыҙ.

18. Өй эштәрен һаранлыҡ менән исраф уртаһында булған ғәҙеллек менән ҡылығыҙ. Хеҙмәтселәргә бик ҡаты ла һәм бик йомшаҡ та булмағыҙ. Үҙегеҙ яҡшы һәм тоғро булһағыҙ, хеҙмәтселәрегеҙ ҙә итәғәтле булыр һәм тырышып хеҙмәт итерҙәр.

19. Ашхана менән тулыһынса үҙегеҙ идара итегеҙ. Әсбаптарығыҙ таҙа, тәртипле, һәр әйбер үҙ урынына ҡуйылыуына иғтибар итегеҙ. Баҡыр һәм еҙ самауырҙарығыҙҙы һәр ваҡыт таҙартып тороғоҙ. Бындай һауыттарҙа аштарҙы оҙаҡ һаҡламағыҙ.

20. Һәр көн иртә менән өйҙәге әйберҙәрҙең туҙанын ҡағығыҙ. Сүптәрҙе һеперегеҙ, лампа һәм шәмдәл кеүек әйберҙәрҙе таҙартығыҙ. Китаптарҙағы туҙандарҙы һөртөгөҙ.

21. Юғалтмаҫ өсөн аш-һыу әсбәптәрен, шулай уҡ кейем-һалымдың барыһының иҫәбен белегеҙ. Бындай әйберҙәр күп булһа, һәр береһен төрҙәренә күрә дәфтәрҙәргә теркәгеҙ. Һәр әйберҙе билдәле, тейешле ергә урынлаштырығыҙ, кәрәк булғанда шунан алығыҙ, эше бөткәс, урынына ҡуйығыҙ.

22. Кер әсбәптәрен ҡарап сығығыҙ, һәр береһенең иҫәбен зиһенегеҙҙә тотоғоҙ. Һәр төрлө әйберҙәрҙе һөртөр өсөн, мөмкин булһа, үҙенә махсус әйбер тотоғоҙ.

23. Кипкән керҙе матур итеп тәңкләгеҙ һәм тейешлесә урынлаштырығыҙ. Йыртыҡтары булһа, ҙурайыуын көтмәйенсә, тиҙ генә ямағыҙ, һүтелгәндәрен тегегеҙ.

24. Әгәр Йәнәб-и Аллаһ балалар бирһә, уларҙы иғтибар менән тәрбиә итегеҙ. Яҡшылыҡ һәм әҙәп өйрәтеп, күркәм тәбиғәткә ғәҙәтләндерегеҙ, холоҡтарын матурлағыҙ, өҫ-баштарынан артыҡ аҡылдарын тәрбиәләгеҙ.

25. Бала күплегенә ауырһынмағыҙ. Илағандары һәм тауышланғандары өсөн асыуланмағыҙ. Улар Йәнәб-и Аллаһ бәндәләре икәнен хәтерләп, тырышлыҡ һәм һөйөнөс менән тәрбиәләгеҙ. Ураҙалар тотоп, хажға барып хасил булмаған сауаптар, бала тәрбиәһенән хасил булыуы ихтимал. Бала мәшәҡәттәрен күтәреү арҡаһында әхирәт ҡурҡынысынан именлек табылыр.

26. Мөмкин булһа, балағыҙҙы йылы һыу менән көн һайын ике мәртәбә йыуындырығыҙ. Һуңынан яҡшылап һөртөгөҙ. Артыҡ тирләмәһен, баланың үҫеүенә зарар бирмәһен, ҡан хәрәкәтен тотҡарламаһын өсөн ҡат-ҡат әйберҙәргә урамағыҙ, тар һәм ҡыҫтау кейем кейҙермәгеҙ һәм һис биләмәгеҙ.

27. Балалар яҡшы һауаға мохтаж булғандары өсөн йоҡо бүлмәләрен мөмкин ҡәҙәр боҙоҡ һауалы тотмағыҙ, өҫтәрен ҡапламағыҙ. Зарур булмаһа, бигерәк тә ҡалын әйберҙәрҙән өҫтәренә себенлек ҡормағыҙ. Бишеккә һалып тирбәтмәгеҙ. Тирбәтеү бала өсөн зарур түгел.

28. Тәҙрә һәм ут яҡтыһына ҡаратып ятҡырғанда күҙҙәре салышмаһын өсөн ҡырын итеп түгел, тура ятҡырығыҙ. Үтәнән-үтә ел йөрөгән ергә ҡуймағыҙ.

29. Алты айға тиклем һөттән башҡа ризыҡ бирмәгеҙ. Унан һуң аҙлап һурпа биреү дөрөҫ булыр. Тештәре сыҡмаҫ борон ит ашатмағыҙ. Мөмкин булһа, ит ашарға ғәҙәтләндермәгеҙ, сәйнәп ашатмағыҙ.

30. Имеҙгәндә һөтөгөҙ боҙолмаһын өсөн һуған, һарымһаҡ кеүек әйберҙәр ашамағыҙ. Борос, горчица, керән кеүек еҫле әйберҙәрҙе күп ҡулланмағыҙ. Ҡәһүә һәм сәйҙе һаҡланып эсегеҙ. Әммә, зинһар, иҫерткес эсмәгеҙ. Иҫерткес – баланың холҡо һәм сәләмәтлеге боҙолоуының беренсе сәбәбе була.

31. Балаларығыҙҙы ғәҙәттән тыш иркәләтмәгеҙ. Һәр әйберҙе уларҙың ихтыярына һалып ҡуймағыҙ. Уларҙы ҡаршы һөйләргә, һүгергә өйрәтмәгеҙ, йәғни улар алдында үҙегеҙ ҡарышмағыҙ, уларға яман һүҙҙәрҙе насар күреүсе булып күренегеҙ. Һеҙ шулай булһағыҙ, улар ҡарышырға һәм кеше һүгергә өйрәнмәҫ.

32. Балаларығыҙҙы баһадирлыҡ рухында тәрбиәләгеҙ, ҡурҡмаҫҡа ғәҙәтләндерегеҙ. Ен-пәрей һәм башҡа бының кеүек нәмәләр һөйләп,

ғүмере буйынса ҡурҡаҡ буласаҡ дәрәжәлә ҡандарын боҙорға сәбәп булмағыҙ. Бәғзе кешеләр бүлмәлә яңғыҙ йоҡларға йәки ауыл ерендә соҡор төбөндә булған мунсаға яңғыҙ кереп йыуыныпсығырға ҡурҡа. Быны сәбәбе иһә йәш ваҡыттарында әсәләре тарафынан ҡандары боҙолоуылыр. Шуның өсөн һеҙ балаларығыҙҙы былай әйберҙәргә ғәҙәтләндермәгеҙ.

АТА ӘҘӘБЕ

33. Балаларығыҙҙы тәрбиәләргә иң кескәй саҡтарынан башлағыҙ. Уларҙың күңелдәренә күркәм холоҡ орлоҡтары сәсегеҙ. Кешелеклелек һәм изгелек нисек булыуын аңлатығыҙ, урынына ҡарап бер аҙ йомшаҡ һәм ваҡытына ҡарап бер аҙ ҡатылыҡ та күрһәтегеҙ, ләкин ҡурҡып түгел, тулыһынса дөрөҫ эшләүен аңлап, һүҙегеҙ буйынса ғәмәл итеүсе булыуҙары менән ғорурланығыҙ.

34. Балаларығыҙҙың үҙҙәрен һәм уларҙың күҙ алдында башҡаларҙы һүкмәгеҙ. Әгәр кешегә яман һүҙ әйткәнен ишетһәгеҙ, ҡаршы булығыҙ, һүгергә өйрәнмәһендәр.

35. Балаларығыҙ алдында үҙегеҙҙе хөрмәтле тотоғоҙ, улар һеҙҙән ғорур булырға өйрәнһендәр, шуның арҡаһында ғаилә эсендә татыулыҡ һәм мөхәббәт хөкөм һөрөр. Уларға һис бер ваҡытта ялған һөйләмәгеҙ, уларға яман доға ҡылмағыҙ. Бындай нәмәләр уларҙы яман һөйләргә өйрәтеү була, атаның хөрмәтен кәметә.

36. Ҡатынығыҙ тәрбиәләргә башлаһа, уларҙың араларына инмәгеҙ. Һеҙ тәрбиәләгәндә ҡатынығыҙ ҙа аралашмаһын. Бындай эш тәрбиә түгел, бәлки тәрбиәһеҙлектер. Сөнки бындай хәлде күргән бала үҙен ҡыйырһытылған тип уйлар, иркәләргә өйрәнер, һис бер тәрбиә алмай ата менән әсә араһында бер-береһенән ҡасып, ошаҡлап йөрөр.

37. Был донъяла кешеләрҙең ҡиммәте тик үҙ тырышлыҡтары менән булыуын һәм һәр кем үҙ эшен үҙе күрергә бурыслы икәнен балаларығыҙға аңлатығыҙ. Кешегә таянып һәм тик бәхет һәм хәйер-доғаларға ышанып торорға өйрәнмәһендәр.

38. Иман һәм дин хөкөмдәрен, фарыз, важиб[7] һәм харамдарҙы өйрәтегеҙ, ғәмәлдәрҙе ҡылдырырға ғәҙәтләндерегеҙ (Дини тәрбиәне йәш сағында алған бала ҙурайғас та юғалмаҫ).

---

[7] Важиб – үтәлергә тейешле дини эш.

39. Балаларығыҙға файҙалы маҡсаттар хасил итеүҙә ярҙам бирегеҙ, мөмкин булһа, был юлда аҡса ҡыҙғанмағыҙ. Уларҙы кеше ишектәренә йөрөргә, хәйерһеҙ эш эшләргә мәжбүр итмәгеҙ.

40. Балаларығыҙ өсөн мал йыйып та тәрбиәләренә иғтибарһыҙ ҡалмағыҙ, малды уларҙың тәрбиәһе юлында сарыф итегеҙ. Бөтмәй торған мираҫ – гүзәл тәрбиә биреү икәнен белегеҙ. Дөрөҫ тәрбиә булмаһа, балалар өсөн донъя тулы алтын ҡалһа ла файҙаһы булмаҫ. Тәрбиәһеҙлектәре – бәхетһеҙлектер, уның өҫтөнә мираҫ итеп ҡалған алтындар икенсе бәхетһеҙлек булыр.

41. Балаларығыҙҙы мәҙрәсәгә ебәреп, үҙегеҙ уларҙың хәлен белешмәй тормағыҙ. Даими хәлдәрен күҙәтегеҙ, бөтәһен дә күҙ уңында тотоғоҙ. Хатта китап, яҙыу әсбаптарына тиклем аңлап, белеп тороғоҙ.

42. Ихтыяждарын үтәгәндә һәм кәрәктәрен етештергәндә бөтәһен дә бер тигеҙ күрегеҙ. Бүләк биргәндә барыһына ла тигеҙ бирегеҙ. Бындай нәмәләр уларға ғәҙеллек һәм инсафлыҡ өйрәтеү була. Берәһенә йәшереп бер нәмә биреп: «Һаҡ бул, туғандарың белмәһен!» – тип әйтеүҙән һаҡланығыҙ. Сөнки былай итеү уларға йәбер һәм золом, алдау һәм хыянат кеүек нәмәләргә өйрәтеү, һаранлыҡ һәм үҙ-үҙен һөйөү кеүек боҙоҡлоҡ орлоҡтарын күңелдәренә сәсеү була.

43. Көстәре етәрлек булғас, балаларығыҙға эштәрегеҙҙе һәм һөнәрҙәрегеҙҙе өйрәтегеҙ. Фекерҙәрегеҙ менән таныштырығыҙ. Донъя көтөү өсөн уларҙың күҙҙәрен асығыҙ. Тормош ҡағиҙәләрен аңлатығыҙ. Хеҙмәтселәрегеҙ менән түгел, үҙегеҙ менән бергә йөрөтөгөҙ. Ашау-эсеү ваҡытында күҙ уңында тотоғоҙ. Зиһендәрен асырлыҡ нәмәләр һөйләгеҙ һәм нисек булһа ла аҡылдарын нурландырығыҙ. Кәсеп һәм һөнәрҙәр менән дуҫлаштырығыҙ. Ваҡыты еткәс, изге ғаилә ағзалары менән өйләндерегеҙ.

44. Балаларығыҙҙы кеше итеп иҫәпләгеҙ, уларҙың әҙәм булыуҙарын теләгеҙ. Әсәләре менән гүзәл һәм шәриғәт әҙәбе буйынса мөнәсәбәттә булығыҙ. Бала мөхәббәте ата менән әсә араһында уртаҡ икәнен балаларығыҙға ғәмәлдәрегеҙ менән белдерегеҙ. Әгәр улар һеҙҙән бындай нәмәләрҙе күреп үҫһәләр, үҙҙәре һеҙҙән алған тәрбиәләре арҡаһында үҙ ҡатындары менән дә гүзәл тормош көтөрҙәр һәм үҙ балаларын тәрбиәләгәндә кәмселектәр күрһәтмәҫтәр.

45. Ваҡыты еткәс, әҙәп ҡағиҙәләре менән таныштырығыҙ. Ҡөрьән шәрифте өйрәтегеҙ. Көсөгөҙ еткәнсе нәфәҡә[8] бирегеҙ. Тәрбиәләгеҙ,

[8] Нәфәҡә – йәшәү өсөн кәрәк булған мал, аҡса.

донъяла йәшәү өсөн кәрәкле кәсеп һәм һөнәрҙәрҙе ярптып өйрәтегеҙ. Күңелдәренә көс бирегеҙ, олуғ кешеләрҙең тормоштары тураһында һөйләгеҙ.

46. Ҡыҙҙарығыҙҙы камил иғтибар менән уҡырға, яҙырға өйрәтегеҙ, мәктәптәргә ебәрегеҙ. Дин һәм донъя кәрәктәрен, өй тәрбиәләүҙе өйрәтегеҙ. Ваҡыты еткәс, тик байлыҡҡа ғына ҡарап, тәрбиәһеҙ, үҙҙәренә тиң булмаған ҡарттарға түгел, тәрбиәле, гүзәл тәбиғәтле кешеләргә тапшырырға тырышығыҙ. Туй һәм йыһаз өсөн артыҡ мәшәҡәтләнмәгеҙ. Тәрбиәле булыу кеүек бөйөк йыһаз һәм шөһрәтле туй һис табылмаҫ.

ТЫРЫШЛЫҠ ҠАҒИҘӘҺЕ

47. Тәрбиәләнмәгән һәм эшләнмәгән ерҙә ғәҙәттә булғандарынан башҡа бер нәмә лә етешмәгән кеүек эшһеҙ тороусы әҙәм балалары ла бер файҙа килтермәйҙәр. Шуның өсөн донъяла мәңге торасаҡ, әхирәткә иртәгә китәсәк кеше кеүек тырышып йәшәгеҙ.

48. Йәнәб-и Аллаһ ғәмәл менән бойорған һәм ғәмәлгә күрә яза (бүләк) бирергә вәғәҙә иткән. Бәндәнең вазифаһы – Аллаһы Тәғәлә үҙе бойорған әмерҙәрен башҡарыу өсөн булған өсөн, өҫтөгөҙгә төшкән ғәмәлдәрҙе ихлас һәм тырышлыҡ менән үтәгеҙ. Улар ҡабул була йәки булмаясаҡ, Йәнәб-и Аллаһтың бәндәләрҙең ғибәҙәттәренә һис мохтаж түгел тип һөйләү, ялҡаулыҡҡа быларҙы сәбәп итеү кеүек нәмәләр менән шөғөлләнмәгеҙ. Сөнки бындай нәмәләр бәндәнең вазифаһы түгелдер.

49. Һис бер нәмәһе юҡ кеше фәҡир түгел, һөнәре һәм тырышлығы юҡ кеше фәҡирҙер. Үҙе өсөн тырышҡан кешегә эш һәр ваҡыт ярҙам итер. Тырыш кеше – матур йәшәр, ялҡау кеше – аслыҡтан үлер. Был донъяның тормошо һәр кемдең үҙ ғәйрәтенә аманат ителгән. Шуның өсөн донъяла тороу һәм көн үткәрер өсөн һис кемгә ышанмайынса, үҙ ғәйрәтегеҙгә өмөт итегеҙ һәм үҙегеҙ өсөн үҙегеҙ тырышығыҙ.

50. Ризыҡ ни ҡәҙәре бүленгән һәм билдәләнгән булһа ла, уны эҙләү һәм теләү бәндәләргә бойоролғандыр. Шуның өсөн үҙ ризығығыҙҙы үҙегеҙ эҙләгеҙ. Һис кемгә күктән алтын яуғаны һәм ерҙә үлән үҫкән кеүек үҫеп торғаны юҡтыр.

51. Зирәк булһағыҙ, зирәклеккә ышанып, йәки һөнәрле булһағыҙ, һөнәргә таянып, эшһеҙ һәм хәрәкәтһеҙ тик ятмағыҙ. Сөнки тыры-

шыу күрелмәгән һәм хәрәкәт ителмәгән хәлдә, зирәклек һәм һөнәрҙән файҙа хасил булмай.

52. Шәриғәт ҡушҡандан тыш ялҡаулыҡ һәм нәфсе артынан йөрөү әҙәм балаһына ауырыу килтерә, тәбиғәтен боҙа һәм фәкирләндерә. Шуның өсөн бер ваҡытта ла эшһеҙ тормағыҙ, ялҡаулыҡ һәм шөһрәт әсире булмағыҙ. Аҡылығыҙҙы буш һәм эшһеҙ аҫрамағыҙ.

53. Донъяла үткән көндәрегеҙҙә, әхирәттә файҙаһы тейәсәк ғәмәлдәргә иғтибар итегеҙ. Яҡшы белегеҙ, донъяла туҙан ҡәҙәр изгелек иткән кеше әхирәттә яҡшы яза (бүләк) күрер, туҙан ҡәҙәр уҫал ғәмәл иткән кеше әхирәттә уҫал яза күрер. Һәр кемдең ғәмәле әхирәттә билдәле булыр, һәр ғәмәлдең язаһы (әжере) ҡаршы килеп алыр.

54. Донъя сәфәрендә булған ваҡытта үҙегеҙгә кәрәкле эштәрҙе туҡтатып тормағыҙ. Сөнки донъя ел тиҙлеге менән үтер, вафат көнөнә тиклем файҙалы эштәр өсөн тырышығыҙ, һис ялыҡмағыҙ. Үҙегеҙҙән һуң матур исем ҡалдырыу өсөн эшләгеҙ. Сөнки әҙәм балаһы вафат булғас та матур исеме вафат булмайынса мәңге ҡалыр.

ҺӨНӘР ҺӘМ СӘНҒӘТ ӘҘӘБЕ

55. Эшегеҙҙе ашыҡмайынса, матур һәм тейешлесә, һәр нәмәһен үҙ ваҡытында эшләгеҙ. Фекерегеҙҙе боҙасаҡ әйберҙәрҙән һаҡланығыҙ һәм саралар күрегеҙ. Бер эште башлағас, матурлап тамамларға тырышығыҙ. Сөнки эште башлап юлда ҡалдырыуға ҡарағанда, һис башламай тороу тағы ла хәйерлерәк.

56. Бер сәғәт эсендә бер нисә төрлө эште башламағыҙ. Сөнки былай итеү башланған эштәрҙең һәр береһенән мәхрүм ҡалыуға сәбәп була. Башланған эште шатлыҡ һәм ихласлыҡ менән ялыҡмай дауам итегеҙ.

57. Бөгөн бөтәсәк эште иртәгә ҡалдырмағыҙ. Сөнки иртәгә тағы үҙенә кәрәк эштәре буласаҡ. Бөгөнгө эште иртәгә ҡалдырһағыҙ, бөгөнгө көнөгөҙ бушҡа уҙыр, иртәгәһе көн ике төрлө эш йыйылып, ауырлыҡ килтерер. Һәр көн эш бөтөп барһа, үҙегеҙгә рәхәт булыр.

58. Эшегеҙ ҡыҫҡа ваҡыт эсендә тамамланмауына түгел, гүзәл һәм хуш, таҙа һәм тәртипле булыуына иғтибар итегеҙ. Тәртипле эш ваҡытты бушҡа үткәрмәй һәм үкендермәй. Халыҡ ни ҡәҙәр ваҡыт эсендә тамамланыуына түгел, яҡшы булыуына иғтибар итә.

59. Эште иғтибар менән башлағыҙ. Сөнки башы яҡшы булған эштәр аҙағында ла яҡшы булыр. Башы боҙоҡ булған эштәрҙең аҙағы ла матур булмай.

60. Эштәрҙе кеше күрһен һәм маҡтаһын өсөн түгел, файҙаһы булһын өсөн эшләгеҙ. Файҙалы эш бөгөн булмаһа ла, бер ваҡыт күҙгә күренер һәм аҡыл эйәләре тарафынан баһаланыр.

61. Ваҡытығыҙҙы мөмкин ҡәҙәр ғәмәлегеҙгә бүлегеҙ, көсөгөҙҙән артыҡ эштәргә көсәнмәгеҙ. Был ауырыуға сәбәп була. Эшегеҙҙән ялыҡмағыҙ, шатланығыҙ. Күңел ҡайтарасаҡ фекерҙәрҙе сығарығыҙ. Эшләгеҙ һәм файҙа өмөт итегеҙ.

62. Эшләгәндә һуңынан киләсәк файҙалар хаҡында фекер йөрөтөгөҙ. Сөнки был шатлыҡ килеүгә сәбәп була. Шатлыҡлы эш, ни ҡәҙәр ауыр булһа ла, еңел күренә.

63. Һөнәрегеҙҙе көндән-көн арттырығыҙ. Бөгөнгө хәлгә ризалыҡ һәм көндән-көн түбән ҡалыуҙан һаҡланмау – характерһыҙ һәм һиммәтһеҙ кешеләрҙең ғәҙәтелер.

КӘСЕП ӘҘӘБЕ

64. Уҡыуығыҙҙы тамамлағас, донъяла йәшәү өсөн үҙегеҙгә яраҡлы берәй кәсеп һәм һөнәр һайлағыҙ. Бер төрлө һөнәр һәм кәсепте тулыһынса өйрәнмәйенсә, башҡалары менән шөғөлләнмәгеҙ.

65. Кәсебегеҙҙең аҙлығынан йәки күп файҙа күрә алмауығыҙҙан оялмағыҙ. Тырышҡандан һуң файҙа аҙлығы ғәрлек түгел, ялҡаулыҡ һәм кәсеп итә белмәү ғәрлектер.

66. Һайлаған һөнәрегеҙҙә дөрөҫ һүҙле һәм ышаныслы, шат һәм аҡыллы, саралы һәм пак булығыҙ. Көндән-көн эшегеҙҙе яҡшыртырға һәм халыҡ иғтибарына кәсеп итергә тырышығыҙ. Хыянат итмәгеҙ һәм ялған һөйләмәгеҙ. Өлгөрә алмаған көнгә вәғәҙә итмәгеҙ, әйткән вәғәҙәгә ҡаршы сыҡмағыҙ.

67. Әгәр игенселек менән шөғөлләнһәгеҙ, игенселек ғилемен белегеҙ, был турала яҙылған рисәлә һәм китаптарҙы уҡығыҙ. Кәрәкле тәжрибәләрҙе өйрәнегеҙ, файҙалы орлоҡтарҙы табып сәсегеҙ. Ер алыпһатыу, хеҙмәтселәр яллау хаҡында булған ҡанундарҙы белегеҙ.

68. Сауҙагәр булһағыҙ, сауҙа хаҡында булған ҡанундар менән танышығыҙ. Эштәрегеҙҙе тәртипле йөрөтөгөҙ. Зарар менән файҙа юлдарын айырығыҙ, үҙегеҙгә зарар һәм башҡаларға хыянат итмәгеҙ. Хаҡы арзан тип кәрәкһеҙ нәмәләр алып ҡуймағыҙ. Сифатһыҙ

әйберҙәрҙе һатмағыҙ. Аҙ булһа ла табышты ебәрмәгеҙ. Асыҡ йөҙлө булығыҙ. Үлсәгәндә ғәҙел булығыҙ. Шәриғәт бойорғанса ғәмәл ҡылығыҙ, файҙаһы әҙ булһа ла бәрәкәте күп булыр.

69. Бер кешегә хеҙмәт итһәгеҙ, хеҙмәтегеҙҙе тоғро башҡарығыҙ. Дөрөҫ һүҙле, ихлас ғәмәлле һәм башлыҡтарығыҙға итәғәтле булығыҙ. Хыянат итмәгеҙ, выждан һәм хөрмәтегеҙгә ҡаршы эшләмәгеҙ.

70. Башҡаларға хеҙмәт итһәгеҙ, кейем-һалымда улар менән бер тиң йөрөмәгеҙ. Ҡатындарығыҙҙы артыҡ кейендермәгеҙ. Донъяла ярышырлыҡ кеше бөтмәйәсәк булған өсөн, зиннәт һәм кейем тип ярышмағыҙ, ҡатындарығыҙҙы ла ярыштырмағыҙ, әгәр аҡсағыҙ ҡулланыуҙан артһа, аҙмы-күпме булһа ла ҡара көнгә һаҡлағыҙ. Ни ҡәҙәр бәхетле булһағыҙ ҙа, киләсәктә булыуы ихтимал ҡара көндәр өсөн әҙер булығыҙ.

ИҠТИСАД (ТОТА БЕЛЕҮ)

71. Аҡсаһы һәм дәүләте күп кеше бай түгел, иҡтисады булған кеше бай була. Шуның өсөн файҙаһыҙ ерҙәргә, харам урындарға бер тин булһа ла аҡса сарыф итмәгеҙ. Бындай урындарға сарыф итәсәк аҡсаларҙы янығыҙҙа һаҡлағыҙ, йыйығыҙ, киләсәктә зарары булмаҫ.

72. Өй идараһында булған аҙ ғына бурыс та, кейемдәрҙә булған йыртыҡ кеүектер. Ваҡытында күрелеп ямалмаһа, һаман ҙурайыр. Шуның өсөн көтәсәккә нәмә алмағыҙ, әгәр зарур булып алынһа, аҡсаһын ашығып тапшырырға тырышығыҙ. Өҫтөгөҙгә бурыс өймәгеҙ. Әҙәм балаһын ваҡытһыҙ ҡартайтасаҡ нәмәләрҙең береһе – бурыс.

73. Аҡсаның ҡиммәтен, нәмәнең хаҡын яҡшы белегеҙ. Һатыуалыу ваҡытында алданмағыҙ. Кәрәк нәмәне, мөмкин булһа, үҙегеҙ ҡарап алығыҙ. Кәрәкмәгәндәрен арзанлығына ҡыҙығып йәки тик йыһаз булғаны һәм матурлығына ҡарап һатып алмағыҙ. Бындай әйберҙәрҙе алыу ни ҡәҙәре арзан хаҡлы булһа ла ҡиммәттер.

74. Керем һәм сығымдарығыҙҙы бер дәфтәргә яҙығыҙ һәм һәр ваҡыт был дәфтәрҙе күҙ алдында тотоғоҙ. Бындай дәфтәрҙәр иҡтисад аршины һәм сара үлсәүе булыр. Сөнки кеҫәһенән сыҡҡан аҡсаларҙы күреп торғанда, кәрәкмәгән урындарға биреүҙән һәр кем һаҡланырға теләй.

75. Сығымдарҙы килемдәрҙән артыҡ итмәгеҙ, ҡара көн өсөн һәр айҙа аҙмы-күпме булһа ла, кеҫәгеҙгә беректерә барығыҙ. Был күңелгә

рәхәтлек килтерер һәм тырышлыкҡа сәбәп булыр. Сығым артыҡ булһа, күңелгә хәсрәт була һәм ҡанды боҙа.

76. Зарур булмаһа, бурысҡа алмағыҙ. Мәжбүр булмаһа йәки яҡшы белмәгән кешеләргә бурыс бирмәгеҙ. Бигерәк тә халыҡ араһында кейенеп, күкрәк киреп йөрөүселәргә һәм ҡорһаҡтарын ҡунаҡ итеүселәргә, ҡатындарын дәрәжәләренән тыш кейендереүселәргә бер тин дә бирмәгеҙ.

77. Вәғәҙәләшкән ваҡыт еткәс, аласағығыҙҙы уйнап-көлөп түгел, ысын һүрәттә һорағыҙ. Бирәсәгегеҙҙең ваҡыты етеп, бирергә көсөгөҙ булмаһа, матур итеп сәбәбен аңлатығыҙ, ғәфү үтенегеҙ.

ТЕЙЕШЛЕ САРА

78. Ваҡытты ҡуллана белгән кеше малды сарыф итә белә, йәғни бер минут ваҡытты ла бушҡа үткәрмәгән кеүек, бер тин аҡсаны ла урынһыҙ ергә ебәрмәй. Шуның өсөн ваҡытығыҙҙы һәм малығыҙҙы исраф итмәгеҙ, уйлап эшләгеҙ. Ахмаҡ кешеләр кеүек аҡсағыҙҙы һәм ваҡытығыҙҙы донъяла һәм әхирәттә файҙаһы булмаған нәмәләргә исраф итмәгеҙ.

79. Мал ни ҡәҙәр күп булһа ла, ғүмер ни ҡәҙәр оҙон булһа ла, уйлап эшләмәһәң, яҙ көнөнөң ҡары кеүек ирер бөтөр, исеме лә, эҙе лә ҡалмаҫ. Тейешле сара күрелһә, аҙ ғына мал да бәрәкәтле, ҡыҫҡа ғына ғүмер ҙә файҙалы булыр. Ошоноң өсөн планлы донъя көтөгөҙ. Планлы йәшәгеҙ. План менән эш итегеҙ.

80. Исраф иң хөрмәтле ғаиләләрҙе лә боҙа, иң бай өйҙәрҙе лә юҡҡа сығара, иң бөйөк урындарҙан түбән төшөрә һәм иң шөһрәтле фамилияларҙы харап һәм фәҡир итә. Шуның өсөн исраф итеүҙән бик һаҡланығыҙ, һәр эшегеҙҙә иҫәпле булығыҙ.

81. Планлы кешенең малы аҙаймаҫ. Һаран кеше ас ҡалыр. Исраф итеүсе ауырыр, фәҡир булыр. Шуның өсөн аҡса сарыф итеүҙә һаран дәрәжәһенә төшмәгеҙ. Ләкин исраф та итмәгеҙ. Иҫәпле һәм планлы булығыҙ.

82. Фәҡир булған хәлдә бай булып күренмәгеҙ. Бай булған хәлдә, фәҡир һүрәтендә йөрөмәгеҙ. Булғанығыҙ кеүек күренегеҙ, күренгәнегеҙ кеүек булығыҙ. Үҙегеҙҙән ҡаласаҡ ҡатындарығыҙҙың ирҙәре өсөн мал йыймағыҙ, ошо һүҙҙәр менән ғәмәл ҡылыу тейешле сара була.

83. Мал – донъя тормошо өсөн зиннәт һәм әхирәт мәртәбәләрен кәсеп итергә сәбәптер. Шуның өсөн малығыҙҙы үҙегеҙгә донъяла шәрәф килтерәсәк һәм үлгәс, матур исем менән иҫкә алдырасаҡ урындарға сарыф итегеҙ.

84. Әгәр мал Аллаһы Тәғәлә хәҙрәте бойорған рәүештә сарыф ителмәһә, бәндәне аҙаштырырға сәбәп була. Шуның өсөн малдың затын һөймәгеҙ, Аллаһы Тәғәлә хәҙрәте риза булмаған урындарға сарыф итмәгеҙ.

85. Бәндәнең Аллаһы Тәғәлә хәҙрәтенә тоташтырасаҡ дине һәм әҙәбе, ғилеме һәм гүзәл холҡо, донъя тулы малы булһа ла файҙаһы булмаҫ. Шуның өсөн малығыҙ ни ҡәҙәр күп булһа ла, дин тәрбиәһе алығыҙ, әҙәпле һәм гүзәл холоҡло булығыҙ.

86. Малығыҙ менән файҙалы китаптар алығыҙ, мөғәллимдәргә вазифа бирегеҙ, үҙегеҙ һәм ғаилә хәжәттәрен башҡарығыҙ. Тейешле ерҙәргә Аллаһы Тәғәлә ризалығы өсөн ғәҙел саҙаҡа һәм һәҙиә бирегеҙ. Дин һәм милләт файҙаһына сарыф итегеҙ.

87. Аллаһы Тәғәлә риза булмаған урындарға, ахмаҡтар файҙаһына, насар урындарға, боҙоҡ холоҡло кешеләрҙең маҡтаныуҙарын ишетеү өсөн бер тин дә бирмәгеҙ. Бындай урындарға мал сарыф итеү әҙәм балаһының хөрмәтен ебәрә, иғтибарын юғалттыра, динен дә боҙа.

88. Донъяғыҙ тар булһа ла Аллаһы Тәғәләнең рәхмәтенән өмөтөгөҙҙө өҙмәгеҙ, иркен булһа, аҙғын һәм шәһүәт әсире булмағыҙ. Байлыҡ бер айлыҡ икәнен һәм күп бай фамилиялар аҙғынлыҡтары сәбәпле иң фәҡир булып ҡалғандарын иҫегеҙҙә тотоғоҙ.

89. Фәҡирлек ғәйеп һәм ғәрлек түгел, кәсеп итергә көс етешмәгәнлек һәм кәсеп закондарын белмәгәнлектер, башҡаларҙан һорап йөрөргә мәжбүр булыу ғәйептер. Шуның өсөн бер тарафтан фәҡирлек баш күрһәтһә, һеҙ ҙә икенсе яҡтан кәсеп итергә башлап, фәҡирлек менән көрәшегеҙ. Ғәйрәтегеҙ һәм Йәнәб-и Аллаһтың рәхмәте күләгәһендә фәҡирлекте еңеүегеҙ ихтимал. Нисек булһа ла, һорап йөрөмәҫлек ҡәҙәр ризыҡ табырға тырышығыҙ. Был турала, зинһар, иҫәпкә алығыҙ.

90. Бай булыу өсөн артыҡ ашыҡмағыҙ. Аҡса затын һөймәгеҙ. Тота белеп тотһаң, аҙ байлыҡ та етә. Ләкин кешеләргә йөҙ һыуы түкмәҫ ҡәҙәр көс хасил итер өсөн, арыҫландан ҡасҡан кеше кеүек, ашығығыҙ.

91. Тырышып-тырышып та етәсәк дәрәжәлә байлыҡ хасил булмаһа, өмөтһөҙләнмәгеҙ. Холоҡ һәм фиғелдәрегеҙҙе төҙәтергә тыры-

шығыҙ. Холоҡтоң төҙөк булыуы – үҙе олуғ байлыҡтыр. Байлыҡ менән табылмаған хөрмәт һәм матур исемдәр күркәм холоҡ арҡаһында табылыр.

92. Аҡса затын һөйөү – иң ҡаты фәҡирлектер. Әҙәм балаһы аҡсаһыҙ фәҡирлеккә сабыр итер, әммә аҡса һөйөү фәҡирлегенә сабыр итә алмаҫ. Әгәр әҙәм балаһы аҡса һөйөү фәҡирлеге менән ауырыһа, бөтөн тормошо хәсрәтле була, кешелеге бөтә. Ҡара икмәккә туймай, баштарын ташҡа һалып ятҡан фәҡирҙәр күрмәгән мәшәҡәттәрҙе аҡса һөйөүсе бай фәҡирҙәр күрерҙәр. Һеҙ быны иҫегеҙҙә тотоғоҙ һәм, аҡсаһыҙлыҡ фәҡирлегенән артыҡ, аҡса һөйөү фәҡирлегенән ҡурҡығыҙ.

93. Ғәҙәти рәүештә генә донъя көтөп үҙ хәленән риза һәм Йәнәб-и Аллаһтың биргән өлөшөнә итәғәтле, үҙенән түбәндәрҙең хәлдәренән ғибрәт алыусы кеше олуғ һарайҙарҙа, төрлө зиннәттәргә күмелеп тә, үҙенән юғарыларға ҡарап, улар кеүек булмағаны өсөн ҡайғырыусы кешенән күпкә бәхетлелер. Шуның өсөн һеҙ бәхетте байлыҡтан йәки ат, арба һәм олуғ һарайҙарҙан түгел, күңелегеҙҙең ҡәнәғәтле һәм йәнегеҙ тыныс булыуҙан эҙләгеҙ.

94. Донъялағы бөтөн маҡсатығыҙҙы мал йыйыуҙан ғибәрәт, тип уйламағыҙ, күҙегеҙҙе яҡшылап асып ҡараһағыҙ, мал йыйыусылар, бал ҡорто кеүек көн-төн хәсрәт татып йыйған хәлдә, ашаусылары башҡа була. Бәғзе кешеләр, йән тирҙәрен ағыҙып, ҡатындарының ирҙәре өсөн мал йыялар. Мал йыйыу әҙәм балаһында бер ауырыуҙыр, исраф йәки һаранлыҡ кеүек боҙоҡ холоҡтарға тоташтыра. Шуның өсөн башҡаларға мохтаж булмаҫлыҡ, ғаиләгеҙҙе гүзәл тәрбиә итерлек, ғилем, милләт һәм ғөмүми файҙаға сарыф ҡылыр ҡәҙәр мал эшләгеҙ һәм кәсеп итегеҙ, тапҡан малығыҙҙы ла донъя һәм әхирәттә файҙаһын күрерлек һәм фамилияғыҙға матур исем алаСаҡ ерҙәргә үҙегеҙ сарыф итегеҙ.

95. Аҡсағыҙҙы лотерейлы билеттарға бирмәгеҙ. Зинһар, отошло уйын уйнамағыҙ. Аҙ булһа ла, быларҙан башҡа кәсеп итегеҙ, бар ҡәҙәренә ҡәнәғәт булығыҙ. Белегеҙ: һәр ҡомһоҙ кеше фәҡир һәм һәр ҡәнәғәт кеше бай була.

96. Шәрәфте байлыҡ, аҡса йәки ат, арба һәм ер-һыуҙа тип иҫәпләмәгеҙ. Шәрәфлек – гүзәл холоҡ һәм тәрбиә, әҙәп һәм ғилемдәлер. Әгәр иғтибар итеп, күҙ һалһағыҙ, шуны күрерһегеҙ: холоҡтары боҙоҡ һәм тәрбиәһеҙ булғандары өсөн был донъяла күп байҙар рәхәтлектең ни икәнен белмәйҙәр һәм күп фәҡирҙәр ғилем һәм тәрбиәләре арҡаһында донъялағы сәфәрен рәхәт-рәхәт үткәрерҙәр.

97. Һәр кеше, һәр бер ҡәүем һәм милләттең бәхетле булыуының төп сәбәбе белемдер. Ашлыҡтар өсөн ямғыр ни ҡәҙәр кәрәк булһа, әҙәм балаһы өсөн белем шул тиклем кәрәк. Кешеләрҙең дә белемлеләре менән белемһеҙҙәре шәриғәт алдында бер тигеҙ түгел. Шуның өсөн һеҙ белем алығыҙ һәм балаларығыҙҙы ла белем юлына ҡуйығыҙ, белем таратығыҙ һәм таралыуына ярҙам итегеҙ.

98. Хәҙерге заманда белемле ҡәүемдәр сәғәтләп һәм минутлап үҫкән хәлдә, белемһеҙҙәре юҡҡа сыға. Белемле утын киҫеүселәр янында ғилемһеҙҙәре артта ҡалғандары күренеп торғанда, башҡаларға ни ҡала? Шуның өсөн Йәнәб-и Аллаһ ғибәҙәт итер өсөн белем табығыҙ, һөнәр, сәнәғәт, игенселек һәм сауҙа менән көн үткәрергә булһағыҙ, белем алығыҙ.

99. Мөғәллим булһағыҙ, шәкерттәрҙе ҡағиҙәгә ярашлы тәрбиәләгеҙ, холоҡтарын матурлағыҙ. Хәлдәренә тура килгән белемде өйрәтегеҙ, белемдәрен юғалттырмағыҙ. Шәкерттәр өсөн яуаплы буласаҡ кешеләрҙең иң беренселәре – мөғәллимдәр менән мөдәррисәр икәнен онотмағыҙ.

100. Шәкерттәрегеҙҙең һәр хәрәкәтенә ҡарап тороғоҙ, уларҙы матур һөйләшеүгә, гүзәл ғәҙәттәргә төшөндөрөгөҙ. Һүҙҙәрен һәм фиғелдәрен төҙәтегеҙ. Өҫ-баштарын, кейем-һалымдарын пак һәм таҙа тотоуҙарына иғтибар итегеҙ. Ҡыҫҡаһы, эске һәм тышҡы торошо менән һәр кемгә өлгө булырлыҡ дәрәжәгә ирешкәнсе шәкерттәрегеҙҙе тәрбиәләүҙе туҡтатмағыҙ.

101. Шәкерттәрегеҙ менән уйнамағыҙ, көлмәгеҙ. Уларға йомшаҡ һәм миһырбанлы булығыҙ. Һәр нәмәне дөрөҫ һөйләгеҙ. Һәммәһен бер тигеҙ күрегеҙ, һәммәһен файҙа алырлыҡ рәүештә өйрәтегеҙ. Файҙалы һәм кәрәкле ҡағиҙәләрҙең бөтәһе менән таныштырығыҙ.

102. Ишеткән нәмәләрегеҙҙең матурҙарын яҙығыҙ, яҙған һәм күңелегеҙҙә булған матурҙарын һөйләгеҙ. Яҙасаҡ әйберҙәрегеҙҙе иң тәүҙә дошман күҙе менән тикшерегеҙ. Дөрөҫ һүҙҙе һөйләгәндә Аллаһы Тәғәләнән башҡа һис кемдең шелтәләүенән ҡурҡмағыҙ.

103. Яҙған ваҡытта ҡәләмегеҙгә хужа булығыҙ. Халыҡтың мәртәбәһен һәм ғөмүми ғәҙәттәрен хөрмәт итегеҙ. Яҙған әйберҙәрегеҙ донъяла аҡыл эйәләре алдында һәм әхирәттә ҡаршығыҙға килгәндә йөҙ ҡыҙартырлыҡ булмаһын.

104. Ожмах эсенә инеп, элгесен эләктереп ҡуймаҫтан элек, телегеҙ һәм ҡәләмегеҙ менән һис кемде рәнйетмәгеҙ һәм һүкмәгеҙ, ислам фирҡәләренең һис береһенә «мәҙһәпһеҙ», «аҙашҡан фирҡә» кеүек әҙәпһеҙ һүҙҙәрҙе япһармағыҙ. Меңләгән, миллионлаған кешенең йәнен ғазапламағыҙ. Уларҙың дошмандары тарафынан бергә ун һәм йөҙ ҡушып япһарған һүҙҙәргә ышанмағыҙ. Башҡаларҙан бигерәк үҙ иғтиҡатығыҙҙы тикшерегеҙ, үҙ иғтиҡатығыҙҙы дөрөҫләгеҙ. Кешеләрҙе тикшереп, үҙегеҙҙе мәхрүм итмәгеҙ. Әхирәттә ҡотолорға теләһәгеҙ, шиға һәм ваһабиларҙы һүгеп ғүмер уҙҙырыу урынына, үҙ хәлегеҙҙе ҡайғыртып, Рәсүл Әкрәм салуллаһ ғәләйһиссәләм вә Әсхәбе Кәрәм юлына эйәрегеҙ һәм юлынан айырылмағыҙ. Быньң менән бергә киләсәк көндәрҙән имен һәм хәбәрһеҙ тормағыҙ.

105. Яҙған ваҡытта булдыра алырлығығыҙҙан юғары сығыу һәм булған дәрәжәгеҙҙән тағы ла бөйөк мәртәбәлә күренеү өсөн көсәнмәгеҙ. Быньң арҡаһында яҙылған әҫәрҙәрҙең әһәмиәте һәм яҙыусының дәрәжәһе түбән төшә.

ВАТАН ҺӘМ МИЛЛӘТ

106. Күге аҫтында йәшәгән, һауаларын еҫкәгән, һыуын эскән, икмәген ашаған ватанығыҙҙы нык һөйөгөҙ, уның исемен бөйөк итеү өсөн тырышығыҙ.

107. Ватан – кешеләрҙең хөрмәте һәм һәр кем алдында ғорурланырлыҡ хазина. Шуға күрә ватан өсөн малығыҙҙы ҡыҙғанмағыҙ һәм көстәрегеҙҙе аямағыҙ. Ватан хаҡында бындай фиҙаҡәрлек күрһәтмәгән кеше унда йәшәргә лайыҡ түгел.

108. Ата-әсәгеҙҙе, яҡын ҡәрҙәштәрегеҙҙе нисек һөйһәгеҙ, милләтегеҙҙе лә шулай һөйөгөҙ. Милләтегеҙ өсөн хеҙмәт итеүҙе йәнегеҙ өсөн бәхет тип белегеҙ. «Милләт» һәм «Ватан» һүҙҙәрен мәсхәрәләүселәрҙе тыңламағыҙ. Улар шәрәф сифатынан мәхрүм ҡалған бисаралар. Уларҙың үҙҙәрен ҡыҙғанығыҙ һәм бындай түбән дәрәжәгә төшкәндәре өсөн мәрхәмәт күрһәтегеҙ.

109. Милләт һәм ватан өсөн хеҙмәт итергә тура килһә, уның өсөн рәхмәт һәм бүләк көтмәгеҙ. Бүләк көтөү шулай ҡалһын, фарыз ҡылдың, милләт һеҙгә яфа ҡылһа, һис үпкәләмәгеҙ, өҫтөгөҙгә йөкмәтелгән хеҙмәттәрҙән баш тартмағыҙ. «Ҡалаларым һәм ҡәүемдәрем ни ҡәҙәр мине яфалаһалар ҙа, минең алдымда улар һаман хөрмәт-

ле», – тигән ғәрәп шиғырын[9] уҡығыҙ һәм шулай итеп күңелегеҙҙе йыуатығыҙ.

110. Дин һәм белем таратыу, мәктәптәр һәм хәйриә эштәре һәм нисек кенә булһа ла халыҡҡа ярҙам биреү өсөн тырышлыҡ сарыф итеү иң гүзәл ғәйрәттер. Бының язаһы (бүләк) ла матур буласаҡ. Шуның өсөн изге һәм дин ҡушҡан эштәргә, милләт һәм дин файҙаһына ярҙам биреүҙе бәхет тип һанағыҙ. Күңелегеҙ менән һөйә-һөйә ярҙам бирегеҙ. Милләтегеҙгә белем һәм мәғрифәт таратығыҙ. Араларына дуҫлыҡ һәм мөхәббәт орлоҡтары сәсегеҙ. Дошманлыҡ һәм гонаһ эштәренә ярҙам итеүҙән һаҡланығыҙ. Бигерәк тә милләт зарарына бер хәрефтә һөйләмәгеҙ һәм бер нөктә лә яҙмағыҙ.

111. Милләт файҙаһына хеҙмәт итеүселәрҙе үҙҙәре менән һөйләшмәҫтән элек, белер-белмәҫ килеш күңел тарлығы бәләһе сәбәбенән төрлө ялғандар менән ҡаралауға ынтылмағыҙ. Кеше зарарына хөкөм итергә ашыҡмағыҙ. Кешегә яла яғыу һәм ғәйепләүҙе, шәм һүндереү кеүек еңел, тип иҫәпләмәгеҙ. Хөкөм итеүҙән элек фекерегеҙҙең дөрөҫлөгөндә шөбһәләнһәгеҙ, аҡыл эйәләренә мөрәжәғәт итегеҙ. Уларҙың фекерен алығыҙ. Фекерегеҙҙең яңылыш булыуы ихтимал.

АРАЛАШЫУ ҠАҒИҘӘҺЕ

112. Аралашҡанда әҙәпле һәм һаҡлыҡлы булыу, аҡса сарыф итмәйенсә, халыҡтың ризалығын табыуҙыр. Әҙәпле аралашыу сәбәбенән иң ауыр маҡсаттар ҙа еңел табыла һәм бикле ишектәр асыла. Йомшаҡ һүҙҙәр күңелдәрҙе рәхәтләндерә. Ихлас һүҙ, ҙур бүләктәрҙән артыҡ шатлыҡ килтерә. Асыҡ йөҙ һәм ябайлыҡ дуҫлыҡ һәм мөхәббәт дәлиле була. Шуның өсөн кем булһағыҙ ҙа булығыҙ, әҙәм балалары менән әҙәпле аралашығыҙ. Йомшаҡ һәм мөләйем һүҙле һәм ихласлы булығыҙ.

113. Күңелһеҙ йәки асыулы ваҡытта халыҡ менән һөйләшмәй, асыуығыҙҙың ҡыҙыулығы һүрелгәнсе, сабыр итегеҙ. Кешеләрҙең кәмселектәрен ғәфү итегеҙ, һәр эштә фекерле һәм иғтибарлы булығыҙ. Был иһә тәрбиәле булыуҙың билдәһе.

114. Кешеләргә ҡатнашмай ситтә тормағыҙ, кем осраһа ла уның менән һөйләшеп, дуҫлыҡ күрһәтегеҙ. Һәр эштә ғәҙел, хөр фекерле, раҫ һүҙле, баһадир, эстән дә, тыштан да бер булығыҙ.

---

[9] Биләди үән жарит ғәли – ғәзизәт
Вә ҡәуми вә ин зинва ғәли – карам.

115. Кешеләрҙең уҫал мөнәсәбәтенә ҡаршы яҡшылыҡ итегеҙ, яҡшы мөнәсәбәтенә ҡаршы тағы ла артыҡ яҡшылыҡ итегеҙ. Башҡаларға күрһәтәсәк мөнәсәбәт, уларҙан күрергә теләгән мөнәсәбәттән тағы ла артыҡ дәрәжәлә яҡшы булырға тейеш.

116. Үҙегеҙҙән кеселәрҙе түбән күрмәгеҙ. Аҡылығыҙ һәм байлығығыҙ менән маҡтанмағыҙ, мәртәбәгеҙҙе һәм башҡаларҙың мәртәбәһен яҡшы белеп, һәр кемгә яраҡлы аралашығыҙ, бер бөйөк заттың: «Барыһы ла яҡшы, беҙ яман», – тигән һүҙенән ғибрәт алығыҙ.

117. Халыҡтан яҡшы мөнәсәбәт күрергә өмөт итһәгеҙ, үҙегеҙ уларға яҡшы булығыҙ. Уларҙан хөрмәт көтһәгеҙ, уларға хөрмәт күрһәтегеҙ. «Халыҡтың дошман булыуына ҡайғырмайым», – тимәйенсә, дуҫлыҡтарын яуларға тырышығыҙ. Аҡыл эйәләренең күңелдәрен үҙегеҙгә тарттырасаҡ рәүештә булығыҙ. Маҡсаттарығыҙҙы ҡатылыҡ һәм ҡурҡытыу менән түгел, мөхәббәт менән табырға тырышығыҙ. Халыҡҡа мөхәббәтле булыу сәбәбенән камиллығығыҙ юҡҡа сыҡмаҫ.

118. Халыҡ тураһында яҡшы фекерле булығыҙ. Яҡшы эштәрҙе генә һөйләгеҙ. Яман эштәрҙе йәшерегеҙ. Үлгәндәр хаҡында изгелектәренән башҡа иҫкә алмағыҙ. Кешеләр менән аралашыуығыҙ шулай булһын. Донъяла торғанда һеҙҙе һөйһөндәр, вафат иткәндә юҡһынһындар, ҡайғырып илаһындар.

119. Халыҡҡа ярҙам итеү тик зарур ваҡыттарға бәйле. Башҡа ваҡытта һис кем башҡаға һалынып тороуы дөрөҫ түгел. Шуның өсөн кешеләргә һалынмағыҙ, уларҙың малдарына ауыҙ асмағыҙ. Үҙ ризығығыҙҙы үҙегеҙ эҙләгеҙ, үҙегеҙ үҙегеҙҙе ҡарағыҙ.

120. Антығыҙға тоғро булығыҙ. Вәғәҙәләрегеҙҙе үтәгеҙ. Дуҫтарығыҙға тоғро булығыҙ. Кешеләрҙең ҡайғы һәм шатлыҡтарын уртаҡлашығыҙ. Үҙегеҙ яратмаған әйберҙәрҙе уларға эшләмәгеҙ. Әгәр аралашыуығыҙ бындай нигеҙгә ҡоролһа, арағыҙҙа яҡшылыҡ хөкөм һөрөр, дуҫлыҡ урынлашыр.

121. Халыҡ һәм хаҡлыҡ өсөн үткәргән ваҡытығыҙҙы юғалтыу тип иҫәпләмәгеҙ. Сөнки башҡаларҙы һөйөү, уларға ярҙам биреү, уларҙың етештерә алмаған ерҙәрен етештереү бөйөклөк һәм кешелеклелек билдәһелер.

ЙӘМҒИӘТ ҠАҒИҘӘҺЕ

122. Тәндең ағзалары бер-береһенә мохтаж булған кеүек был донъяла йәшәгән осорҙа әҙәм балаһы ла тормош көтөү өсөн бер-бе-

реһенә мохтаждыр. Кешеләр бергә йәшәгәндә ихтыяждары эшләнер, хаҡтары үтәлер, нәҫелдәре сәләмәт ҡалыр. Бергә йәшәүҙең әҙәбе һәм шарттары, ҡағиҙә һәм ҡанундары була, уларға иғтибарлы булырға кәрәк. Шуның өсөн бер-берегеҙҙе һәр ваҡыт хөрмәт итегеҙ. Аралашҡанда инсафлы булығыҙ. Йәмғиәт ҡағиҙәләрен үтәгеҙ. Үҙегеҙҙең файҙағыҙ өсөн башҡаларҙы йәберләмәгеҙ. Эштә тотанаҡлы булығыҙ.

123. Бергә йыйылыуҙың маҡсаты – бер кеше эшләй алмаған эштәрҙе эшләү, ярҙам итешеү һәм кәрәкле кәңәштәр бирешеү, милләт, ватан хеҙмәттәрен уртаҡлашыу. Шуның өсөн бындай сәғәттәрҙә ярҙам күрһәтеүҙе, бындай эштәргә ҡатнашыуҙы йәнегеҙ өсөн шөкөр тип белегеҙ. Әҙәм балаһы бер үҙе аҙ булһа, ҡарындаш һәм дуҫтары менән күп була. Әгәр бындай сәғәттәрҙә йәмғиәткә хеҙмәтегеҙ теймәһә, барлығығыҙға ҡарағанда юҡлығығыҙ артыҡтыр.

124. Шәриғәт бойорған өлөштәрҙе дин һәм милләт файҙаһы өсөн сарыф иткән кешеләр, гүйә әхирәттә алыу шарты менән Йәнәб-и Аллаһҡа бурыс биргән кеүек булырҙар. Әгәр һеҙ ошоно иҫәпкә алып, малығыҙҙан өлөш сыҡҡан булһа, дин һәм милләт файҙаһына ҡулланығыҙ. Донъяла шөкөр һәм рәхмәт ишетерһегеҙ һәм әхирәттә тулыһынса, бәлки, артығы менән ҡайтарып алырһығыҙ.

125. Мосолман кешенең теленән, ҡулынан мосолмандар сәләмәт булырға тейеш. Шуның өсөн телегеҙ, ҡулығыҙ һәм һәр хәрәкәтегеҙ менән мосолмандарҙы рәнйетмәгеҙ. Юлға сыҡмаҫтан элек юлдаш табығыҙ. Йорт алмаҫ борон күрше алығыҙ. Кеше көлдөрәсәк һүҙҙе һөйләмәгеҙ. Ҡул аҫтығыҙҙа булғандарҙың холоҡ һәм фиғелдәрен һаҡлағыҙ.

БЕРЕНСЕ ӨГӨТ

126. Тәнегеҙҙең ағзаларын гонаһтарҙан һаҡлау өсөн Аллаһы Тәғәлә хәҙрәттәре ҡушҡанды эшләгеҙ. Фармандарын үтәгеҙ. Ҡайғы килгәндә, сабыр итегеҙ. Халыҡҡа инсафлыҡ күрһәтегеҙ һәм уларҙан инсафлыҡ көтмәгеҙ. Һис бер мосолманды һәм һис бер әҙәм балаһын дошман тип иҫәпләмәгеҙ, Аллаһы Тәғәлә биргән ризыҡ һәм мәртәбәләренә ҡәнәғәт булығыҙ. Халыҡ хөрмәтен аяҡ аҫтына һалмағыҙ. Ҡулығыҙҙа булған байлыҡты тейешлесә тотоғоҙ. Үҙегеҙгә кәрәкмәгән әйберҙәрҙе тикшереп йөрөмәгеҙ. Әҙәм балаһы осрағанда сәләм бирегеҙ, хәлен һорағыҙ. Вәғәҙәгеҙҙә тороғоҙ. Алсаҡ булығыҙ. Көсөгөҙ еткәнсе һәр кемгә ярҙам бирегеҙ. Изгелекле кешеләрҙе дуҫ күрегеҙ.

Уҫал кешеләргә яҡшы мөнәсәбәт күрһәтегеҙ. Үҙегеҙ мохтаж булған әйберҙәрҙе өйрәнегеҙ. Белем өсөн ғәрләнмәгеҙ. Халыҡты рәнйетмәгеҙ. Күп фекерләгеҙ һәм аҙ һөйләгеҙ. Наҙан һәм хыянатсыларға серҙәрегеҙҙе сисмәгеҙ һәм улар менән кәңәшләшмәгеҙ. Үҙ белгәндәрегеҙгә таянмағыҙ. Йыуаштарҙың мәкерҙәренән, сая һәм үткер кешеләрҙең зарарынан һаҡланығыҙ. Ғалимдарға эйәрегеҙ, әҙәп эйәләренә ҡарындаш булығыҙ. Кешелекле кешеләрҙән үрнәк алығыҙ һәм боҙоҡтар менән ҡатнашмағыҙ. Өҫтөгөҙҙө пак һәм күңелегеҙҙе саф йөрөтөгөҙ. Дин һәм донъя бурыстарын киләсәк быуынға тапшырығыҙ. Халыҡ менән илтифатлы булығыҙ. Яҡын ҡәрҙәштәрегеҙгә барып хәлдәрен белегеҙ. Халыҡ ышанған уй-фекерҙәренә ҡаршы килмәгеҙ. Ҡулығыҙҙан килгән хеҙмәтте һис кемдән ҡыҙғанмағыҙ. Һәр көн башығыҙҙы яҫтыҡҡа ҡуйғанда көн буйы ниндәй эш башҡарғанығыҙҙы иҫәпләгеҙ, изге эштәрегеҙ булһа, Аллаһы Тәғәләгә шөкөр итегеҙ, уҫал эштәрегеҙ булһа, үкенегеҙ, тәүбә ҡылығыҙ һәм иртәгә эшләйәсәк эштәрегеҙ хаҡында план ҡороғоҙ: «Иртәгәһен ишәк ҡайғыртһын», – тимәгеҙ. Йәберләнеүселәрҙең доғаһынан һаҡланығыҙ һәм ләззәттәрҙе боҙа торған үлем хаҡында онотмағыҙ. Ғәмәлдәрҙе дәфтәрегеҙгә боҙоҡ әйберҙәрҙе яҙҙырмаҫҡа тырышығыҙ. Кис һәм көндөҙ һеҙҙең изге ғәмәлдәр ҡылыу өсөн ҡалған ғүмерегеҙҙе ҡыҫҡарта, һеҙ иһә кис һәм көндө изге ғәмәлдәрегеҙ менән үткәрегеҙ. Мөбәрәк шәриғәтебеҙгә ҡаршы булмау шарты менән һәр кемгә итәғәтле булығыҙ. Боҙоҡ фиғелдәр менән донъя тулғанда һеҙ яҡшы холоҡтар менән шәрәф яулағыҙ.

ИКЕНСЕ ӨГӨТ

127. Күҙебеҙгә шундай зиннәтле булып күренгән донъя хыянат, алдау, йәбер һәм золом кеүек насар нәмәләрҙе күрһәтә. Әхирәттә бер көн Аллаһы Тәғәлә алдына барып, һәр бер яҡшы һәм яман эштәребеҙ өсөн яуап һәм хисап бирәсәгебеҙҙе онотмағыҙ. Әхирәттә мәсхәрәгә төшөрәсәк, дуҫ һәм дошман араһында йөҙ ҡыҙартасаҡ нәмәләрҙе эшләмәгеҙ. Матур холоҡтарға өйрәнегеҙ, тоғро юлдан, ҡаршылыҡтар осраһа ла, айырылмағыҙ. Донъя йәһәтенән үҙегеҙҙән түбәндәргә һәм дин йәһәтенән үҙегеҙҙән бөйөктәргә ҡараһағыҙ, донъяла һәм әхирәттә бәхетле булырһығыҙ. Изгелек орлоҡтары сәсһәгеҙ, бәхет игендәре урырһығыҙ. Матур холоҡло кешеләргә юлдаш булығыҙ, улар һеҙгә түбәнгә төшкән ваҡытығыҙҙа һәм ҡыйырһытыл-

ғанда күтәрелергә ярҙам итерҙәр. Боҙоҡ холоҡлоларҙан йыраҡ булығыҙ, сөнки уларҙан хәйер күрмәҫһегеҙ, улар дәрәжәгеҙҙән төшөрөрҙәр, аманатығыҙға хыянат итерҙәр һәм серҙәрегеҙҙе фаш итерҙәр. Гонаһтарығыҙ өсөн үкенегеҙ һәм Йәнәб-и Аллаһҡа етешһеҙлектәр менән булһа ла ғибәҙәт итегеҙ. Пәйғәмбәренә мөхәббәт һәм хөрмәт күрһәтегеҙ. Бәләләрҙән сабырлыҡ һорамаҫ элек Аллаһы Тәғәлә хәҙрәтенән бәләләрҙән һаҡлауын һорағыҙ. Сабырлыҡ бирергә ҡөҙрәте булған Аллаһы Тәғәләнең бәләләрҙән иҫәнлек бирергә лә ҡөҙрәте барҙыр. Сәләмәтлек ҡәҙәр ҡиммәтле һәм ләззәтле һис бер нәмә юҡтыр, быны иһә сәләмәт ваҡытығыҙҙа белегеҙ. Етем хаҡтарына ҡул һуҙмағыҙ, күршеләрегеҙ менән яҡшы тороғоҙ, намаҙҙарығыҙҙы ҡалдырмағыҙ, мөмкин булһа, мәсеткә барығыҙ. Бер-берегеҙҙең хәлен белешеп тороғоҙ, изгелек менән бойороғоҙ һәм бер-берегеҙҙең уҫаллыҡҡа ҡаршылыҡ күрһәтегеҙ, аҡылһыҙҙар менән дуҫ булмағыҙ. Яҡшы мөьмин булғығыҙ килһә, Аллаһы Тәғәлә юлынан барығыҙ. Баҙарҙарҙа заруратһыҙ йыйылышып һөйләшеп ултырмағыҙ. Халыҡ йома намаҙына барғанда, һеҙ сәфәргә сығып китмәгеҙ. Юҡ-бар нәмә өсөн асыуланмағыҙ. Кешеләрҙең яҡшылығы һәм бәхетенә һис бер ваҡытта хөсөт итмәгеҙ (көнләшмәгеҙ). Хөсөт итеү выжданды рәхәтһеҙләндереп тороуҙан башҡа файҙаһы юҡ. Үлемдең киләсәген иғтибарҙан ситкә ҡуймағыҙ, һәр ваҡытта, һәр сәғәттә үлем килеүе мөмкин. Аллаһы Тәғәләгә яҡынлаштырасаҡ нәмәләрҙең әхирәттә уттан йыраҡ итеүен һәм утҡа яҡынлаштырған нәмәләрҙең Аллаһы Тәғәләнән йыраҡ итәсәген һәр ваҡыт күңелегеҙҙә тотоғоҙ.

ӨСӨНСӨ ӨГӨТ

128. Башҡаларҙың ғәйептәрен күрһәгеҙ, үҙ ғәйептәрегеҙҙе хәтерләгеҙ. Үҙ ғәйебен күргән кеше башҡаларҙың ғәйебе менән шөғөлләнмәҫ. Һис кем өсөн соҡор ҡаҙмағыҙ, юғиһә үҙегеҙ төшөрһөгөҙ. Халыҡ менән көрәшһәгеҙ – йығылырһығыҙ. Мосолмандарҙың йөҙ һыуын түкһәгеҙ, үҙегеҙҙең йөҙ һыуығыҙ түгелер. Фекерегеҙгә хайран булһағыҙ – аҙашырһығыҙ, халыҡҡа тәкәбберлек итһәгеҙ – хур булырһығыҙ. Эштәрегеҙҙә аҡыл эйәләре менән кәңәшләшһәгеҙ – үкенмәҫһегеҙ. Ғалимдар мәжлесендә ҡатнашһағыҙ – ололанырһығыҙ. Ахмаҡтар мәжлесенә инһәгеҙ, уларҙың берече булып иҫәпләнерһегеҙ. Аҙ һөйләгеҙ – аҙ яңылышырһығыҙ. Ялған һөйләп, исем сығарһағыҙ, бөтә халыҡтың күҙенән төшөрһөгөҙ. Шөһрәт әсире булһағыҙ – мәсхәрәгә

калырһығыҙ. Һәр кемдең дәрәжәһен белһәгеҙ, хайуандар дәрәжәһенән сығып, кешеләр дәрәжәһенә аяҡ баҫырһығыҙ. Аллаһы Тәғәләнән башҡа һис кемдән бер нәмә лә өмөт итмәгеҙ, теләмәгеҙ, үҙ гонаһтарығыҙҙан башҡа һис бер нәмәнән ҡурҡмағыҙ. Белмәгән нәмәләрҙе: «Белмәйем», – тип әйтеүҙән оялмағыҙ. Белергә тейешле ғәмәлдәрҙе өйрәнеүҙән ғәрләнмәгеҙ. Үҙегеҙ һөйгән нәмәләрҙе башҡалар өсөн дә һөйөгөҙ. Үҙегеҙ өсөн теләмәгән нәмәләрҙе башҡалар өсөн дә теләмәгеҙ. Түбән булған нәфсегеҙҙе кешеләргә ҡол итмәгеҙ. Аҙғын бай булғансы, абруйлы һәм һөнәрсән фәҡир булыуҙы артыҡ күрегеҙ. Аллаһы Тәғәлә хәҙрәттәренә оҡшаған эштәр эшләгеҙ, өмерҙәрен үтәгеҙ. Көнелегеҙҙе вәғәз менән нурландырығыҙ. Нәфсегеҙ һимерһә, үлемде иҫкә төшөрөгөҙ. Үткән ҡәүемдәр өҫтөнә килгән нәмәләрҙе хәтерләп, ғибрәт алығыҙ. Донъяғыҙ өсөн әхирәтегеҙҙе һатмағыҙ. Белмәгән нәмәләр хаҡында белеүсе булып һөйләмәгеҙ. Үҙегеҙгә һөйләнмәгән һүҙҙәргә яуап бирергә тырышмағыҙ. Ахыры боҙоҡлоҡ булыр, тип фараз ителгән юлдарға инмәгеҙ. Аллаһы Тәғәлә ризалығын өмөт ителгән урында халыҡ шелтәһенән ҡурҡмағыҙ. Хәйер эйәләренә яҡын булһағыҙ, уларҙан һаналырһығыҙ. Уҫалдарҙан йыраҡ тороғоҙ. Хаҡығыҙ булмаған урындарға ҡарамағыҙ. Харам эш – ағыуҙыр. Үҙ ризыҡтарығыҙҙы үҙегеҙ эшләп табығыҙ. Кешеләргә ышанып ятмағыҙ. Ышанып ятыу иһә тик ҡәберҙә булғандарға ғына яраrлыҡ хәлдер.

ДҮРТЕНСЕ ӨГӨТ

129. Ҡөрьән шәрифте үҙегеҙгә имам итеп, һәр ваҡыт Аллаһы Тәғәлә хәҙрәтенә оҡшаған эштәр эшләгеҙ. Харамды – харам тип, хәләлде хәләл тип белегеҙ. Донъя һеҙҙе ҡыуалаһа, һеҙ донъяны ҡыумағыҙ; йәғни донъяғыҙ өсөн әхирәтегеҙҙе һәләк итмәгеҙ. Юғиһә дөрөҫ ниәт менән кәсеп итеү һәм байлыҡ йыйыу донъя ҡыуыу түгелдер. Дөрөҫ һүҙле булығыҙ. Булмай ҡалған нәмәләр өсөн үкенмәгеҙ. Бергеҙ менән татыу йәшәгеҙ. Боронғо халыҡтарҙан ғибрәт алығыҙ. Киләсәк көндәрегеҙҙе уйлағыҙ. Дөрөҫ һәм дөрөҫ булмаған нәмәләр өсөн ант итмәгеҙ. Йәнәб-и Аллаһтың исемен шаһит итер өсөн хатта бөтөн донъяның ҡиммәте етмәҫ. Ислам әһелдәренә зарар килтерәсәк нәмәләрҙән һаҡланығыҙ. Ғәҙәттә оят булған эштәрҙе йәшереп эшләмәгеҙ. Әйтергә ярамаған һүҙҙәрҙе тикшермәгеҙ. Һәр ишеткән һүҙҙе һөйләмәгеҙ, һәр һүҙгә ҡаршы тормағыҙ. Үс алырға көсөгөҙ етһә лә, ғәфү итегеҙ, асыуығыҙҙы йотоғоҙ. Аллаһы Тәғәлә бүләк иткән нигмәт-

тәрҙе ҡәҙерһеҙләмәгеҙ. Бер ерҙә низағ һәм тауыш сыҡһа, өндәшмәгеҙ, һуғыш булһа, ул ерҙән башығыҙҙы бер тарафҡа алып китегеҙ. Алдығыҙҙа кеше ғәйебен һөйләүселәрҙең башҡаларға барып, һеҙҙең ғәйебегеҙҙе һөйләүҙәренән һаҡланығыҙ. Кемдән ярҙам һораһағыҙ – уның тиңдәше булырһығыҙ, кемгә мохтаж булһағыҙ – уның әсире булырһығыҙ, кемгә изгелек күрһәтһәгеҙ – уның әмире булырһығыҙ. Һынамаҫтан элек һис кем хаҡында яҡшылыҡ менән гуаһлыҡ бирмәгеҙ һәм хәлен белмәгән ваҡытта һис кемдең хәбәрен дөрөҫ тип дәғүә итмәгеҙ, эстәрен яҡшы аңламаған кешеләрҙе тыштан күреү менән хөкөм итмәгеҙ. Дуҫ эҙләгәндә ярҙам итеүсе, раҫ һөйләүсе, изгелектәрегеҙҙе күреүсе, яманлыҡтарығыҙҙы дәфен итеүсе, ҡайғы һәм шатлыҡтарығыҙҙы уртаҡлашыусы кешеләрегеҙҙе табығыҙ. Бындай сифаттары булмағандарҙың дуҫлыҡтарынан файҙа сыҡмаҫ. Мал һәм дәүләтегеҙ менән халыҡтарҙы ризаландыра алмаһағыҙ, холҡоғоҙ менән ризалатығыҙ. Яҡшы кешенең ас һәм уҫал кешенең туҡ ваҡыттарынан һаҡланығыҙ. Боҙоҡ холоҡло кешеләргә йәр, юлдаш булмағыҙ, үҙегеҙ һис һиҙмәйенсә уларҙың холоҡтарын алырһығыҙ. Бер кешенең аяғы тайһа, шатланмағыҙ. Бындай хәл үҙегеҙгә лә килеүе ихтимал. Әҙәпһеҙ кешегә юлдаш булмағыҙ, иҫерек менән һөйләшмәгеҙ. Динегеҙ өсөн Аллаһы Тәғәлә хәҙрәтен риза итерлек юл менән һәм донъяғыҙ өсөн тормошоғоҙҙо төҙәтәсәк рәүештә йөрөгөҙ. Һис бер нәмә өсөн үкенмәйенсә донъянан айырылығыҙ, рәхәтлек иһә шунда табылыр.

БИШЕНСЕ ӨГӨТ

130. Бер кеше өсөн икенсе бер кеше менән арағыҙҙы боҙмағыҙ. Уларҙың дуҫлашыуы ихтимал. Һеҙ иһә дошман булып ҡалырһығыҙ. Матур эштәрҙе күреп тороусы күҙҙәр һәм яҙып ултырыусы ҡәләмдәр бар. Шуның өсөн изгелекле эштәрегеҙ хаҡында халыҡтарға фаш итергә ашыҡмағыҙ. Аҡылға ҡарағанда теле ҡеүәтле кеше менән дуҫ булмағыҙ. Дин өсөн ҡайғынан башҡа ҡайғыларҙы ҡайғы тип һанамағыҙ. Аҡылығыҙҙан башҡа дөрөҫ нәсихәт биреүсене эҙләмәгеҙ. Наҙанлығығыҙҙан башҡа дошмандарығыҙҙан ҡурҡмағыҙ. Булмаҫлыҡ өмөттәрҙән артыҡ ялғансы, әжәлегеҙҙән артыҡ вәғәҙәлә тороусы юҡтыр. Үҙ фекеренә хайран кешеләргә аҡыл бирмәгеҙ. Аллаһы Тәғәлә фарыз иткән нәмәләрҙе иғтибарһыҙ ҡалдырмайынса, ваҡытында үтәгеҙ. Харамды эшләү түгел, хатта эшләргә лә уйламағыҙ.

Быларҙың уртаһында булғандарын күп тикшереп йөрөмәгеҙ, боҙоҡ эшкә ниәт итеп башламағыҙ. Ғилем нурын гонаһ менән һүндермәгеҙ. Тәҡүәлектән гүзәл кейем эҙләмәгеҙ. Әҙәпһеҙ тәбиғәт матур булмаҫ, тырышмайынса белем табылмаҫ, быны белегеҙ. Донъяла бер көн файҙа булһа, икенсе көн зарар булыр. Әҙәм балаһы ошо көндәрҙе сиратлаштырып үткәрә. Ләкин һәр икеһен дә әжәл сәфәре икәнен белеп, уға матур әҙерләнегеҙ.

АЛТЫНСЫ ӨГӨТ

131. Аллаһы Тәғәлә хәҙрәтенең Ҡөрьән шәрифенә барығыҙ ҙа бергә йәбешегеҙ, һис айырылмағыҙ. Арағыҙҙа булған дошманлыҡ һәм ҡаршылыҡтарҙы ташлағыҙ ҙа дуҫ булығыҙ. Шәриғәт шәриф һәм милләткә ярҙам өсөн бөтә һиммәтегеҙҙе сарыф итегеҙ. Мәртәбә һәм олуғлыҡ һөйөү менән ауырымағыҙ. Фәҡир һәм зәғифтәрҙең ҡулдарынан тотоғоҙ, уларға ярҙам бирегеҙ. Аллаһы Тәғәлә харам иткән урындарға ваҡыт һәм аҡса исраф итмәгеҙ. Йоҡонан уянығыҙ һәм күҙегеҙҙе яҡшы асып, донъя тәртибен күрегеҙ. Ниндәй фәҡирлек һәм наҙанлыҡ эсендә булғанығыҙҙы аңларһығыҙ. Балаларының тәрбиәһе һәм белем алыуҙарын һис ҡайғыртмаған һәм байлыҡ сарыф итмәгән хәлдә, иҫерткес һәм фәхишәләр өсөн бөтөн хазиналарын сарыф иткән аталар күп. Ирҙәре бер ҡаҙаҡ икмәк табыу өсөн ғажиз булып йөрөгән хәлдә, кейәү көткән ҡыҙҙар кеүек кейенеп, урамда йөрөгән ҡатындар күп. Ҡыҙҙарына бер хәреф матур холоҡ өйрәтмәгән хәлдә, шәриғәт исламдың иң бөйөк һәм иң хөрмәтле йома көндәрендә йәш егеттәр һәм ҡәрҙәш булмағандар менән уйнарға ебәргән һаҡаллы сабыйҙар күп. Бындай хәлдәр күңел күҙенең һуҡырайыуына һәм күңелдең ҡарайыуының олуғ дәлилелер. Һәр эштә түбән һәм фәҡир, наҙан һәм артта ҡалыуыбыҙға сәбәп һис кем түгел, үҙебеҙҙер. Аллаһы Тәғәләнән бирелгән ниғмәттәрҙең китеүенең төп сәбәбе бәндәләр үҙҙәре булыр. Шуның өсөн был хәлдәрҙән ғибрәт алығыҙ. Һеҙҙең ҡанатығыҙ аҫтында булған кеше һәм ғаиләгеҙҙе ислам тәрбиәһе буйынса тәрбиәләгеҙ. Үҙегеҙ холоҡ һәм фекер, иғтиҡат һәм ғәмәл, шәриғәт ҡушҡан юлда уларға үрнәк булығыҙ, дин юлынан йөрөүселәргә Аллаһы Тәғәлә ярҙамсы һәм хаҡ юлды эҙләүселәргә Аллаһы Тәғәлә дөрөҫ юлды биреүселер. Быныһы көн кеүек асыҡтыр.

ЕТЕНСЕ ӨГӨТ

132. Кешеләрҙең ғәйептәрен эҙләп йөрөмәгеҙ, бер-берегеҙҙән көнләшмәгеҙ, үс тотмағыҙ, бер туған кеүек дуҫ булығыҙ. Мөмкин булһа, кешенән нәмә һорамағыҙ (теләнселәмәгеҙ). Дин тураһында бәхәсләшмәгеҙ. Зинһар, юҡ-бар нәмәләр өсөн бер-берегеҙҙе һүкмәгеҙ. Ни ҡәҙәр гонаһлы булһа ла, мосолманды кафыр тип әйтеү Йәнәб-и Аллаһ Рәсүлуллаһ салаллаһу ғәләйһиссәләм тарафынан тыйылғандыр. Зарурат булмаһа, һул ҡулығыҙ менән ашамағыҙ. Һорап йөрөүселәрҙе мәхрүм итмәй, аҙ булһа ла биреп ебәрегеҙ. Күршеләрегеҙҙең хөрмәтен һаҡлағыҙ. Ишеткән белем һәм якшы һүҙҙәрҙе дәфтәрегеҙгә яҙырға ғәҙәтләнегеҙ. Кәрәк булмаған нәмәләрҙе һөйләүҙән телегеҙҙе тыйығыҙ. Ҡунаҡтарығыҙҙы хәлегеҙ еткәнсе хөрмәт итегеҙ. Тағун һәм ваба ауырыуҙары булған ерҙәргә бармағыҙ, булған ерҙәрҙән ҡасып сыҡмағыҙ. Ғәйбәт һөйләмәгеҙ. Яла яҡмағыҙ. Иҫерткес эсмәгеҙ. Алла һаҡлаһын, зина ҡылмағыҙ. Йоҡлаған ваҡытта ишек һәм тәҙрәләрегеҙҙе бикләгеҙ, һауыт-һабаларҙың өҫтөн ябығыҙ, шәмдәрҙе һүндерегеҙ. Мосолман ҡарындаштарығыҙ осраһа, сәләм бирегеҙ. Саҡырһалар, барығыҙ. Ауырыһалар, хәлдәрен һорағыҙ. Вафат итһәләр, йыназаларына ҡатнашығыҙ. Изгелеге йыраҡ һәм уҫаллығы яҡын йөрөүсе кешеләрҙән һаҡланығыҙ. Бер халыҡтың хөрмәтлеһе килһә, хөрмәт итегеҙ. Бөгөнгө ғәмәлде иртәгә ҡалдырмағыҙ.

ҺИГЕҘЕНСЕ ӨГӨТ

133. Әҙәм балаһына Йәнәб-и Аллаһ хәҙрәтенән бөйөк бүләк һәм башҡа хайуандарҙан айырыусы сифат булған «аҡылды» олуғ ниғмәт тип белегеҙ. Уны саф һәм камил итеп аҫырарға тырышығыҙ. Был бөйөк ниғмәтте Аллаһы Тәғәләнең шәрәфле бүләген һаҡлап тотоу әҙәм балаһының иң беренсе бурысы икәнен белегеҙ. Әгәр аҡыл баҙарҙа алтын бәрәбәренә һатылһа ине, әҙәм балалары һуңғы нәмәләрен биреп булһа ла аҡыл алыу өсөн йүгерерҙәр ине. Хәлбүки донъяла бәғзе кешеләр ошо ғәзиз ниғмәттең ҡәҙерен белмәй, аҡсалары менән диуаналыҡ һатып алалар. Иҫерткес эсеү шәриғәт алдында харам, ахирәттә уның бәрәбәренә яза бирелә, донъя мәсхәрәлегенә һәм донъя ауырыуына төшөүгә сәбәп була, уның яман эш икәнен иҫбат итеү өсөн ошо аҡыл нурын һүндереүе генә лә ҙур дәлилдер. Хәлбүки иҫерткес эсеү шәриғәтебеҙҙә харам була, ахирәттә буласаҡ язалары ла

тәҡәт килтерәсәк дәрәжәлә түгелдер. Ислам алдында иҫерткес «бысраҡлыҡтың башылыр», «Үммүл – хәбә'иҫ», йәғни һәр яуызлыҡ һәм уҫаллыҡтың анаһы тип атала. Шуның өсөн иҫерткес эсеүселәр һәр төрлө боҙоҡлоҡтарҙы эшләүҙән тартынмай. Иҫерткес эсеү сәбәпле әҙәм балаһы ғорурлыҡ һәм сабырлыҡ, паклыҡ һәм тоғролоҡ, намыҫ һәм сер һаҡлау, алдан күреү һәм ғаилә тәрбиәләү кеүек күркәм холоҡтарҙан тулыһынса мәхрүм ҡала. Байлыҡ һәм ваҡыт кеүек ҡиммәтле хазиналарҙы ла юғалта. Боҙоҡ холҡон үҙенең мәғсүм вә гонаһһыҙ сабый балаларына мираҫ итеп ҡалдыра. Табиптар әйтеүенсә, чахотка, баш, йөрәк һәм башҡа ауырыуҙар күп ваҡытта иҫерткес эсеү арҡаһында пәйҙә була. Бала һәм нәҫелдәргә шомло ядкәр булып ҡала. Һис матур тәрбиә бирмәгән хәлдә мәғсүм балаларына чахотка йәки башҡа бер ауырыу йәки иҫерткес эсеү кеүек боҙоҡ ғәҙәтте мираҫ итеп ҡалдырыуы ни ҡәҙәр ҡыҙғаныс һәм күңелдәргә йәрәхәт бирәсәк хәлдер. Ошоноң өсөн был ағыуҙан иң тәүҙә үҙегеҙҙе һәм һуңынан ғаиләгеҙҙе, хатта бөтөн ҡарындаш, ҡәбилә, дуҫ-иштәрегеҙҙе һаҡлау өсөн бөтә тырышлыҡтарығыҙҙы сарыф итегеҙ. Был иһә иң кәрәкле һәм иң файҙалы көрәш булыр. Был көрәштә еңеп сығыусы мәңгелеккә матур исем ҡаҙаныр. Иң яҡын бер дуҫығыҙ ҡаҙа менән һыуға батып үлгәнен ишетһәгеҙ, ҡайғырығыҙ, ләкин: «Аллаға шөкөр, иҫерткес эсмәне, тик һыуға батып үлде. Әгәр эскеселеккә дусар булһа, сара таба алмаҫ ине», – тип Йәнәб-и Аллаһҡа шөкөр итегеҙ.

ТУҒЫҘЫНСЫ ӨГӨТ

134. Бер-берегеҙгә көнләшмәгеҙ һәм асыуланмағыҙ. Һүҙ үлсәшмәгеҙ, бер-берегеҙҙән айырылышмағыҙ. Асыулы ваҡытта үҙ-үҙегеҙҙе тота белегеҙ, золом итеүҙән, ике йөҙлөлөктән һәм һаранлыҡ ҡылыуҙан һаҡланығыҙ. Ялған, ғәйбәт һәм ялған һүҙ һөйләмәгеҙ. Һүҙ йөрөтмәгеҙ. Вәғәҙәгеҙгә киреһен эшләмәгеҙ. Аманатҡа хыянат итмәгеҙ. Мөьмин ҡарындаштарығыҙҙы, бигерәк тә үлгәндәрен һүкмәгеҙ. Һис кемгә ләғнәт ҡылмағыҙ һәм кафыр тип әйтмәгеҙ. Яман уйлы булмағыҙ һәм кеше көлдөрөр өсөн һүҙ һөйләмәгеҙ. Белештәрегеҙ һәм белеш түгелдәрҙең бөтәһенә сәләм бирегеҙ. Яҡын ҡарындаштарығыҙҙан айырылмағыҙ, фәҡирҙәргә яҡшылыҡ итегеҙ. Халыҡ йоҡола саҡта һеҙ ваҡыты-ваҡыты менән намаҙ уҡығыҙ һәм үҙегеҙ, ата-әсәләр, әбей-бабайҙар, туғандар, ирҙәр һәм ҡатынығыҙ һәм шулай уҡ ҡиәмәт көнөнә ҡәҙәр киләсәк нәҫел-нәсәптәрегеҙ өсөн иман менән донъя-

нан китеүҙәре өсөн доға ҡылығыҙ. Ҡабул булһа ла, булмаһа ла, доға ҡылыу һәм Аллаһы Тәғәләгә ялбарыу ғибәҙәттер. Шуның өсөн даими доға ҡылығыҙ, бигерәк тә күңел һыныҡ ваҡыттарҙы файҙаланығыҙ. Ләкин үҙегеҙ менән Йәнәб-и Аллаһ араһына һис бер кешене аралаусы тип ҡуймағыҙ. Һәр кәрәккән нәмәне Аллаһы Тәғәләнән дөрөҫ итеп, үҙ теләгегеҙ һәм ихлас күңел менән һорағыҙ. Ихлас ҡылынған доғалар бөгөн булмаһа, бер көн ҡабул булыр. Быны иһә шөбһәһеҙ дөрөҫ белегеҙ.

УНЫНСЫ ӨГӨТ

135. Үҙ-үҙен белеүсе һәм киләсәк көнө өсөн ғәмәл итеүсе кеше зирәктер. Диндән иң элек юғаласаҡ нәмә аманат һәм иң һуң юғалтыласаҡ нәмә намаҙҙыр. Намаҙ юғалған ваҡыт килһә: «Иннә лилләһи үә иннә иләйһи ражиғүн», – ваҡыты еткән булыр[10]. Диндә иғтидарлы булыу менән күркәм холоҡ монафиҡтарҙа күренмәҫ. Донъя рисвайлығы әхирәт рисвайлығынан, әлбиттә, еңелдер. Зина итеүсе кеше фәҡирләнер һәм яҡын ҡарындаштары менән туғанлыҡ ептәрен ялғап тороусы бәрәкәтле булыр. Аллаһы Тәғәләнән ҡурҡыу хикмәт нигеҙелер. Балаларына мал йыйып та Аллаһы Тәғәлә алдына фәҡир барған кеше бәхетһеҙҙер. Уҫаллыҡтан ҡайғырыу һәм яҡшылыҡ өсөн һөйөнөү мөьминлек билдәһелер. Ризыҡтарҙы тупраҡ аҫтынан эҙләгеҙ (Һабан һөрөп, ашлыҡ сәсегеҙ, Урал тауҙарына барып, тимер, алтын һәм аҫыл таштар ҡаҙығыҙ, уларҙы ҡаҙып ала белеү өсөн асылған мәктәптәргә инеп уҡығыҙ). Аллаһы Тәғәлә биргән дәүләтте балаларығыҙ һәм ғаиләгеҙҙе тәрбиә итеү өсөн ҡыҙғанмағыҙ. Һәр ваҡыт сәләмәт булам, тип уйлау үҙе ауырыуҙыр. Ҡурҡаҡ сауҙагәр мәхрүм булыр. Үлем хәле ауыр булһа ла, үлемдән һуңғы хәлгә ҡарағанда еңелдер. Халыҡтарҙы ямандарға ниәт итһәгеҙ, үҙ хәлегеҙҙе төҙәтегеҙ. Фарыздарҙы үтәмәйенсә нәфил-ғибәҙәттәр менән мәшғүл булығыҙ. Серегеҙҙе һаҡлау ваҡыты үҙегеҙҙең ихтыярығыҙҙалыр. Бер-берегеҙ менән дуҫ булығыҙ һәм ҡатнашығыҙ. Ләкин күрше булып йәшәргә тырышмағыҙ. Кескенә хәсрәттәрҙе ҙур күрмәгеҙ, белмәгән нәмәләрҙе: «Белмәйем», – тип әйтә белеүҙән баш тартмағыҙ. Ялған шәһәҙәт бирмәгеҙ, хаҡығыҙ юҡ нәмәләрҙе дәғүә итеп алмағыҙ.

---

[10] «Ысынлап та, беҙ Алланыҡы һәм Уға ҡайтыусыбыҙ». Бәҡара сүрәһе. 156-сы аят.

Аллаһы Тәғәләнең ниғмәттәренә шөкер һәм ҡайһы ваҡыт биргән бәләләренә сабыр итегеҙ. Йәнәб-и Аллаһтың рәхмәте сабыр ҡылыусыларға икәнде онотмағыҙ.

УН БЕРЕНСЕ ӨГӨТ

136. Гонаһ онотолмаҫ һәм изгелек ерҙә ятып ҡалмаҫ. Киләсәгебеҙҙә үлем бар, һуңынан мөһабәт һүрәттә хисап буласаҡ һәм яуап һораласаҡ. Ул көн күп йөҙҙәр аҡ һәм күп йөҙҙәр, Алла һаҡлаһын, ҡара буласаҡ!.. Һәр кем донъяла эшләгән ғәмәленең язаһын әхирәттә күрәсәк һәм һәр кем ни сәсһә, шуны урасаҡ. Үлем тамырҙары киҫелмәҫ элек ул көн өсөн әҙерләнегеҙ һәм изгелек итергә ашығығыҙ. Шәһүәтегеҙ менән ауырып, динегеҙҙе боҙмағыҙ, юҡ-бар шөбһәләр менән матур иғтиҡадығыҙҙан аҙмағыҙ. Хәйер ғәмәлдәр өсөн тырышығыҙ, һис булмаһа, уҫаллыҡ артынан йөрөмәгеҙ. Сәләмәтлек менән тыныслыҡ бик бөйөк ниғмәттер. Ҡәҙерен белегеҙ. Ғүмер ул файҙаһыҙ ерҙәргә сарыф итәсәк дәрәжәлә оҙон түгел, быны белегеҙ. Донъя малы Йәнәб-и Аллаһ риза түгел урындарға түгерлек мәртәбәлә күп түгелдер. Изгелек итеүселәрҙән был донъя үтә, яманлыҡ итеүселәрҙән дә! Ләкин тештәр бер-береһенә һуғыласаҡ һәм тубыҡтар дер-дер ҡалтырап торасаҡ көндәр алда. Ул көн нәҫел ырыуҙан, матурлыҡ һәм башҡанан һоралмаясаҡ, тик яҡшылыҡ иҫәпкә алынасаҡ. Донъяғыҙҙа булмаған етешһеҙлектәр өсөн үкенмәгеҙ һәм булғандары өсөн дә үҙегеҙҙе үҙегеҙ белмәҫ дәрәжәлә шатланмағыҙ. Тәүбәне кисектермәгеҙ һәм үлемде, гүйә, башҡаларға ғына киләсәк, тип уйламағыҙ. Башҡаларҙың ғәйептәрен тикшермәҫ элек үҙ ғәйебегеҙҙе тикшерегеҙ. Хәләл кәсеп менән тапҡан малығыҙҙы ла тейешле урындарға сарыф итегеҙ. Дин әһелдәренә һәм күңелдәре һыныҡ кешеләргә мәрхәмәтле булығыҙ. Белемле һәм саф булғандар менән аралашығыҙ. Белемегеҙ менән ғәмәл итегеҙ һәм ғәмәлегеҙҙә ике йөҙлө булмағыҙ. Үлектәрҙе йыуығыҙ, үҙегеҙгә лә шундай бер көн киләсәген күҙ уңында тотоғоҙ. Ҡәберлектәргә барығыҙ. Донъяның эш һәм мәшәҡәттәрен үткәреп, киләсәк көндәрҙе көтөп ятыусы был бәндәләрҙең хәлдәре хаҡында уйлағыҙ. Күңел йомшаясаҡ һәм ғибрәт аласаҡ ер – үлектәр һәм уларҙың маҡам мөбәрәктәре булған ҡәберлектәрелер.

Аллаһы Тәғәлә хәҙрәте был урындарҙа һәм көндәрҙә барыбыҙға рәхмәт әйләһен.

Ризаитдин Фәхретдинов (1859–1936)

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ РИЗЫ ФАХРЕТДИНОВА

Современный педагогический процесс характеризуется повышенным вниманием к исконно народным традициям воспитания, что является своевременным и необходимым как для развития педагогической науки, так и для совершенствования процесса воспитания. В интеллектуальном марафоне, предлагаемом современной школой, нравственные качества, знание истории своего народа, родного языка и многое другое остаются за гранью воспитательного и образовательного процесса. У каждого народа имеется своя, сложившаяся в течение многих десятилетий система воспитания и обучения. Она обеспечивает такие жизненно необходимые аспекты, как овладение трудовыми навыками, передача знаний о природе, человеке, окружающем мире, разумное использование досуга, регуляция обыденного и обрядового поведения, хранение и передача традиционной культуры. Такая система гарантирует также создание семьи и воспитание полноценных членов общества. Таким образом, традиционное воспитание охватывает все стороны подготовки ребенка к будущей жизни, целенаправленно передает от старшего поколения младшему все лучшее, что накоплено ранее, и дает прекрасные результаты в нравственном становлении личности. Поэтому опыт народа, мудрость поколений, достижения отдельных представителей общественной и педагогической мысли должны быть не только изучены, систематизированы, анализированы и бережно сохранены, но и активно использованы в педагогической науке и практике.

Вторая половина XIX – начало XX века явились периодом расцвета башкирского просветительства. Наиболее известными деятелями этого периода были М.Уметбаев, М.Бикчурин, М.Акмулла, Р.Фахретдинов, все педагогическое творчество которых пронизано идеями общечеловеческих ценностей.

Риза Фахретдинов – один из самых культурных и образованных представителей своего времени, яркая личность с передовыми взглядами. Он был хорошо знаком с восточными и западными культурами, свободно владел арабским, персидским, русским языками и тюрки. Глубина мыслей и острота поднимаемых им проблем и сегодня не потеряли свою значимость и актуальность. Все это вызывает живой интерес и требует разностороннего изучения творческого наследия видного ученого.

Р.Фахретдинов внес большой вклад в воспитание подрастающего поколения и просвещение народа. Основная идея его произведений, написанных в духе просветительства, заключается в том, что лишь тогда, когда молодежь получит глубокие знания и хорошее воспитание, сбудутся их мечты, будущее будет светлым и человек сможет быть счастливым.

Уникальным трудом по башкирской педагогике является произведение «Наставления», состоящее из трех книг, написанных Р.Фахретдиновым более ста лет тому назад. Первая из них посвящена мальчикам, вторая – девочкам, третья – взрослым. Книга «Наставления для мальчиков» состоит из 35 глав, а «Наставления для девочек» – из 27. В этих двух книгах, несмотря на то, что главы даны под одним и тем же названием, содержание написано с учетом особенностей пола. Самое главное наставление, по мнению автора, звучит так: «При условии, что вы не нанесете вред нашей религии, не испортите свое поведение, не станете высокомерным, приобретайте знания, читайте хоть что-нибудь, изучайте хотя бы что-нибудь, обучайтесь хотя бы чему-нибудь. За это вы ни перед кем не будете виноваты и никогда об этом не пожалеете. Может быть, наоборот, благодаря знаниям вы когда-нибудь совершите великие дела и оставите для своих родителей, родных, а также для соплеменников и своего народа великое наследие»[1].

В книге «Наставления для взрослых» – 26 глав, в том числе 11 назиданий. Она начинается с объяснения смысла женитьбы. Далее идут поучения, как стать надежной главой семьи и хорошей женой. «Если же Аллах вам дал детей, – продолжает автор, то учите их хорошему, правилам приличия, прививайте им красивые привычки, правильное поведение»[2]. Ответы на вопросы, связанные с воспитанием детей от рождения до женитьбы, можно найти в главе «Правила для родителей». Полезные советы о том, как благодаря полученным знаниям и профессии, приложив свое старание, успешно и экономно вести подсобное хозяйство, написаны в последующих главах книги.

Р.Фахретдинов всю свою жизнь боролся против безнравственности, распущенности, вредных привычек человека. В назиданиях, данных в конце книги, речь идет об этом. Например, в восьмом назидании ученый-педагог выражает свое отрицательное отношение к пьянству как к началу всего самого плохого и грязного.

В этих произведениях автор изложил свои педагогические взгляды, где отдельными главами выделил такие составные части воспитания, как нравственное, умственное, трудовое, физическое, религиозное, а также рассмотрел дошкольное воспитание ребенка.

Воспитание дошкольника

В книге «Наставления для взрослых» Р.Фахретдинов дал ряд конкретных рекомендаций о воспитании в раннем детстве, касающихся в основном ухода за ребенком: его питания, гигиены, закаливания и т.д. Первые заботы о ребенке, считал он, должны принадлежать матери. С первых дней жизни, если есть возможность, желательно два раза в день мыть его теплой водой. Для того, чтобы малыш не потел, чтобы не навредить его развитию и не ограничивать движение крови, нужно предоставить ему свободу движений, не одевать узкие и обтягивающие вещи, не кутать и тем более не затягивать туго свивальником. Р.Фахретдинов призывал матерей тщательно заботиться о ребенке, его здоровье и физическом воспитании. Очень важным было требование о кормлении младенцев до шести месяцев только молоком матери. При этом он просил не пить спиртного, которое является первой причиной испорченного здоровья и характера малыша.

Удовлетворяя естественные потребности ребенка, не следует, однако, баловать его, потворствовать капризам. Если за физическое воспитание ребенка отвечала мать, то нравственное и умственное воспитание возлагалось на отца. Воспитывать ребенка нужно начинать с самого детства. «Сейте в душу ребенка семена благовоспитанности», – говорил Р.Фахретдинов[3]. Он советовал объяснять понятия человечности, доброты, правдивости, мужества и воспитывать у детей эти качества. Главным воспитательным средством непременно является личный пример отца и матери. Никогда не нужно ругаться перед ребенком, говорить неправду, вмешиваться, если один из родителей начинает воспитывать ребенка. Если же в семье не-

сколько детей, то надо всегда одинаково ровно относиться ко всем детям, никого не выделять, так как в противном случае это будет способствовать развитию у них эгоизма, жадности, научит их вранью, измене, посеет в их душу семена испорченности.

В жизни значимость человека, его место в обществе полностью зависит от его стараний. Нельзя надеяться на счастливый случай, молитвы и подаяния. Дети должны это знать. «Знайте, что нескончаемое наследство, – поучает Р.Фахретдинов, – это хорошее воспитание»[4]. Именно поэтому нужно заниматься воспитанием, если необходимо, потратить на эти цели деньги, чем собирать их в наследство. Без правильного воспитания от богатого наследства не будет пользы, оно принесет только несчастье. Р.Фахретдинов советовал воспитывать у детей любовь к труду и приобщать их к посильному ремеслу.

Умственное воспитание тоже имеет очень большое значение. По мнению ученого, нужно говорить с детьми на темы, способствующие развитию мышления, а также знакомить их с биографиями великих людей. Когда подойдет время, их нужно обучать в школе.

Религиозное воспитание ребенка обусловлено тем, что, зная основы религии, он не растеряется во взрослой жизни.

Таким образом, по мнению Р.Фахретдинова, детей нужно воспитывать с особой старательностью и любовью, «прививать им красивые привычки, правильное поведение и, прежде чем заботиться об опрятности их одежды, развивать их ум»[5].

Нравственное воспитание

Изучая творческое наследие Ризы Фахретдинова, убеждаешься, что самым главным аспектом в формировании личности он считал нравственное воспитание. Во всех его работах можно найти положения о нравственности. В своих «Наставлениях» он в доступной для детей форме, конкретно для каждого случая расписывает нормы поведения. Например, как строить свои взаимоотношения с родителями, родными, родственниками, соседями, учителями, одноклассниками, друзьями.

Родители делают для своих детей все возможное. Поэтому Фахретдинов призывает искренне уважать их, никогда не перечить им. В жизни всегда есть потребность делить с кем-то радость, горе и для

этого самые подходящие люди – родители. Их жизненный опыт, знание возможностей своих детей, желание для них только лучшего помогут им. Автор напоминает, что в старости с каждым днем родители будут все больше нуждаться в помощи. Детям следует помогать им, сохранять с ними хорошие отношения.

Таким образом, Р.Фахретдинов в своих книгах обстоятельно изложил задачи родителей, долг детей, а также их взаимные обязанности.

Родные – самые близкие люди после родителей, поэтому к ним нужно относиться с таким же почтением. Фахретдинов призывает с взрослыми всегда быть милосердными и вежливыми, говорить с ними учтиво, а младших не обижать, показывать им пример воспитанности.

В отношениях с родственниками, соседями, домочадцами, шакирдами ученый советует сохранять дружелюбие, помогать, не отказывать в просьбе. Однако нужно знать кому и когда делать добро.

Большое значение Р.Фахретдинов придает дружбе, выбору истинного друга. По его мнению, дружба – это хорошее отношение, рожденное в искренности и любви, это причина для взаимной помощи, душевное единение. Друга надо выбирать равного себе во всех отношениях, который будет поддержкой в радости и в горе, в богатстве и нищете. Не заводить дружбу с кем попало, не доверяться сладкоречивым – они могут достичь своих целей и распрощаться. Не ругаться с другом, быть терпеливым, время само рассудит. Не терять старых друзей, а с плохими людьми стараться не общаться, однако не надо их принимать и за врага.

Правила поведения детей в школе автор расписывает исходя из цели школьных занятий и учения, которая заключается в том, чтобы знать веру и стать в будущем воспитанным, гармонично развитым человеком, приносящим пользу обществу. Быть скромным в своих поступках, вежливым с учителями, радостно воспринимать занятия, с любовью выполнять каждое задание наставника, развивать свой ум и тело, обогащаться знаниями – все это, по мнению Р.Фахретдинова, доводы хорошего поведения ребенка.

Он также замечает, что не следует опаздывать на занятия, что надо внимательно слушать объяснения, не отвлекаться, не баловаться, не обижаться на замечания учителя, учебные принадлежности содержать в порядке, быть аккуратным, опрятным, чистоплотным. Ребятам с малых лет нужно прививать уважение к порядку и чистоте, что будет свидетельствовать об их воспитанности.

В школьной жизни особое место уделяется взаимоотношениям ученика и учителя. Последнему предписано заботиться о духовном воспитании ребенка, в отличие от родителей, уделяющих больше внимания физическому развитию. Р.Фахретдинов считал, что учитель – это «великий отец» и он вправе ожидать от ученика выполнения своих требований. Хорошо воспитанный ученик подчиняется своему наставнику, задания выполняет с особой тщательностью и доводит до конца, во время разговора ведет себя скромно, объясняется спокойно, а самое главное – всегда искренне выражает свое глубокое уважение и почтение.

В «Наставлениях» своей оригинальностью привлекают главы под названиями «Правила для головы», «Правила для рук» и т.д., то есть каждому человеческому органу посвящена отдельная глава, где объединены правила хорошего тона, гигиены, критерии нравственности.

Вот некоторые нравоучения, которые излагаются в главах «Правила для лица» и «Правила для глаз»: «Лицо – это зеркало души, которое показывает доброту или жестокость человека, поэтому будьте внимательны к своему лицу. При разговоре смотрите прямо на собеседника. Остерегайтесь быть мрачным и кислым, будьте искренним и добродушным. На все смотрите довольным взглядом, не завидуйте. Без разрешения не смотрите на чужие записки, письма, не заглядывайте в окна, щели. Чтобы не навредить глазам, не старайтесь долго смотреть на очень яркие и мелкие вещи, на красный и белый цвет, для глаз безвредные цвета – зеленый и синий. Когда читаете книгу, лампу поставьте с левой стороны, не читайте в сумерках. Лицо и глаза всегда мойте свежей, холодной водой с мылом»[6].

В этих произведениях автор также рассматривает правила поведения для мальчиков и девочек при встречах, за столом, во время поездок на поезде и теплоходе, учит тому, как одеваться, общаться, посещать больного, делить горе и сочувствовать.

Важной частью нравственного воспитания Фахретдинов считал воспитание у детей чувства патриотизма, любви к Родине, к своему народу. Он наставлял: «Любите Родину, под небом которой вы живёте, дышите воздухом, пьёте воду, едите хлеб, старайтесь возвеличить её имя. Родина – это сокровище, которым можно гордиться и уважать»[7]. Именно поэтому он призывал не жалеть ни своих сил, ни богатств для Родины. Человек, который не готов идти на жертвы, не достоин жить там. Фахретдинов справедливо заметил, что любовь к

Родине начинается с любви к своему народу и,будучи его патриотом, он писал: «Любите свою нацию так же, как вы любите своих родителей. Служение во имя нации считайте за счастье»[8].

В сегодняшнем обществе, где глубокий смысл слова «нравственность» потерял свою первоначальную значимость, такие понятия, как воспитанность, человечность, честь, справедливость, доброта, описанные в 11 назиданиях книги для взрослых, имеют большое воспитательное значение.

Умственное воспитание

Обучение, умственное воспитание ребенка, по мнению Р.Фахретдинова, следует строить исходя из целей. А цель учения, как уже было отмечено выше, это стать воспитанным и гармонично развитым человеком, в будущем быть полезным для родителей, родных, родственников, соплеменников и единоверцев. Знания – самое большое достояние человека, это нескончаемое богатство. Знания – это уважение людей, оружие против врагов, безграмотности и темноты. Необходимо постоянно повышать уровень знаний, в свободное время читать книги, художественную литературу. Хорошая книга – это зеркало, показывающее удивительные вещи, это друг в одиночестве, помощник в бессилии, радость в горе, рассказчик истории. Поэтому автор советует не скупиться на книги, но в то же время предупреждает, что чтение бессмысленных книг – это трата драгоценного времени.

Таким образом, ученый-просветитель Ризаитдин Фахретдинов считает, что основная причина счастья каждого человека, племени и нации – это знания. Их он сравнивает с дождем – как он нужен для урожая, так же и знания нужны человеку. Именно поэтому Р.Фахретдинов призывает учиться не только детей, но и наставляет родителей: «Сами приобретайте, детей приобщайте, распространяйте и помогайте распространять знания»[9].

Трудовое воспитание

Трудовая подготовка детей ведется с учетом возрастных различий и особенностей пола. Ученый советовал родителям, чтобы детей

приобщали к труду с малых лет, но при этом подчеркивал, что работа должна быть доступна по силе и физической возможности, ребенок должен «набраться сил».

У девочек на первом месте стояло обучение домашнему мастерству: вкусно готовить, стирать, штопать, шить, убираться по дому, умело пользоваться каждой домашней утварью, держать все в чистоте и порядке, экономно вести хозяйство, заботиться о младших. А мальчики помогают отцу: работают в поле, пасут скот, следят за чистотой и порядком во дворе, в амбарах.

В воспитании трудолюбия особая роль отводится такому качеству, как старательность. Логическим следствием трудовых навыков, учения должно быть, по Р.Фахретдинову, овладение ремеслом, получение профессии. Он считал, что бедный не тот, у кого ничего нет, а тот, у кого нет профессии и старательности. Ведь старательный человек будет хорошо жить, а лодырь может умереть от голода. В этой жизни все предопределено Аллахом, но свою судьбу каждый делает сам, автор не раз высказывает эту мысль. «Никому еще с неба золото не сыпалось и ни для кого серебро еще не росло, как трава на земле»[10]. Поэтому каждый должен трудиться для себя сам, а не сидеть сложа руки. Р.Фахретдинов призывает не только к физическому труду, но и к умственному. Он говорит, что нужно заставлять трудиться свой ум, не быть пленником безделья и славы, кто не ленится, тому воздастся.

Особое значение ученый придавал эстетике труда, тем самым воспитывая у детей такие качества, как аккуратность, упорство, настойчивость, рационализм, творчество, чувство достоинства. Работу, по мнению автора, нужно делать вовремя, не торопясь, с удовольствием и радостью, не утомляясь. Сегодняшнюю работу не оставлять на завтра, завтра будут новые дела. Лучше не начинать работу, чем оставлять его на полпути. Не начинать одновременно несколько дел. И нужно обращать внимание не на быстроту выполненной работы, а на чувство удовлетворения и красоту, на чистоту и порядок. Как правильно заметил Р.Фахретдинов, народ оценивает хорошо выполненную работу, а не время его выполнения. Работу необходимо делать не для похвалы, а для пользы. Во время работы надо думать о будущей пользе, так как это приносит радость. А работа, выполненная с радостью, какой бы трудной она ни была, кажется легкой. Необходимо день ото дня повышать свой профессионализм. Не

совершенствоваться, удовлетворяться сегодняшним днем – это привычка бесхарактерного и нестарательного человека.

Р.Фахретдинов говорил, что после учебы нужно выбрать какой-нибудь промысел или профессию для жизни. И по выбранной профессии, читая книги, изучая новые аспекты работы, изо дня в день повышать свой профессиональный уровень. Честно и надежно, радостно и с умом, верно и с душой, творчески и с инициативой служить народу.

Физическое воспитание

Физическое воспитание, по мнению автора, в основном осуществлялось естественным путем во время трудовой деятельности. Однако он не отрицал, что если гимнастику делать «по правилам», то она пробуждает мысль и интерес к учебе, улучшает кровообращение и усвоение пищи, поднимает температуру тела и аппетит, развивает мускулы, поэтому по необходимости советовал заниматься им. Роль игры в физическом развитии ограничивалась тем, чтобы только немного развлечься между делом. Интерес представляет то, что Р.Фахретдинов советует физическую нагрузку совмещать с эстетическим миросозерцанием. Так, например, он предлагает: «Летом вставайте во время восхода солнца, выйдите в поле или поднимитесь на гору, гуляйте по зеленой траве вдоль речки или в лесу, дышите свежим воздухом, слушайте пение птиц, любуйтесь голубым небом, наслаждайтесь всей этой красотой и вдохновляйтесь»[11].

Религиозное воспитание

Р.Фахретдинов, являясь человеком верующим, не мог не обратить внимание на религиозное воспитание детей. Он считал, что нужно быть искренним рабом Аллаха, который создал все и, любя нас, подарил нам ум. Однако для того, чтобы быть благоверным мусульманином, нет необходимости, бросив все дела, проводить все время в мечетях и целыми днями читать нескончаемые молитвы. Для этого, по его мнению, нужно быть в хороших отношениях с людьми, быть великодушным и милосердным и держаться подальше от греха.

Под каждым религиозным ритуалом Р.Фахретдинов подразумевал прежде всего развитие личностных качеств детей. Так, например, молитвы желательно читать с народом, чтобы чувствовать единство с искренними людьми. К посту относиться как к возможности воспитать в себе силу воли, терпимость, подавлять нескромные желания. Пожертвованиями человек очищает себя от такой плохой черты характера, как жадность, привыкает к щедрости, доставляет радость бедным. А совершая хадж, знакомится с мусульманами из других мест, учится преодолевать трудности, извлекает уроки из странствий, путешествий.

Таким образом, будучи личностью с передовыми взглядами, Р.Фахретдинов призывал придерживаться только прогрессивных идей религии. По его мнению, религиозный человек – это человек искренний, чистой души. Он говорил, что как тело и одежду чистят от грязи, так же и душу нужно очистить от плохих черт характера, таких, как обман, злость, зависть, месть. От состояния души человека зависит его здоровье.

Заключение

Заканчивая обзор педагогических взглядов Ризы Фахретдинова, заметим, что книги «Наставления для мальчиков», «Наставления для девочек», «Наставления для взрослых», отражая идеи народа о воспитании, поистине являются образцами народной педагогики. Этнопедагогика воспитывает новые поколения, опираясь на историю, опыт предков, материальные, духовные и культурные ценности, традиции народа. «По мнению мыслителей, написание книг и наставлений, – говорит автор, – означает освобождение от своих долгов перед будущими поколениями»[12].

На примере этих произведений мы еще раз убеждаемся в живучести, прогрессивности народных педагогических традиций. Выдающийся мыслитель башкирского народа Р.Фахретдинов заботится о духовном и физическом здоровье подрастающего поколения, учит их тоньше и глубже чувствовать истину, разбираться в жизненных ситуациях, в окружающих явлениях, воспитывает восприимчивость к прекрасному, уважение к родителям, говорит о дружбе, любви, спра-

ведливости, долге и достоинстве человека, воспевает труд. Эти принципы и сегодня не утратили своей актуальности и являются ориентирами в воспитании подрастающего поколения.

Сария Салихова,
методист Башкирского института
развития образования

---

[1] *Ризаитдин бин Фахретдин.* Наставления для девочек. Оренбург, 1912. С.31–32.
[2] *Ризаитдин бин Фахретдин.* Наставления для взрослых. Оренбург, 1912. С.10.
[3] Там же.
[4] Там же. С.11.
[5] Там же. С.8.
[6] *Ризаитдин бин Фахретдин.* Наставления для мальчиков. Казань, 1911. С.17.
[7] *Ризаитдин бин Фахретдин.* Наставления для взрослых. Оренбург, 1912. С.25.
[8] Там же.
[9] Там же.
[10] *Ризаитдин бин Фахретдин.* Наставления для взрослых. Оренбург, 1912. С.14.
[11] *Ризаитдин бин Фахретдин.* Наставления для мальчиков. Казань, 1911. С.25.
[12] *Ризаитдин бин Фахретдин.* Наставления для взрослых. Оренбург, 1912. С.1.

Йөкмәткеһе

ИНЕШ ҺҮҘ (Сәлихов Ә.Ғ.) 3

Сәлихова С.З. Риза Фәхретдиновтың нәсихәттәре хаҡында 6

ИР БАЛАЛАР ӨСӨН НӘСИХӘТ

Бисмилләһир-рахмәнир-рахим 10

Ата һәм әсә 10
Туғандар 12
Яҡын ҡарындаштар 13
Күршеләр 13
Өй эсендәгеләр 14
Мәктәп 14
Белем 15
Китап һәм уҡыу 18
Остаз һәм мөғәллим 18
Шәкерттәр 19
Дуҫ 20
Йөҙ өсөн ҡағиҙәләр 21
Күҙ өсөн ҡағиҙәләр 22
Ауыҙ өсөн ҡағиҙәләр 22
Танау өсөн ҡағиҙәләр 23
Ҡолаҡ өсөн ҡағиҙәләр 23
Ҡул өсөн ҡағиҙәләр 24
Баш өсөн ҡағиҙәләр 25
Ғөсөл ҡағиҙәләре 25
Йөрөү ҡағиҙәләре 25
Тимер юл һәм пароход тәртиптәре 26
Йоҡо ҡағиҙәләре 27
Мәжлес ҡағиҙәләре 27

Ашау ҡағиҙәләре 28
Эсеү ҡағиҙәләре 29
Табын ҡағиҙәләре 30
Осрашыу 31
Ауырыуҙың хәлен белеү 32
Ҡайғы уртаҡлашыу ҡағиҙәләре 32
Кейенеү ҡағиҙәләре 33
Һөйләшеү ҡағиҙәләре 34
Гимнастика ҡағиҙәләре 36
Дин ҡағиҙәләре 36
Өҫтәмә 38

ҠЫҘ БАЛАЛАР ӨСӨН НӘСИХӘТ

Бисмиллаһир - рахмәнир - рәхим 41

Ата-әсә 41
Туғандар 42
Ҡарындаштар 43
Күршеләр 43
Өй ҡағиҙәләре 43
Мәктәп ҡағиҙәләре 45
Мөғәллимәләр өсөн ҡағиҙә 46
Иптәштәр ҡағиҙәһе 47
Йөҙ өсөн ҡағиҙәләр 47
Ауыҙ өсөн ҡағиҙәләр 48
Танау өсөн ҡағиҙәләр 50
Ҡолаҡ өсөн ҡағиҙәләр 50
Ҡул өсөн ҡағиҙәләр 51
Сәс өсөн ҡағиҙәләр 51
Баш өсөн ҡағиҙәләр 51
Ултырыу ҡағиҙәләре 52
Йөрөү ҡағиҙәләре 52
Йоҡо ҡағиҙәләре 52
Ашау һәм эсеү ҡағиҙәләре 53
Сәй эсеү ҡағиҙәләре 55
Кейем ҡағиҙәләре 56
Биҙәнеү ҡағиҙәләре 56
Гимнастика ҡағиҙәләре 57
Осрашыу ҡағиҙәләре 58
Ауырыуҙарҙы ҡарау ҡағиҙәләре 59
Дин ҡағиҙәләре 59
Иң ҡиммәтле һәм иң һуңғы нәсихәт 61

ОЛОЛАР ӨСӨН НӘСИХӘТ

Бисмилләһир - рахмәнир - рәхим 62

Өйләнеү ҡағиҙәһе 62
Ир әҙәбе 63
Ҡатын әҙәбе 64
Әсә әҙәбе 66
Ата әҙәбе 67
Тырышлыҡ ҡағиҙәһе 69
Һөнәр һәм сәнғәт әҙәбе 70
Кәсеп әҙәбе 71
Иҡтисад (тота белеү) 72
Тейешле сара 73
Байлыҡ-ярлылыҡ ҡағиҙәһе 74
Белем ҡағиҙәһе 76
Ватан һәм милләт 77
Аралашыу ҡағиҙәһе 78
Йәмғиәт ҡағиҙәһе 79
Беренсе өгөт 80
Икенсе өгөт 81
Өсөнсө өгөт 82
Дүртенсе өгөт 83
Бишенсе өгөт 84
Алтынсы өгөт 85
Етенсе өгөт 86
Һигеҙенсе өгөт 86
Туғыҙынсы өгөт 87
Унынсы өгөт 88
Ун беренсе өгөт 89

ҠУШЫМТА (ПРИЛОЖЕНИЕ)

Салихова С.З., Педагогические взгляды
Ризы Фахретдинова 91

Научное издание

РИЗАИТДИН ФАХРЕТДИНОВ

НАСТАВЛЕНИЯ

Издание осуществлено при финансовой поддержке Фонда фундаментальных исследований Академии наук Республики Башкортостан

Компьютерный набор и редактирование: А.Г.Салихов, С.З.Салихова
Художник: М.Л. Ахмадуллин
Компьютерная верстка: Г.Ю. Юнусова

Лицензия ИД № 05001 от 07 июня 2001 г.
Подписано в печать 12.08.03 г.
Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Бумага типографская.
Гарнитура «Таймс». Печать на ризографе.
Усл.печ.л. 6,16. Уч.-изд.л. 6,38.
Тираж 300 экз. Заказ № 340

Издательство «Гилем».
450077, г.Уфа, ул. Кирова , 15
Тел.: (3742) 23-05-93, 22-36-82

ООО «Восточная печать»
450080, г. Уфа, ул. Менделеева, 195.